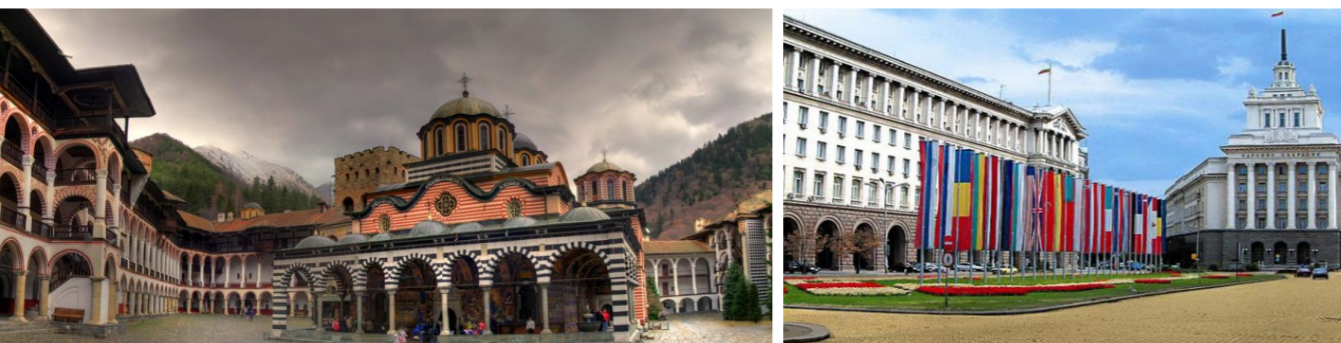

2018

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ИВАН ГАЙДАРЖИ
ЕЛЕНА ПРОДАНОВА
АНАТОЛИЙ МИЛКОВ

10

БЪЛГАРСКИ
ЕЗИК

ГАЙДАРЖИ І.С.
ПРОДАНОВА О.І.
МИЛКОВ А.М.

ГАЙДАРЖИ І.С., ПРОДАНОВА О.І., МИЛКОВ А.М.
БОЛГАРСЬКА МОВА

10

ИВАН ГАЙДАРЖИ, ЕЛЕНА ПРОДАНОВА, АНАТОЛИЙ МИЛКОВ

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

(стандартно ниво)

учебник за 10 клас
на общообразователните училища
с украински език на обучение

ГАЙДАРЖИ І.С., ПРОДАНОВА О.І., МІЛКОВ А.М.

БОЛГАРСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти
з навчанням українською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Чернівці
„Букрек”
2018

УДК 811.163(075.3)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ від 31.05.2018 № 551)

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

ЗНАЦИ, С КОИТО СИ СЛУЖИМ

Задача

Отговори на въпросите!

За домашно

теоретичен материал

познавателна информация

Гайдаржи І. С., Проданова О. І., Мілков А. М.

Г 14

Болгарська мова (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням українською мовою / І. С. Гайдаржи, О. І. Проданова, А. Мілков. – Чернівці : Букрек, 2018. – 228 с. : іл.

ISBN 978-966-399-981-4

УДК 811.163(075.3)

Гайдаржи І. , Проданова Е., Милков А.

Г 14

Български език (стандартно ниво): учебник за 10 клас на общообразователните училища с украински език на обучение / И. Гайдаржи, Е. Проданова, А. Милков. – Черновци : Букрек, 2018. – 228 с. : ил.

ISBN 978-966-399-981-4

УДК 811.163(075.3)

Більше книг
на нашому сайті:
www.bukrek.net

ISBN 978-966-399-981-4

© Гайдаржи І. С., Проданова О. І.,
Мілков А. М., 2018
© Видавничий дім „Букрек”, 2018

СКЪПИ УЧЕНИЦИ И УЧЕНИЧКИ!

Пред Вас е нов учебник по български език за 10 клас. Станете приятели с него. Гмурнете се в прекрасния свят на българския език. Авторите на учебника предлагат интересни и творчески задания, които ще ви помогнат да подобрите знанията си, по-дълбоко да овладеете нормите на общуването, да станете уверени хора, способни с помощта на езика да проявяват големия си потенциал в най-различните жизнени ситуации.

Учебният материал е разпределен по теми, практическите задачи са съобразени с темите. В рамките на всяка тема задачите са разпределени в следните области:

- граматика;
- лексика;
- писмено и устно изразяване;
- умение за четене и разбиране на прочетения текст;
- книжовен език и диалект.

Текстовият материал е наситен с познавателна информация, това ще ви позволи да усвоите най-важните културни постижения на българския и украинския народи.

Бъдете здрави, вдъхновени и упорити.

Желаем ви успех в изучаването на българския език.

Авторите

§1. УВОД. ЕЗИКЪТ И РЕЧТА. ЕЗИКЪТ КАТО СИСТЕМА

Упражнение 1

- ▶ Прочетете текста. Определете типа и стила му. Сформулирайте темата и основната мисъл.

ЕЗИК И РЕЧ. РЕЧЕВА ДЕЙНОСТ

Езикът е възникнал стихийно в човешкото общество и е развиваща се система от членоразделни езикови знаци, която служи за целите на общуването и която може да представи цялата съвкупност от знанията на човека за света. Признакът „стихийност“, както и неограничените възможности за приложение, отличават езика от така наречените „изкуствени езици“ (есперанто, идо) и различните системи за сигнализация, създадени на базата на езика. Владееенето на език е една от най-важните черти, които отделят човека от света на животните. Езикът е и условие за развитието на човешкото общество, и продукт на човешката култура. Звуковата материя представлява основната и първична форма за изразяването на смисъла. Звуковата реч се разгръща във времето и притежава признака „линейност“. Морфемите и думите имат материална обвивка – това е планът на изразяване и значение, планът на съдържание. В естествените езици се срещат думи, които притежават материални обвивки с различен звуков състав, но имат еднакво (или сходно) значение. Това са синонимите. Съществуват и думи, които имат еднакви материални обвивки, но значението им е различно. Това са омонимите. В значещите езикови единици връзката между плана на изразяване е произволна – определеното звучене не предполага дадено значение и обратно.

Речта – това е конкретното говорене. Под РЕЧ се разбира самият процес на говорене и резултатът от този процес. ЕЗИКЪТ се разкрива в речта и само посредством речта изпълнява своето комуникативно предназначение. Речта е реализация на езиковата система. Ако езикът е средство за общуване, то речта е начин на общуване, който се осъществява с това средство. Речта е материална и се възприема от зрителните и слуховите сетивни органи. Тъй като представлява последователност от думи, тя е линейна. Речта се определя от ситуацията на общуването – тя е динамична, безкрайна.

Системата на езика се отличава от определен брой съставлящи части. Езикът е инвариантен, речта е вариантна. Езиковите единици са абстрактни. В речта те са представени от своите варианти. Това противопоставяне на инвариантни и вариантни единици се прилага при изучаването на езиковата система. Речта винаги се осъществява от определено лице, което чрез нея предава своите мисли и чувства, за изразяването на които подбира своите думи и изречения. Говорещите или пишещите използват езикови елементи, формите и значението на които са известни на слушащите или четящите. Те се обединяват в смислено цяло по силата на определени правила. Езикът на един или друг колектив е система от елементи, които са единици от различни равнища и системи от правила за функционирането на този език, която е еднаква за всички, ползващи този език.

(Из списание)

? Отговорете на въпросите:

1. По какво се различават езикът и речта?
2. С какво се характеризира речта?
3. С какво се отличава системата на езика?

Упражнение 2

► Прочетете стихотворението на Иван Вазов.

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК

Език *свещен* на моите деди,
език на мъки, стонове вековни,
език на тая, дете ни роди
за радост не – за ядове отровни.

Език прекрасен, кой те не руга
и кой те пощади от хули гадки?
Вслушал ли се е някой досега
в мелодъята на *твоите* звуци сладки?

Разбра ли някой колко хубост, мощ
се крий в речта ти гъвкава, звънлива -
от руйни тонове какъв разкош,
какъв размах и изразитост жива?

Не, ти падна под общия позор,
охулен, опетнен със думи кални:
и чуждите, и нашите, във хор,
отрекоха те, о, език страдални!

Не си *можал* да въплътиш във теб
създанъята на творческата мисъл!

И не за песен геният ти слеп -
за груб брътвеж те само бил орисал!

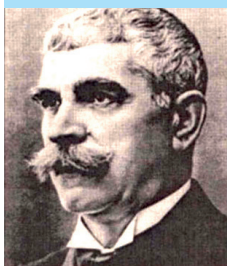
Тъй слушам сè, откак съм на света!
Сè туй ругателство ужасно, модно,
сè тоя отзив, низка клевета,
що слетя всичко мило нам и родно.

Ох, аз ще взема черния ти срам
и той ще стане мойто вдъхновение,
и в светли звукове ще **те** предам
на бъдещото бодро поколение;

ох, аз ще те обриша от калта
и в твоя чистий бляск ще те покажа,
и с удара на твоята красота
аз **хулниците** твои ще накажа.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

Коментар към стихотворението на Иван Вазов

Твореството на Иван Вазов се отличава с голямо разнообразие от диалектни, архаични, поетични форми. Написано в отговор на единодушните почти тогава твърдения за грубост и немузикалност на нашия език, твърдения, давани от чужденците, които пишеха за нова България. В хармония с тях повтаряха това и някои от самите българи!

Речник:

Слеп – західноболгарська форма слова, сучасна літературна норма – *сляп*.

Чистий – архаїчна літературна форма, сучасна літературна норма – *чист*.

Бляск – застаріла лексика, сучасна літературна норма – *бляськ*.

Се – діалектне усічення „в” на початку слів, сучасна літературна норма – *все*.

Мелодьята, създањята, вдъхновение, поколение – поетични форми, звичайна (нейтральна) форма – *мелодията, създаванията, вдъхновение, поколение*.

? Отговорете на въпросите:

1. В творбата на Иван Вазов, като във всяка ода, основното чувство е възторгът и преклонението. Какви други чувства откривате в това стихотворение?
2. Според вас сполучливо ли е изразена мисълта за светостта, богатството, красотата и силата на родния език?

3. От кого и какво брани Вазов българския език? Как вижда той своята роля като поет в тази борба?

Упражнение 3

- ▶ Направете морфологичен разбор на подчертаните думи от стихотворението на Иван Вазов „Българският език“.

Упражнение 4

- ▶ Разкажете за себе си, като се ръководите от следните въпроси:

1. Кои са трите ви имена? 2. Кое е родното ви място? 3. На колко сте години? 4. Къде живеете? 5. Какво е семейството ви? 6. Опишете какъв ръст имате, какво лице, коса, очи.

Упражнение 5

- ▶ Преведете на български изказванията на великите хора за езика. Какво ги обединява? Обяснете смисъла на едно от тези изказвания.

1. Людям потрібне лише те слово художника, яке чарує, яке бен-тежить, яке здатне сколихнути і серце, і розум (*О. Гончар*). 2. За допомогою слова ми проникаємо в думки й почуття, які хвилювали людей за тисячоліття до нас (*І. Вихованець*). 3. Уклін чолом народу, що рідну мову нам зберіг. Зберіг в таку страшну неgodу, коли він сам стоять не міг (*Олександр Олесь*). 4. Для інтелігентної людини погано говорити повинно вважатися такою ж непристойністю, як не вміти читати й писати... (*А. Чехов*). 5. Важко собі навіть уявити, яким вузьким був би сьогодні наш кругозір, якби людина не залишала відбиток своєї душі в літературі (*Р. Тагор*). 6. Поети – це біографи народу, а в нього біографія тяжка (*Л. Костенко*). 7. Протягом століть, відбираючи по словечку, по зернятку, геній народу витворив і передав нам у спадок, у вічне користування неосяжне, розкішне у своїй красі й блиску розуму лінгвістичне багатство: майте, гордіться, не будьте німі! (*О. Гончар*). 8. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма нашого організування (*І. Огієнко*). 9. Без мови нашої, юначе, й народу нашого нема (*В. Сосюра*). 10. У мові відбивається інтелігентність людини, її вміння точно і правильно мислити, її повага до інших, її охайність у широкому розумінні цього слова (*Д. Лихачов*). 11. Одного неточного, невдало сказаного або хоча б погано вимовленого слова іноді досить, щоб зіпсувати усе враження (*А. Міцкевич*). 12. Мова... нерозривно пов'язана із суспільством, і суспільство... здійснює всебічний і різноманітний вплив на її розвиток (*Л. Масенко*). 13. Слово Шевченкове й Франкове, художні шедеври нашої класики хай стануть для нас взірцем... (*О. Гончар*).

Упражнение 6

► **Съставете по дадения образец изречения с прилагателните.**

Например: *От този славен език ще се възхищават още много поколения хора по целия свят.*

Изразителен, могъщ, славен, гъвкав, необикновен, роден, възхитителен, майчин.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

РАЗЛИЧНИ ЕЗИЦИ, РАЗЛИЧЕН НАЧИН НА МИСЛЕНЕ

В библейския разказ за вавилонската кула четем, че Бог „объркал езика на хората, за да не се разбират, когато си говорят”. (*Битие 11:7*) В резултат те „престанали да строят града” и били разпръснати „по цялата земя”. (*Битие 11:8, 9*) Следователно Библията не казва, че съвременните езици са се развили постепенно от един праезик. По-скоро тя казва, че изведнъж са се появили явно напълно развити нови езици, всеки от които е можел да

изразява разнообразието от човешки мисли и чувства и е бил различен от другите.

Какво може да се каже за езиковите групи днес? Дали те си приличат, или се различават? Лера Бородицки, специалистка в областта на когнитивната психология, пише: „Изучавайки все по-задълбочено езиците в света (около 7000, като само малка част от тях са изследвани), лингвистите попадат на безброй неочаквани различия”. Да, макар че езици и диалекти от едно езиково семейство, като например кантонският и хака, говорени в южен Китай, си приличат помежду си, те напълно се различават от тези от друго езиково семейство, например западнокаталонския или валенсианския, говорени в Испания.

Езикът влияе на начина, по който хората мислят и описват света около себе си – цветове, количество, местоположение и посока. На един език хората казват: „Има буболечка на дясната ти ръка”, а на друг – „Има буболечка на югозападната ти ръка”. Тези различия са най-малкото обърквачи.

ПРОСТИ ЗВУЦИ ИЛИ СЛОЖНА РЕЧ?

Какъв език говорели първите хора? В Библията четем, че първият човек Адам можел да създава нови думи, когато давал имена на животните и летящите създания. (*Битие 2:20*) Също така Адам изразил в поезия чувствата си към своята съпруга. Ева от своя страна казала ясно какво бил заповядал Бог и какви ще са последствията, ако не му се подчинят. (*Битие 2:23; 3:1-3*) Следователно първият език позволявал на хората да общуват пълноценно и да изразяват мислите и чувствата си.

Объркването на езиците при строежа на вавилонската кула попречило на хората да обединят умствените и физическите си способности. Но подобно на езика, говорен от първите хора, новите езици, които се появили тогава, били сложни. Само за няколко века хората създали процъфтяващи градове, събрали могъщи войски и се занимавали с международна търговия. (*Битие 13:12; 14:1-11; 37:25*) Дали щели да постигнат такъв напредък без използването на богат речников запас и граматика? Според Библията езикът, който говорели хората в началото, и езиците, възникнали при вавилонската кула, не били примитивни звуци, а сложна реч.

Клинописен текст от Месопотамия (трето хилядолетие пр.н.е.)

Съвременните проучвания потвърждават това заключение. В „Кеймбриджка енциклопедия на езика“ се казва: „Всяка общност, която е била изучавана, колкото и ‘примитивна’ да е, всъщност има напълно развит език, равняващ се по сложност на езиците на т.нар. цивилизовани народи“. Подобно на това в книгата си „Езиковият инстинкт“ професор Стивън Пинкър от Харвард заявява: „Не съществува таква понятие като език от каменната ера“.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

ЛЕГЕНДИ, НАПОДОБЯВАЩИ БИБЛЕЙСКИЯ РАЗКАЗ

„Едно време всички хора живеели в едно голямо село и говорели един език“ – така започва историята, разказвана сред планинско племе в Мианмар. Докато строели високата кула, хората „постепенно придобили различни обичаи, традиции и начин на говорене, в резултат на което били разпръснати по цялата земя“. Подобни легенди се разказват сред коренните жители на Африка, Източна Азия, Мексико и други места.

Ако разказът за вавилонската кула е измислица, съчинена от Моисей, еврейския създател на книгата „Битие“, щеше ли да присъства в легенди на толкова далечни народи? Едва ли. Следователно, наличието на многобройни легенди и истории свидетелства за достоверността на библейския разказ за вавилонската кула.

Речник:	
сполучливо	успішно
кула	вежа
проучвания	дослідження

Упражнение 7

Напишете съчинение по една от темите: „Език свещен на моите деди“, „Два родни езика, две родини“, „Колкото езика знаеш, толкова пъти си човек“.

§2. РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК. БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК КАТО ЕДИН ОТ СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ

Упражнение 8

▶ Прочетете текста. Определете типа и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл.

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК И СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ

Българският език принадлежи към славянските езици, които са част от индоевропейското езиково семейство. Славянските езици са много близки помежду си. Сред индоевропейските езици са малко примерите за такава близост. Тя е резултат от общия им произход. Всички славянски езици имат един източник. Това е общославянският, наричан още праславянски език. Той е съществувал до средата на първото хилядолетие от новата ера, когато говорещите на него славянски племена се разселват на обширни територии в Централна, Източна и Югоизточна Европа и поставят началото на различните славянски народи.

Праславянският език е съществувал много отдавна и на него няма писмени текстове, по тази причина учените нямат пълна представа за него. С помощта на сравнително-историческия метод се определят неговият звуков строеж, морфологичните му особености и основният речников състав, наследен във всички славянски езици.

Прието е славянските езици да се делят на три групи: *източни, западни и южни*. Източнославянските езици са руски, украински и белоруски. Западнославянските езици са полски, чешки, словашки, кашубски и лужишки.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

10 ЛЮБОПИТНИ ФАКТИ ЗА КИРИЛИЦАТА

Българската писменост е онова ценно богатство, което свързва българите пряко със средновековната българска държава. Показателно за нейното значение за българския народ е фактът, че предците ни са започнали да отбелязват днешния празник преди повече от 2 столетия. Свидетелства за честването му са открити в арменска летопис, където се споменава за такова още през 1813 година в Шумен. Представяме ви 10 факта за кирилицата.

1. В оригиналния вариант на кирилицата, съставен от св. Климент Охридски, има 44 букви за 44-те звука, за разлика от сегашната българска азбука с 30 букви.

2. Най-ранният открит надпис по нашите земи, изписан с кирилица, е от 931 година е в пещерен манастир близо до с. Крепча в България.

3. Наименованието „кирилица“ е регистрирано през 1563 г. в превода на Новия завет на хърватски.

4. Днес кирилицата се ползва от около 300 милиона души в цял свят. Освен в България, азбуката е официална в Беларус, Босна и Херцеговина, Киргизстан, Македония, Монголия, Русия, Сърбия, Таджикистан, Украйна, Черна гора, а до 2018 г. и в Казахстан, а преди десетилетия азбуката се е ползвала и в Туркменистан, Узбекистан, Молдова, Азербайджан и др.

5. През 2007 година кирилицата става третата официална азбука на Европейския съюз след латиницата и гръцката азбука.

6. Анализирайки стореното от княз Борис I и българската държава, френският лингвист Роже Бернар обобщава: *„Спасявайки делото на св.св. Кирил и Методий, България е заслужила признателността и уважението не само на славянските народи, но и на света. И това ще бъде така, докато човечеството влага истинско съдържание в думите напредък, култура и човечност...“*

7. До края на 70-те години на XIX век кирилицата се е ползвала и в Румъния.

8. В продължение на няколко години Хитлер многократно осъществява натиск върху българските държавници за отмяна на кирилицата и приемане на латиницата като официална азбука.

9. Според някои изследователи е по-правилно новата азбука да се нарича „климентица“, поради факта, че Климент по-скоро създава опростен глаголически шрифт, а св. Кирил създава цяла азбука.

10. И макар да не е научен факт, а по-скоро констатация – по света кирилицата неправилно е позната като „руската азбука“.

Кирилицата е национално богатство. Тя е символ на идентичността на българския народ.

Българският, сръбският, хърватският и словенският образуват групата на южнославянските езици.

За близостта на славянските езици помежду им свидетелстват точни съответствия и успоредици в лексиката, фразеологията и словообразуването. Много сходни черти имат граматичният и фонетичният им строеж.

В областта на морфологията и синтаксиса българският език се е отклонил в развитието си от другите славянски езици. Той е аналитичен език – по-беден откъм именни и по-богат откъм глаголни форми. Българският език няма падежи. Изгубил е формата на инфинитива. Развил е определителния член при имената и система за девет глаголни времена, някои от които в останалите славянски езици липсват. Българският език е развил и преизказно наклонение, което не се среща в другите славянски езици.

Ударението в българския език е свободно, подвижно и силово, както в украинския, руския и белоруския. За разлика от тези езици чешкият и словашкият имат постоянно ударение на първата сричка, полският – на предпоследната, а македонският – на третата от края. В сръбския, хърватския, босненския и черногорския език, а също и в словенския, има музикално ударение.

През различно време книжовните славянски езици са си оказвали силно влияние един на друг. Например, старобългарският книжовен език е оказал влияние за формирането на староруския книжовен език.

На територията на Европа имаме три големите езикови групи, от т.нар. индоевропейско езиково семейство, и няколко по-малки. Трите големи групи езици са – латинската (*френски, испански, италиански, португалски, румънски* и др.), германската (*немски, холандски, английски, шведски, датски, норвежки* и др.) и славянската (*руски, украински, белоруски, полски, чешки, сръбски, хърватски, български, словенски, словашки* и др.) Неслучайно българският език е поставен от езиковедите в голямата група на славянските езици и е представян като част от южнославянския клон, включващ словенски, сръбски, хърватски и български.

Основание за това е очевидната и бързодоловима прилика в речниковия състав на славянските езици, в това число и българския.

На чешки и на полски пишем с латиница, но пак близки по изговор. В лексикално отношение, т.е. по отношение на думите, или може да ги наречем материала, от който е изграден един език, българският без съмнение е най-близък с речта на славяните и принадлежи към славянската езикова група.

(Андрей Киряков)

Български	Украински	Руски	Полски	Чешки
земя	земля	земля	ziemia	zeme
звезда	зірка	звезда	gwiazda	hvezda
вятър	вітер	ветер	wiatr	vitř
вода	вода	вода	woda	voda
дом	дім	дом	dom	dum
лято	літо	лето	lato	leto
брат	брат	брат	brat	bratr
сестра	сестра	сестра	siostra	sestra
един	один	один	jeden	jeden
да живееш	жити	жить	żyć	ziti
да пиеш	пити	пить	pić	piti
нощ	ніч	ночь	noc	noc
езеро	озеро	озеро	jezioro	jezero
слънце	сонце	солнце	słońce	slunce
зима	зима	зима	zima	zima
сняг	сніг	снег	śnieg	snih
глава	голова	голова	głowa	hlava
гърло	горло	горло	gardło	hrdlo
град	місто	город	ogrod (miasto)	hrad

? Отговорете на въпросите:

1. Какъв извод може да се направи за мястото на българския език сред другите езици на славянското езиково семейство?
2. Защо славянските езици са много близки помежду си?
3. В какво българският език се е отклонил в развитието си от другите славянски езици?
4. Какви три големите езикови групи от индоевропейското езиково семейство има на територията на Европа?

Упражнение 9

► Съставете изречения с изразите.

1. Славянски езици, езиково семейство, индоевропейски езици, славянски племена, Югоизточна Европа, аналитичен език, свободно ударение.

2. Образувам група, отличавам се от, стоя начело на, оказвам силно влияние, изграждам отново, участвувам в.

Упражнение 10

► Допълнете изреченията.

1. Българският език принадлежи към 2. За близостта на славянските езици свидетелстват 3. На територията на Европа има 4. На чешки и на полски пишем с латиница, но 5. Трите големи групи езици са 6. Неслучайно нашият език е поставен от езиковедите

Упражнение 11

► Предайте текста с глаголи в минало време.

Прието е славянските езици да се делят на три групи: източни, западни и южни. Източнославянските езици са руски, украински и белоруски. Западнославянските езици са полски, чешки, словашки, кашубски и лужишки. Българският, сръбският, хърватският и словенският образуват групата на южнославянските езици.

За близостта на славянските езици помежду им свидетелстват точни съответствия и успоредици в лексиката, фразеологията и словообразуването. Много сходни черти имат *граматичният* и *фонетичният* им строеж.

Упражнение 12

► Обяснете какво е:

език, Европа, езиковед, аналитичен език, прилика, успоредици.

Упражнение 13

► Подберете подходящи допълнения към глаголите.

Отклонявам, образувам, делея, изграждам, изгубвам, развивам, изменям, намирам, запазвам, давам.

Упражнение 14

► Определете от коя част на речта са подчертаните думи.

Славянските езици са **много близки** помежду си. Сред индоевропейските езици са **малко** примерите за такава **близост**. Тя е резултат от **общия** им произход. Всички славянски езици **имат** един източник. Той е съществувал до средата на първото хилядолетие от новата ера, когато говорещите на него славянски племена се разселват на **обширни** територии в Централна, Източна и Югоизточна Европа и **поставят началото** на различните славянски народи.

Праславянският език е съществувал много **отдавна**.

За **близостта** на славянските езици помежду им свидетелстват точни **съответствия и успоредици** в лексиката, фразеологията и словообразуването. Много **сходни** черти имат граматичният и фонетичният им строеж.

Българският език се е **отклонил** в развитието си от другите славянски езици. **Изгубил** е формата на инфинитива. **Развил** е определителния член при имената и система за девет глаголни времена, някои от които в останалите славянски езици липсват.

По ударението нашият език е близък до руския, където то е **подвижно**, свободно и **неопределено**, а се отличава от полския с постоянно ударение на **първата** сричка.

Старобългарският книжовен език е оказал влияние за **формирането** на староруския книжовен език.

Речник:	
Успоредици	<i>паралелі</i>
Липса	<i>нестача</i>
Поставям начало	<i>започаткувати</i>
Бързодоловим	<i>швидко вловлюваний, що швидко вловлюється</i>

§3. КИРИЛО-МЕТОДИЕВОТО ДЕЛО И ХРИСТИЯНСТВОТО В КОНТЕКСТА НА КУЛТУРНОТО РАЗВИТИЕ НА ЕВРОПА

Упражнение 15

- Прочетете текста. Определете типа и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл.

СЛАВЯНСКАТА ПИСМЕНОСТ В БЪЛГАРИЯ

През 1965 година се навършиха 1100 години от покръстването на българския народ. Тази славна годишнина беше тържествено чествувана в цялата страна. Покръстването било извършено през 865 година от цар Борис.

Много причини накарали мъдрия Борис да се реши на това важно дело. Преди всичко християнството сложило край на религиозното различие между прабългари и славяни и помогнало за оформянето на българската националност. От друга страна, новата религия уреждала международното положение на България сред съседните християнски държави.

*Паметник на Кирил
и Методий,
гр. Мукачево,
скулптор И. Бровди*

За разпространението на християнството сред славяните двамата братя **Кирил** и **Методий** създали азбука на славянски език и превели първите книги.

Кирил и Методий са родени в град Солун в семейството на виден държавен служител и поради това имали възможност да получат високо образование, особено по-младият Константин (827–869), който бил наречен по-късно Кирил. Той участвувал в различни мисии за разпространяване на християнството сред съседни на Византия държави. У него се зародила мисълта да се отдаде на разпространяване на тази религия сред родните му славяни. За тази цел през 855 година той създаде азбука на славянски език и с помощта на Методий и някои ученици превел някои от гръцките книги, необходими за работа сред славяните.

Първите славянски книги били използвани за разпространяване на християнството сред западните славяни, където през 863 година византийският император изпратил двамата братя и техните ученици. Във Великоморавия Кирил и Методий развили широка просветна дейност и с това разгневили немското духовенство, което изгубило своите последователи. Братята били наклеветени в Рим, че учат народа на непозволен от бога език. Папата ги повикал на съд. Кирил блестящо защитил славянските книги от нападите на триезичниците и папата разрешил да се служи в църквите на славянски език. Кирил обаче не можал да продължи делото си – той умрял в Рим. Методий се върнал сам във Великоморавия и продължил да просвещава западните славяни до края на живота си (885 година). След смъртта на Методий обаче немското духовенство отново взело надмощие и учениците на Кирил и Методий били подложени на преследване. Една част от тях се върнала в България, където цар Борис ги посрещнал радостно и им създаде най-добри условия за работа. Между тях били Климент Охридски, Наум и Ангеларий. Те продължили делото на своите учители и оставили трайни следи като проповедници, учители и писатели. Само Климент имал три хиляди ученици, които израснали като учители, свещеници и писатели и с произведенията си издигнали българския език до равнището на двата големи културни езици – гръцкия и латинския. Още през средата на IX век България станала център на нова славянска писменост, която се разпространила сред останалите славяни и им помогнала да запазят своята националност и да създадат забележителни културни ценности.

Кирилицата – азбуката на Кирил, усъвършенствувана от Климент, е най-голям принос на българския народ в духовната съкровищница на човечеството. За тази азбука народният поет Иван Вазов казва: "...и ний сме дали нещо на светът и на вси славяни книга да четат".

► **Отговорете на въпросите:**

1. Кога християнството става в България държавна религия?
2. Защо цар Борис решил да приеме християнството в България?
3. Кой и къде създал славянската азбука?
4. Къде били използвани първите славянски книги?
5. Какво знаете за Кирил и Методий?
6. Какво образование получили те?
7. Защо били изпратени във Великоморавия?
8. Защо ходили в Рим?
9. Какви били действията на Методий след смъртта на Кирил?
10. Какво се случило с техните ученици?
11. Какво направил Климент Охридски?
12. Кои народи пишат днес с кирилица?

Упражнение 16

► **Съставете изречения с изразите.**

Духовни богатства, културни ценности, просветна дейност, българска националност, подлагам на преследване, немско духовенство, държавен служител.

Упражнение 17

► **Попълнете точките с изразите:** *получил образованието си, взели надмощие, станала център, продължил делото, сложи начало, слага се край, имал възможност, оставило трайни следи.*

1. През времето на Борис ... на дългите религиозни борби между прабългари и славяни. 2. В Македония Климент ... на своите учители. 3. Делото на Кирил и Методий ... във Великоморавия. 4. През средните векове България ... на нова, славянска култура. 5. Кирил ... в най-високото учебно заведение на епохата. 6. Кирил ... да изучи много езици.

Упражнение 18

► **От глаголите в скобите образувайте отглаголни съществителни. Образувайте изречения с така получените съчетания.**

Например: *Интересен за (гледам).* – *Филмът е интересен за гледане.*

Подходящ за (поправам), неприятен за (мириша), приятен за (ям), неудобен за (превеждам), удобен за (кърпя), необходим за (изграждам), нужен за (отбелязвам), труден за (разбирам).

Упражнение 19

► **Разкажете текста по план.**

1. Кои са основните причини за покръстването?
2. Кирил и Методий създават азбуката.
3. Делото на славянските първоучители във Великоморавия и в Рим.

4. Методий отново се връща във Великоморавия.
5. Завръщането на учениците на Кирил и Методий в България.
6. Значение на делото на славянските първоучители.

Упражнение 20

► **Предайте текста с глаголи в минало време, преизказно наклонение.**

Създаването на българската и славянска писменост от св. Кирил и Методий има огромно значение за цялостния исторически път на България като един от най-важните фактори за съхраняването на националната идентичност на българския народ при всички превратности в неговата съдба. Кирило-Методиевото дело е и най-големият принос на българите в европейската и световната култура. Затова кирило-методиевската проблематика се изучава във всички славистични центрове по света.

Духовната сила на човека се проявява в желанието му да се бори с превратностите на съдбата, както и с вътрешните и външните врагове. Тази духовна сила тласка развитието на човешкия род. Затова имената на такива личности, каквито са светите братя Кирил и Методий, са записани със златни букви на страниците на човешката история. Делото на Кирил и Методий има дълбоко прогресивен характер. По времето на Средновековието то представлява едно демократично явление, което руши основите на тогавашната идея за културния възход на човечеството. По този начин се разкрива основната идея – да се използва живият народен език за просвещаване.

Упражнение 21

► **Преведете текста на български.**

Роль Кирила і Мефодія в історії української культури

Творці слов'янської азбуки народилися в візантійському місті Солун (сучасне Салоніки). Їхній батько був греком, мати – болгаркою. У сім'ї росло семеро дітей. Костянтин був наймолодшим (827-869), пізніше прийняв ім'я Кирило. Михаїл (820–885) – у чернецтві Мефодій. Брати отримали блискучу освіту.

Князь Ростислав, який очолював Велико-Моравське князівство, звернувся до візантійського імператора Михаїла з проханням: прислати вчителів, що знають слов'янську мову, щоб його народові переклали Святе Письмо.

З цією місією поїхали до Моравії Кирило і Мефодій, причому вони повезли церковні книги, перекладені слов'янською мовою: Євангеліє, Псалтир, Апостол та інші. Їхні учні переписували ці видання.

Становлення слов'янської писемності було нелегким. 863 рік вважається офіційною датою створення слов'янської писемності.

Як відомо, пам'ятками засвідчені дві азбуки: кирилиця і глаголиця. Дехто з учених вважає глаголицю давнішою.

Форма кирилиці нагадує грецьке уставне письмо. Спосіб написання букви кирилиці простіший. Глаголиця відрізняється від неї складним накресленням знаків. Очевидно, цим пояснюється те, що глаголиця була витіснена кирилицею.

Заслуга Кирила і Мефодія в історії культури велика: по-перше, Кирило у 863 році розробив першу впорядковану слов'янську азбуку і цим поклав початок розвитку слов'янської письменності; по-друге, Кирило і Мефодій переклали з грецької мови багато книг, що стало початком формування старослов'янської літературної мови, по-третє, Кирило і Мефодій багато років перебували у західних і північних слов'ян та сприяли поширенню грамотності серед цих народів.

Крім того, Кирило і Мефодій вели боротьбу проти спроб німецько-католицького духовенства заборонити слов'янські книги.

Справа, якій присвятили своє життя Кирило і Мефодій, була недаремною. І найкращий доказ цього – вдячність нащадків.

(З підручника з історії України)

Речник:	
Покръстване	<i>прийняття християнства</i>
Отбелязвам	<i>відмічати</i>
Подлагам	<i>наражати (на небезпеку)</i>

§4-5. ПРАВОГОВОРНИ И ПРАВОПИСНИ НОРМИ НА КНИЖОВНИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Езикът кости няма, но кости троши (*поговорка*).
„Слаби познания по други научни дисциплини можеш да скриеш, но слаби познания по роден език не можеш скри. Те излизат веднага наяве, само щом напишеш два реда”
(проф. Беньо Цонев)

Упражнение 22

► Прочети текста. Открий именните изречения.

Българският език съществува в две основни форми – книжовна и некнижовна. Книжовният език изпълнява предназначението си чрез система от стилове, използвани в различни сфери – *битова*,

научна, официално-делова, естетическа, медийна. Некнижовната форма включва **териториалните** и **социалните** диалекти.

Старобългарският книжовен език е създаден от братята Константин (Кирил) и Методий през IX век. На него е създадена религиозна, художествена и друга познавателна литература. Този език е обслужвал и административния живот на първата българска държава. Заради основното си предназначение обаче старобългарският език има култов (религиозен) характер, за разлика от новобългарския книжовен език, който има светски характер, понеже обслужва равностойно всички области на обществения живот.

Книжовният (литературният) език е кодифицирана (тоест с правен, юридически статус) разновидност на езика, за разлика от наречията, диалектите, говорите, жаргона и т.н. Това е езикова форма, която се смята за правилна и коректна, и за това е преподавана например в училищата и в университетите. Това е също високата и официална разновидност на езика. Нормата представлява съзнателно търсено единство на изговора и правописа, тоест – в употребата на езиковите средства.

Книжовен език в най-общ смисъл е тази форма на езика, която обикновено се поддържа от институциите в държавата, тоест тя е регулирана държавно, макар че в някои случаи подобна регулация няма (стандартният английски не е регулиран). Така например със закон или с друг нормативен акт може да е посочено коя езикова конструкция е „правилна“ и коя – не. Книжовният език се кодифицира чрез речници и граматика, чрез които се осъществява диференциацията книжовен/некнижовен. Съдилищата и държавните учреждения трябва да използват книжовен език. В училищата и в университетите се учи как „трябва“ да се говори и пише. Вестниците, списанията, радиото и телевизията също се стремят да използват книжовен език.

Всеки книжовен език притежава:

- сравнително стабилен лексикален състав с ясно определено значение, произношение и правопис на думите;
- фиксирано произношение на думите;
- граматически правила, описващи фонетиката, граматиката, морфологията, синтаксиса на езика;
- ясна стилистика, благодарение на която може да се говори за художествен стил, публицистичен стил, официално-делови стил, научен стил;
- лингвистична институция, определяща нормите на употреба, например Френската академия, Испанската кралска академия, а в България такъв институционален характер по отношение на българския книжовен език има Институтът за български език към БАН;
- ефективна публична употреба;
- литературен канон;

Езикови форми, които не съответстват на нормите на книжовния език, се приемат за неправилни. Останалите езикови форми

от своя страна могат да се разделят на препоръчвани и не препоръчвани.

Книжовният език се отличава от териториалните и социалните диалекти по някои особености, които характеризират неговата представителност и социална престижност:

- универсалност на функциите, които се проявяват при употребата му във всички сфери на общуването;

- висока степен на обработеност и богатство на изрази възможности, с които отговаря на изискванията за успешно общуване в многообразната обществена действителност;

- кодификация на книжовните норми, осигуряваща стабилност в обслужването на държавните институции, образованието, науката, медиите;

- писмени и устни форми на съществуване, схващани като признак на официален стандарт, на държавност.

В сравнение с книжовния език, териториалните и социалните диалекти имат ограничени функции поради тяхната „затвореност“ в определена територия и в общуването само в определени езикови общности – използват се предимно в устната реч, нормите им не са кодифицирани. За социалните диалекти е характерно заимстване на лексикални елементи от книжовния език, от териториални диалекти и от чужди езици.

Книжовните и некнижовните форми на общонародния език имат общи черти, с които българският език се отличава от другите славянски езици – липса на падежни форми и на инфинитив, членуване на имената (*дъбът, къщата, детето, картините*), аналитично изразяване на степените за сравнение на прилагателни имена и наречия (*по-здрав, най-млада, по-добре*) и на бъдеще време с частицата *ще*, богата система от глаголни времена, преизказно наклонение и др.

Успешното речево общуване предполага:

- познаване на езиковите единици и на начините, по които те се съчетават в текстове;

- владееене на езиковите норми, осигуряващи правилност и уместност на изказа.

Спазването на книжовните норми (*граматична, лексикална, фонетична; правописна, пунктуационна, правоговорна*) осигурява правилността на изказа.

Стиловите норми определят уместността в употребата на езиковите средства в рамките на определен стил.

Само книжовният език съществува и е кодифициран в *устна* и *писмена* форма, и може да обслужва всички сфери и ситуации на общуването: публична и частна, официална и неофициална.

Новобългарският книжовен език се е стабилизирал през втората половина на XIX век. Преди този период новобългарската книжнина е притежавала значително диалектно многообразие.

Книжовният език възниква, за да обслужва книжовните сфери – образованието, религията, науката, културата, държавните институции и др. Веднъж възникнал, той заживява свой самостоятелен живот. Развиват го и го обогатяват неговите носители. Чрез книжнината той става представителен за цялата държава. Едновременно с това той започва да изпълнява и обединяваща функция – чрез него се самоидентифицират хората, за да покажат принадлежността си към определена нация.

Българският книжовен език се реализира чрез две свои речеви норми – устна и писмена. Всяка от тях се съобразява с определени правила, задължителни за културния българин. Системите от правила и отклонения от тях, от които се ръководят устната и писмената книжовна реч, се наричат съответно правоговор (правилно говорене, изговаряне) и правопис (правилно писане). Към правописа се отнася и системата от знаци за пунктуационно оформление на писмената реч – препинателните знаци.

В съвременния български книжовен език разликата между правоговор и правопис е значителна, затова те трябва да се усвояват с осмисляне на причините, поради които в едни случаи правоговор и правопис съвпадат, а в други се разграничават.

От двете системи по-устойчивата и в по-висока степен унифицираната е правописната, докато правоговорната предоставя по-голяма свобода и допуска значителни отклонения, разграничавайки основно два произносителни стила – *изискан* (пълен, висок) и *разговорен* (опростен, фамилиарен).

Писмената форма на съвременния български книжовен език си служи с азбуката, наречена „кирилица“, състояща се от 30 букви. Чрез тези букви се предават 45 звука (в определени случаи с една буква се отбелязват повече звукове).

ОСНОВНИ ПРАВОПИСНИ НОРМИ:

А. ДВОЙНИ СЪГЛАСНИ ПРИ ПРИЛАГАТЕЛНИ ИМЕНА

Двойно -НН-	
<i>м. р., ед. ч. -НЕН</i>	<i>ж. р., ср. р. и мн. ч. -НН-</i>
военен	военна, военно, военни
лунен	лунна, лунно, лунни
странен	странна, странно, странни
НО!	
<i>м. р., ед. ч. -ЕН</i>	<i>ж. р., ср. р. и мн. ч. -Н-</i>
обикновен	обикновена, обикновено, обикновени
особен	особена, особено, особени
въпросителен	въпросителна, въпросително, въпросителни

ПРИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА

Двойно -ТТ-	
ж. р., ед. ч. – нечленувано	ж. р., ед. ч. – членувано
пролет	пролетта
младост	младостта
свещ	свещта
мощ	мощта
помощ	помощта

Б. УДВОЯВАНЕ НА ПРЕДЛОЗИТЕ В и С

В и С	ВЪВ и СЪС
в градината	във вазата
в града	във въздуха
в селото	във фабриката
с молив	със заплахи
с интерес	със сигурност
с приятел	със страх

В. ДРУГИ ПРАВОПИСНИ ОСОБЕНОСТИ НА ГЛАСНИТЕ И СЪГЛАСНИТЕ В БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА

ж. р., ед. ч. - <i>ея</i> , - <i>ия</i>	ж. р., мн. ч. - <i>ии</i>
идея	идеи
енергия	енергии
материя	материи

ГЛАГОЛИ

I и II спрежение	III спрежение
<i>-м</i> 1 лице, множествено число	<i>-ме</i>
пишем	рисуваме
правим	критикуваме
работим	даваме

НЕЛИЧНИ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ

Минали деятелни причастия

м. р. ед. ч.	ж. р., ср. р. и мн. ч.
рекъл	рекла, рекло, рекли
влязъл	влязла, влязло, влезли
донесъл	донесла, донесло, донесли

НО!

м. р., ед. ч.	ж. р., ср. р. и мн. ч.
казал	казала, казало, казали

писал	писала, писало, писали
рисувал	рисувала, рисувало, рисували

Г. УПОТРЕБА НА ГЛАВНИ БУКВИ

Собствени имена	<i>Мария, Албена, София, Елин Пелин, Дон Кихот, Кума Лиса</i>
Притежателни прилагателни	<i>Ботево стихотворение, Вазов роман, Димитър-Димов роман</i>
Лично местоимение за 2 л. мн. ч. <i>ВИЕ, ВИ, ВАС</i>	Благодаря <i>Ви</i> за поканата.

Д. ОТРИЦАТЕЛНАТА ЧАСТИЦА **НЕ**

ОТДЕЛНО	СЛЯТО ПРИ НЯКОИ ФОРМИ
1. <u>При глаголите:</u> не пиша не чета не рисувам	1. <i>Недовиждам, недочувам, недоглеждам.</i> 2. <i>Ненавист, немотия, невинен, невежа.</i> 3. <i>Никой, никакъв, никога.</i>
2. <u>При деепричастията:</u> не пишейки не четейки не рисувайки	<i>Недочетената книга е като неизминат докрай път.</i>
3. <u>При мин. несв. деят. причастия:</u> не пишел не четял не рисувал	

Е. СЛЯТО И ПОЛУСЛЯТО ПИСАНЕ

СЛЯТО	ПОЛУСЛЯТО
1. Сложни думи с подчинена и главна основа: <i>водопад, самолетносач, хлебозавод</i>	1. Сложни прилагателни на -ов, -ев, образувани от лично и фамилно име: <i>Иван-Вазов роман, Димитър-Димова творба, Христо-Ботево стихотворение</i>
2. Названия на празници и градове: <i>Гергьовден, Ивановден, Свиленград</i>	2. Сложни съществителни: <i>кандидат-студент, министър-председател, жар-птица.</i>

3. Сложни съществителни с числително бройно: <i>двуокис, стогодишнина, петгодишнина</i>	
4. Сложни съществителни с първа съставка: <i>авто-, теле-, гео-, био-, евро-, еко-, зоо-, контра-, макро-, микро-, мини-, макси-, юго-, фото-, проекто-, психо-, радио-, термо-, нарко-, химио-, мото-, спец-: фотостудิโอ, микроклимат, евроинтеграция</i>	
5. Сложни прилагателни, образувани от прилагателно и съществително: <i>научнопопулярен</i> (популярна наука), <i>литературноинтерпретативен</i> (литературна интерпретация)	
6. Сложни прилагателни с подчинена основа наречие: <i>вечнозелен, огненочервен, светлосин, тъмносин</i>	
7. Сложни прилагателни на <i>-ски</i> , образувани от лично и фамилно име: <i>иванвазовски, байганьовски, кралимарковски</i>	
8. Сложни прилагателни, образувани от числително и съществително име: <i>едночасов, тристаен, четвъртвековен</i>	
9. Наречия: <i>надясно, наляво, вкъщи, довечера, встрани.</i>	

Ж. ПЪЛЕН И КРАТЪК ОПРЕДЕЛИТЕЛЕН ЧЛЕН

1. Съществителни имена от м. р., които завършват на съгласна. 2. Прилагателни имена от м. р. 3. Някои местоимения от м. р. – дълги форми.	
Пълен член -ЪТ, -ЯТ	Кратък член -А, -Я
<i>Подлог или сказуемно определение</i>	<i>Във всички останали случаи</i>
<i>Ученикът се учи добре. Огънят бушува цяла нощ. Върхът се вижда отдалече. Брат ми е отличникът на класа.</i>	<i>Стигнахме до върха. Прочетох романа. Купих си учебника по български език. Купих неговия учебник.</i>

НО!

Буквар – букварът, буквара; пазар – пазарът, пазара; катинар – катинарът, катинара; котел – котелът, котела; хотел – хотелът, хотела; мотел – мотелът, мотела; ден – денят, деня; зет – зетят, зетя; кон – конят, коня; път – пътят, пътя; огън – огънят, огъня; крал – кралят, краля; сън – сънят, съня; лакът – лакътят, лакътя; нокът – нокътят, нокътя.

ПУНКТУАЦИЯ

А. ЗАПЕТАЯ

1. При обръщания:

Иване, хайде да отидем на кино!

Мила родино, ти си земен рай.

2. В простото изречение за отделяне на:

а) еднородни части;

В двора се бяха събрали момичета, момчета, родители.

б) повторени части;

Вървели, вървели, стигнали до една гора.

в) обособени части.

Селото, притихнало под снега, заспа.

3. След вметнати думи и изрази:

разбира се, да кажем, изглежда, тъй да се каже, от една страна, напротив, обратното, от друга страна и др.

4. В сложното изречение за отделяне на:

а) простите изречения:

Момчетата се втурнаха в двора, измиха се, избърсаха се и седнаха до масата:

б) подчиненото или подчинените изречения от главното в сложното съставно изречение:

Момичето, което срещнах, беше моя позната.

Мисълта, че свършваме, ме радва.

Който не работи, не трябва да яде.

ВНИМАНИЕ!

Въвеждащи думи и изрази като *всъщност, навярно, действително, несъмнено, следователно, очевидно, например, сякаш, може би, според мене, в действителност не се отделят със запетая.*

Б. ДВОЕТОЧИЕ

1. При изброяване.

Купих от пазара различни продукти: круши, домати, грозде.

2. При оформяне на пряка реч.

Рада срещна умолителните очи на жените и бързо рече да се поправи:

– Може, може... земвам те.

(Й. Йовков)

В. ТИРЕ

1. За означаване на елиптична (пропусната) част.

Утре аз заминавам за Варна, а брат ми – за София.

2. При оформяне на текст с пряка реч.

Той срещна очите на майка си и разбра всичката тревога, която я мъчеше.

– *Мустафа – каза тя, – защо дойде?*

– *Ще идеш ли там?*

– *Ще ида.*

– *Ще идеш! Кога?*

– *Утре.*

Г. КАВИЧКИ

1. При пряка реч и цитиране на чужда реч.

Кавичките се използват широко в битовата реч, литературата и народното творчество:

“Аз умирам и светло се раждам – разнолика, нестройна душа, през деня неуморно изграждам, през нощта без пощада руша”.
(Д. Дебелянов)

2. За отделяне на приложения-различни обекти: названия на улици, културни заведения, вестници, списания, книги и др.: вестник „Труд”, повестта „Гераците”, филмът „Крадецът на праскови”, улица „Б. Дановски” и др.

ОСНОВНИ ПРАВОГОВОРНИ НОРМИ

С буквите Я и Ю се отбелязват и звуковете У, А и Ъ, когато следват мека съгласна (*вяра = в'ара, любов = л'убов, конят = кон'ът, спя = сп'ъ*).

С по две букви се отбелязват звуковете Ч = дж (*джолан, джоджен, джудже*) и **С** (*дзън, дзен*).

При условния правопис е най-осезателно разминаването между правопис и правоговор. **Правилният изговор изисква следното произношение:** -ъ, -ът (-йъ, -йът; -'ъ, -'ът), **докато правописът с -а, -ат, (-я, -ят) сега се мотивира единствено с необходимостта от графично уеднаквяване на глаголните окончания.** При узаконяването на условния правопис обаче основанията са били други.

Правоговорът е унифицирана форма на устната реч, с която си служат носителите на книжовния език. Терминът има две значения, първото, означаващо „правилно говорене”, а второто – „правилно произнасяне”, „правилен изговор”. Рядко думите се произнасят изцяло неправилно (напр. – *уфсъ*, вместо *овца*). Грешат се техни елементи – фонемите и морфемите.

За усвояване на книжовния български изговор са важни предимно фонетичните особености на българския език, които в повечето случаи се преплитат със словообразователните и формообразователните.

От съществено значение за правоговора е и спазването на акцентната нормативност.

Спазването на съвременната книжовноезикова норма е абсолютно задължително и единственият критерий за правилност са граматиките и правописните и правоговорните речници и справочници. За да пишем правилно, трябва да знаем кои правописни принципи и правила определят правописа на думите поотделно (като части на речта) и когато те са включени в изречения. Езиковата култура се е смятала винаги за един от главните показатели за културата на отделната личност. Но езиковата култура не се ограничава единствено с речевия репертоар на индивида, а включва също и неговото речево поведение. Да нарушиш определена езикова норма е опасно, защото по този начин сам сриваш своя авторитет в очите на по-грамотните от теб.

Упражнение 23

? Отговорете на въпросите:

1. Защо езиковата култура се е смятала винаги за един от главните показатели за културата на отделната личност?
2. Чрез кои две свои речеви норми се реализира българският книжовен език?
3. Как се наричат системите от правила и отклонения от тях, от които се ръководят устната и писмената книжовна реч?
4. Назовете основните правоговорни и правописни норми на българския книжовен език.

Упражнение 24

► Преведете на български език, поставете ударението. В кои думи ударението играе смислоразличителна функция?

Бавовна; хвиля; він не сердитсья; не сердсья; через дві години; після другої години; довгою дорогою; найдовший шлях; так, він прийшов; нехай приходить; Мімі не ходить до школи; Мімі, не ходи до школи; вежа; кока-кола; автомобіль.

Упражнение 25

► Прочетете думите. Заместете точките с изпуснатите букви.

Зв..здá, кр..лб, с..лб, пл..щáд, д..тé, бéб.., кúч.., б..дá, вéс..л, сúтр..н, ж..вóтно, обл..клб, пóкр..в.

Упражнение 26

► Прочетете текста на песента на Лили Иванова „Ветрове“. Поставете ударенията върху думите.

На кого е нужна китара без струни,
закъсняла нежност, пленени думи,
на кого е нужна нощта без звездите,
въглен вместо огън, плачът на жените?

Ветрове гонят ме през нощните кладни,
а косачи раздират без пощада душата ми млада.

Тази нощ е бедна китара без струни,
сбогом за последно даже без думи,
скитница за обич, уморена птица,
не ми трябва огън, а малка свещица.

А когато тръгна сама все нататък
ще потърся в лицата познатия блясък.

(Автор на текста Борислав Мирчев)

? Отговорете на въпросите:

1. Какви основни чувства изразява песента на Лили Иванова?
2. Приемате ли тази песен като „пътуване към себе си“?
3. Защо песните на Лили Иванова привличат вниманието на българите по целия свят?

Упражнение 27

► Определете броя на буквите и звуковете в дадените думи.

Пощальон, бояджия, джудже, късметлия, дяволия, пещерняк, дюкян, джинси, щръбльо.

Упражнение 28

► В кое от изреченията има правописна грешка?

1. Да се промени характера е много трудно.
2. Да промениш характера на човека е много трудно.
3. Трудността е в промяната на характера.
4. Характерът на човека се променя много трудно.
5. Човешкият характер трудно се променя.

Упражнение 29

► В коя от отделените думи от изреченията има правописна грешка?

1. Системите за **комуникация** при животните, дори и на толкова **интелигентни**, каквито са **делфините**, се **различават** значително от **човешкият** език.

2. Човек често се **стреми да избяга** от своето аз и **скрива образът си зад маската**.

3. Важно място в **разказите** на Елин Пелин за **живота** на село заемат **българските жени**.

4. **Победителят** се отпуска **небрежно** на **стола** до мене и едва тогава си дава **трудът** да ме **забележи**.

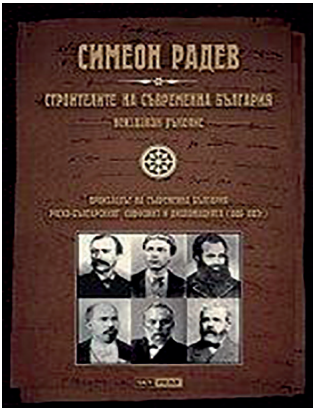
5. **Най-широкият водопад в света** е водопада **„Виктория“**.

6. Тихия **плясък** на **вълните** насищаше **атмосферата** наоколо със своеобразно **очарование**.

Упражнение 30

Поставете пропуснатите препинателни знаци, без да променятے границите на изреченията в текста.

„...През нощта българите не само че не спяха но и не почиваха. На северния фланг една рота водена от местни хора след тежък мълчалив поход продължил три часа промъквайки се през урви и камънаци достигна незабелязано върха. Без да спират без да си поемат дъх дори сякаш обладани от незнайна сила войниците изсочиха зад възвишението и ненадейно викайки „ура“ се хвърлиха на нож към върха. Сърбите които бяха изненадани да не кажа уплашени се разбягаха без всякаква съпротива и оставиха купища оръжие. Така тази важна позиция мина в български ръце без бой. Станали господари на върха българите се построиха и подслониха под превзетите окопи с извадени щикове очаквайки контраатака на врага. Наистина сърбите щом се покопитиха малко поведоха на няколко пъти контратака но постоянно отблъсквани те които мислеха че случайно са изтласкани от върха едва след като дадоха не малко жертви най-сетне се отчаяха и отстъпиха...”

С. Радев. По „Строителите на съвременна България“

Речник:

Спазвам	<i>зберігати</i>
Кодификация	<i>кодифікування</i>
Подслон	<i>захист</i>
Ненадейно	<i>несподівано</i>
Отблъсвам	<i>відштовхувати</i>

§6. СВОЕОБРАЗИЕ НА ФОНЕТИЧНИТЕ ЗАКОНИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Фонетиката е дял от езикознанието, който изучава звуковия строеж на думите и звуковите промени в езика на даден етап от неговото развитие.

Към правописа отношение имат следните фонетични промени:

1. При съгласните звукове:

1.1. Обеззвучаване на съгласните звукове – в края на думата всички звучни съгласни се произнасят като съответните беззвучни: *клуб* [клуб], *ориз* [орис].

1.2. Изравняване по звучност – при два различни по звучност съседни съгласни звука задният влияе на предния и така се изравняват по звучност: *сбор* [збор], *кръгче* [кръкче];

1.3. Изпадане на съгласни звукове – при два или повече съседни съгласни звука някои от тях изпадат, за да се улесни изговора: *нощна* [ношна], *кръстник* [кръсник], *безнадеждност* [безнадежност];

1.4. Удвояване на съгласни – получава се при контакт на представка и корен, корен и наставка или корен и определителен член. При някои прилагателни имена от женски и среден род или във формите за множествено число гласната е изпада от характерната само за прилагателните от мъжки род наставка -нен: беззвучен, наддавам, светлинен -> светлинни, съвременен -> съвременно, властта, пролетта.

2. При гласните звукове:

2.1. **Редукция** – звукова промяна, при която широката гласна извън ударение се доближава по изговор до съответната тясна гласна – [а] -> [ъ], [о] -> [у], [е] -> [и]: *кабинет* [къбинет], *комин* [кумин], *инженер* [инжинер];

2.2. **Променливо я** – промяна на гласната **я**, която се заменя с **е** при определени условия в различни форми на една и съща дума или в сродни думи. Условията променливото **я** да се произнася и пише като **я** са три:

– гласната да е под ударение: *мляко* -> *млекар*;

– гласната във следващата сричка да е **а, о, у** или **ъ**, а също и сричката може да е в края на думата: *пяна* -> *пенлив*;

– след **я** да не следват в думата съгласните **ч, ж, ш, щ** или **й**: *сняг* -> *снежна*. В обратните случаи променливото **я** се пише и изговаря като **е**.

2.3. **Подвижно ъ** – звукова промяна, при която гласната **ъ** мени мястото си спрямо сонорните съгласни **р** и **л** при определени условия, когато това съчетание се намира в средата на думата:

– при едносрични думи **ъ** обикновено стои след **р** и **л**: *кръст*, *тлъст* (изключения: *сърп*, *твърд*, *вълк*, *жълт*);

– при многосрични думи мястото на **ъ** се определя от броя на съгласните, които следват звукосъчетанието с **р** и **л** – ако следва една съгласна, **ъ** е пред **р** и **л**; ако следват две и повече съгласни, **ъ** е след **р** и **л** (изключения: *повърхност*, *сълзлив*, *трънен*, *гръмогласен*): *държа* -> *дръжка*, *пълня* -> *плънка*.

2.4. **Непостоянно ъ** – звукова промяна, при която гласната **ъ** изпада при образуване на формите на една и съща дума (най-често това става при миналите деятелни причастия, окончавачи на **-л**): *пресякъл* -> *пресекли*, *компютър* -> *компютри*.

Овладяването на тези знания води до правилно изписване на съответните думи в реални езикови ситуации.

Видовете комбинаторни промени са акомодация, асимилация, дисимилация, елизия, епентеза и йотация.

Най-разпространените комбинаторни промени са акомодацията и асимилацията.

1) **Акомодация** (лат. *accomodatio* – приспособяване, изравняване) е комбинаторна звукова промяна между гласни и съгласни. Тя е резултат от това, че краят на един звук и началото на друг съседен звук може да съвпадна, когато говорните органи, неуспели да завършат артикулацията на единия, започват артикулацията на следващия. Най-силно въздействие на гласните оказват съгласните пред тях, а на съгласните – гласните след тях. След мека съгласна задните гласни получават по-предно образуване.

Например: *лук – люк, сал – сял*. Гласната [а] в слаба позиция след преднонебна съгласна се редува със съгласната от преден ред – *час, но часовник* [чесòвник]. Носовите съгласни [м], [н] също влияят на съседните гласни и ги назализират – *контакт* [кòнтàкт]. Устените гласни [о], [у] променят съгласните пред тях и ги лабилизират, тъй като прехвърлят артикулацията в учленението на съгласните пред тях: *лов, купувам, ток* – [л°ов, к°упувам, т°ок].

Акомодацията се извършва между различни типове звукове – между гласни и съгласни. Тя не предизвиква изравняване на съседните звукове, а само допълнителна окраска към основото им учленение. От гледна точка на българската фонологична система всички промени на гласните под влияние на съседни съгласни са варианти на фонемите.

2) **Асимилация** (или **уподобяване**) е комбинаторна звукова промяна, която настава между звукове от един и същ вид: гласна се уподобява на гласна и съгласна на съгласна. По своя характер уподобяването може да бъде по различни фонетични признаци: място и начин на учленение, участие на гласилките, слухово впечатление.

Асимилацията е частична и пълна. Частична е, когато един звук се уподобява на друг само по един признак, запазвайки другите си различителни признаци. Например в думата *вторник* [фтòрник] звучната съгласна [в] се уподобява от беззвучната съгласна [т], но не става тъждествена с нея: [ф] е проходна съгласна, а [т] – преградна. Пълно уподобяване става, когато два съседни звука напълно изравнят един с друг, например: *изживея* [ижживеѝ], *безжизнен* [бежжизнен].

Асимилацията може да бъде прогресивна и регресивна. Прогресивна е асимилацията, при която следходният звук се уподобява на предходния, например: *твой* [тфой], *свой* [сфой]. Ако асимилацията се извършва под влияние на следходния звук по реда на учленението, тя е регресивна, например: *походка* [похòтка], *сграда* [згрàда], *овца* [офцà]. В книжовния език асимилацията е винаги регресивна.

3) **Дисимилація** (лат. *dissimilatio* – разподобяване) е звукова промяна с противоположен на асимилацията ефект. При нея два близки звука се раздалечават учленително и слухово един от друг, като единият от тях променя учленителния си характер и преминава в друг звук. Например двете преградни носови съгласни [м] и [н] в думи като помня, стомна се разподобяват, като [м] се заменя с [в] и съчетанието [мн] става [вн]: помня – повня, стомна – стовна. В българския език дисимилацията е характерна за разговорната реч и диалектите. Например: доктор – дофтор, бенка – бемка, много – млого, ножче – нохче.

4) **Елизия** (или *изпускане*) е комбинаторна звукова промяна, при която изчезват, изпадат отделни звукове от думата. Например: хубав – ‘убав, нашата – наш’та, какво – к’во.

5) **Епентеза** (или *вмятане*) е комбинаторна звукова промяна, при която в думата се вмъкват звукове, за да се улесни изговорът на звукосъчетанията. Например: косм – косъм, рекл – рекъл.

6) **Йотація** е вид епентеза, при която се вмъква глайда [й] пред гласна в началото на думата или между две съседни гласни за избягване на т.нар. зев. Например: агне [йа̀гне], кое [кой̀е].

7) **Метатеза** (или *премятане*) е комбинаторна звукова промяна, при която два съседни или несъседни звука разменят местата си в думата, без да се променят по характер. Например: зърно – зрънце, връх – върхове;

Звуковите промени са позиционни, когато са обусловени от положението, което заемат звуковете в думата, а също така и от положението им спрямо ударението. **Най-разпространеният вид позиционни промени в българския език са редуцията на гласните в неударено положение и обеззвучаването на звучните съгласни в краесловието.** Звуковите промени са постоянни и характерна черта в развоя на всеки език. Те се извършват независимо от значението на думата, защото звуковата страна на думата, от една страна, и нейното значение, от друга, имат условна, историческо установена връзка и могат поотделно и независимо да се променят.

Звуковите промени зависят от фонологичната система на езика. Те не са универсални, имат относителен характер и не се извършват във всички случаи и механично, макар че условията за образуване на звуковете и за промените им в речта са еднакви за всички езици. В английския и френския език например е възможен изговора на звучните съгласни в краесловието. В неударено положение широките гласни [e], [a], [o] променят своя изговор. Промяната се проявява най-общо в съкращаване на дължината и отслабване на артикулационното напрежение, в по-краткия и по-слаб изговор на неударените гласни в сравнение с изговора им под ударение. В резултат на това неударените гласни губят отличителните си качества, променят своя изговор в посока към съответните им тесни гласни [и], [ъ], [у].

? Отговорете на въпросите:

1. Какво е фонетика?
2. Какво отношение към правописа имат следните фонетични промени при съгласните звукове (обеззвучаване на съгласните звукове, изравняване по звучност, изпадане на съгласни звукове, удвояване на съгласни), при гласните звукове (редукция, променливо **я**, подвижно **ъ**, непостоянно **ы**)?
3. Охарактеризирайте основните видове комбинаторни промени (акомодация, асимилация, дисимилация, метатеза, елизия, епентеза и йотация).

Упражнение 31

- Прочетете откъса от приказката „Тримата братя и златната ябълка“, като на празните места поставите **а** или **ъ**. Определете типа и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл.

Тогава средният склонил него да пусн..т. Като го пусн..ли до средата, той заклатил въжето и него извадили. След това малкият рек..л: „Аз ще сляза долу; като поклатя въжето, спускайте ме, спрали – почакайте малко“. Те го спуск..ли, спуск..ли, докле сляз..л долу. Там видял една къща. Когато погледн..л през прозореца, видял в стаята три девойки. Едната

си играела със златна ябълка, другата също, а най-малката нямала златна ябълка, та си играела със златен плъх на златна тепсия. Той се обърн..л към нея и извик..л: „Девойко, отвори ми вратата да вляза“. Една от момите му отвърн..ла: „Върни се назад! Майка ни ходи две години наред, та ни донася по една златна ябълка, а сега болна си е дошла; ако ти отворим да влезеш, ще те глътне“. Той рек..л: „Или ми отворете, или ще разбия прозореца и ще вляза!“. Тогава стан..ла най-малката, та му отворила. Той вляз..л и убил халата.

Упражнение 32

- Прочетете изреченията и подчертайте думите с променливо **я**. Открийте правописните грешки и ги поправете. Намерете сред горепосочените изречения пословицата и обяснете нейното значение.

В неделния следобед надвиснаха голями облаци и заваля дъжд.

Всички се огледали и видяли, че къщичката се била превърнала в разкошен палат.

Моят приятел има две снежнобяли персийски котета.
Благата реч желязни врати отваря.
Пътиштата, извървяни от героя, били пълни с премеждия и обрати.

Упражнение 33

▶ В кой от редовете има грешно изписана дума?

а) пряка – пречка;	а) блясък – бляскав;
б) грях – грешка;	б) дрян – дренак;
в) припрян – припряни;	в) блян – бленувам;
г) орляк – орляци;	г) дял – поделба;
д) прясна – пресни.	д) бял – избелвам.

Упражнение 34

▶ Къде има грешно изписана глаголна форма?

- а) видях – видяхме;
- б) съзрели – съзрехме;
- в) вървял – вървахме;
- г) стояли – стояхме;
- д) въртя – въртахме.

Упражнение 35

▶ Къде има грешно изписана дума?

а) вяра – достоверна;	а) рядкост – редкостта;
б) пясък – пясъчна;	б) княз – князе;
в) дядо – дядовци;	в) цялост – целостта;
г) плява – плевня;	г) поляна – поляни;
д) блясък – блясна.	д) вярност – верността.

Упражнение 36

▶ Къде има грешно изписана дума?

а) глъч;	а) пълна – плънка;	а) смъртоносен;
б) дълг;	б) кълвач – клъвна;	б) гърмогласен;
в) млък;	в) зърно – зрънце;	в) стълбовиден;
г) гърк;	г) кълбо – кълбце;	г) твърдоглав;
д) жлъч.	д) скръб – скръбна.	д) свръхнатегнат.

Упражнение 37

▶ В кой от редовете няма грешно изписана дума?

- а) оскърбление;
- б) потвърждение;
- в) отвърстие;
- г) повърхност;
- д) отвързване.

Упражнение 38

▶ Къде има грешка в изписване на глаголните форми?

- а) забързам – забързвам;
- б) изтърся – тръсвам;
- в) завържа – завръзвам;
- г) изтълтам – изгълтвам;
- д) загърбя – загърбвам.

Упражнение 39

▶ Къде няма грешка в изписване на глаголните форми?

- а) изтъргвам – изтръгна;
- б) изтърквам – тръпна;
- в) изтърскам – тръскам;
- г) изгълтам – изгълтвам;
- д) изтърсвам – изтърся.

Упражнение 40

▶ Къде има грешка в изписването на думите?

- а) компютър;
- б) семестър;
- в) ансамбъл;
- г) театър;
- д) жанър.

Упражнение 41

▶ Къде няма грешка в изписването на думите?

- а) анахронизъм – анахронизъмът;
- б) англицизъм – англицизми;
- в) аналитизъма – аналитизъм;
- г) астигматизъмът – астигматизъма;
- д) анархизма – анархизъма.

Упражнение 42

▶ В кой от редовете е допусната грешка?

- а) дъно – дънце;
- б) ведро – ведарце;
- в) дембел – дембелче;
- г) влакно – влакънце;
- д) декар – декарче.

Упражнение 43

▶ В кой от редовете няма допусната грешка?

- а) два компютри;
- б) два магистъра;

- в) два ъгли;
- г) два регистъра;
- д) двама ансамбли.

Упражнение 44

В кой от редовете няма допусната грешка?

а) епицентър – епицентъра;	а) борец – борци;
б) евфемизъм – евфемизма;	б) мъдрец – мъдречи;
в) егоизъм – егоизъма;	в) беглец – бегълци;
г) епицикъл – епицикъла;	г) мъртвец – мъртавци;
д) еретизъм – еретизма;	д) брътвеж – брътвежи.

- а) блестяща;
- б) радостно;
- в) гореща;
- г) съвестно;
- д) свеща.

Упражнение 45

Къде няма грешка в изписването на думите?

- а) завислив човек;
- б) безвъзмездна помощ;
- в) носна система;
- г) звездна нощ;
- д) морска бездна.

Упражнение 46

В кой от редовете има грешка в изписването на думите?

а) полски;	а) бургаски;
б) чирашки;	б) войнишки;
в) пощенски;	в) пражски;
г) чехски;	г) глупашки;
д) президентски;	д) разложки.

Упражнение 47

Коя форма на думата е правилно изписана?

а) гозба;	а) праздтник;
б) госба;	б) праздник;
в) гостба;	в) празник;
г) гоздба;	г) прасдник;
д) гозтба;	д) пратник.

§7. ОТСТРАНЯВАНЕ НА ДИАЛЕКТНИ НАВИЦИ, ПРАВОПИСНИ ГРЕШКИ, КОИТО СЕ ДЪЛЖАТ НА ДИАЛЕКТНИ ОТКЛОНЕНИЯ

Упражнение 48

- ▶ Прочетете текста. Определете типа и стила му. Сформулирайте темата и основната мисъл.

Диалектът (от гръцки *διάλεκτος*) е разновидност на езика, която не е кодифицирана (за разлика от книжовния език) и която се използва за неформално общуване (устно, а понякога и писмено) между хората от дадена териториално или социално обусловена езикова общност. Макар диалектът да не е формално кодифициран, той има свои характерни граматически, фонетични, синтактични и преди всичко лексикални особености, които го отличават повече или по-малко от книжовния език. **Диалектологията е науката, която изучава диалектите.**

Трябва да се прави разлика между *диалект* и *акцент*. Акцентът се отнася единствено за фонологичните особености на говора, т.е. до звученето. Така например за човек, който говори меко книжовен български, казваме, че говори с *мек акцент*, а не с *мек диалект*.

В зависимост от разпространението си диалектите биват *териториални* (местни, географски, локални) и *социални*.

Териториалният диалект е разновидност на езика, която се използва на част от езиковата територия и служи като пълноценно средство за общуване на населението на тази територия, задоволявайки всички негови нужди.

Социалният диалект (*социолектът*) е езикова разновидност, присъща на повече или по-малко обособени групи, изградени на основата на производствени или други интереси, на социален слой или класа в обществото или субкултурата.

Според много езиковеди социолектът не е диалект в истинския смисъл на думата.

? Отговорете на въпросите:

1. Дайте определение на понятието „диалект“.
2. С каква цел се използва диалектът?
3. Какво изучава диалектологията като наука?
4. На какви видове в зависимост от разпространението се делят диалектите?

ЗА ТЕЗИ, КОИТО ИСКАТ ДА ЗНАЯТ ПОВЕЧЕ!!!

Упражнение 49

▶ Прочетете текста. Определете типа и стила му. Сформулирайте темата и основната мисъл.

Според Парижкия мирен договор (1856) четиридесет български и гагаузки селища от Бесарабия се дават на Молдова, заедно с които е и град Болград. След три години, когато правата на преселниците започват да се нарушават, в Болград избухва въстание. Повечето от тях бягат в Руската империя (поява на т. нар. таврически българи на територията на днешна Украйна), но част от тях се настаняват точно на границата между Северен и Южен Буджак (там руската администрация през 1861 г. осигурява свободна земя за три нови села, от които две са към Болградско: Българийка и Калчево.

И така през трите периода на преселението в посочения район се създават общо 15 български села и град Болград. Трябва да се има предвид още две села в Болградско: Александровка (1823) и Димитровка (1821), в които сега живеят гагаузи и само по няколко български семейства. В Каракурт живеят съвместно и албанци, и българи; в Кубей и Курчий има махали – българска и гагаузка. Ясно е, че такава етническа ситуация поражда нови лингвистични проблеми: естествения билингвизъм на населението, интерференцията между двата несродни езика и др. В изброените 17 селища и град Болград се говори на 20 диалекта.

Причината за различието е в това, че в село Вайсал са два диалекта (един балкански и един тракийски), в село Кубей също са два (диалектът на българите тук и диалектът на гагаузите, говорещи български). Интересно е, че в самия град Болград говорните групи са били четири, обаче сега е останала само една. Говорите в Болградско се отнасят към четири основни типа: *североизточен мизийски ъ-тип*, *североизточен мизийски о-тип*, *балкански ъ-тип* и *тракийски*. Говорите в Болградско, както и в цялата Бесарабия, споделят основните белези на съвременния български език: западане на именната падежна система и изразяване на падежните отношения с помощта на предлози, наличие на задпоставен определителен член, аналитични форми за степените на сравнение на прилагателните и други.

Североизточните говори тук се очертават ясно. За тях е характерен полупрегласен ятов изговор и гласна ъ вместо голяма носовка под ударение в глаголното окончание за първо лице единствено число, сегашно време и при съществителните от женски род.

1. **Мизийски о-тип.** Той се отнася към шуменския. В Бесарабия го наричат чушмелийски по името на най-голямото селище, където се говори. За него е характерна о-членна форма за съществителните от мъжки род, единствено число. Към този тип говори принадлежи говорът на село Чешма-Варуита (Чушмелий, съвр. Криничное) и говорът на българите в Кубей. Те съвпадат с говорния тип на преселниците от първата група на първия период, които идват от Шуменско. Като специфични особености ще отбележим своеобразното местоимение *мън'а* (*мы'н'а*) и кратката форма на винителен падеж, трето лице, единствено число, среден род, лично местоимение и; ударението върху корена на думите от среден род: *с'ану*, *м'асу*, *д'ате*, *сърце*. Към лексикалните особености могат да се посочат *лети дъш вали дъжд*, *атил 'юрган*, *убил 'кладенец*, *зори 'сутрин* и др.

2. **Чийшийски тип.** Авторите на „Атласа“ го наричат *мизийски ъ-тип* (изконен североизточен говор), който в Болградско се свързва с идването на туканите от крайните североизточни райони на България. Наричат го още чийшийски по името на село Чийший, най-яркият представител на говора. Запазен е в селата Импуцита (съвр. Владичен), Чийший (съвр. Городнее), Бановка (те са от втората група на първия преселнически период) и Калчево – то е от третия период. От лексикалните му особености интерес представляват папур *'царевца*, *бузи*, *кълвун 'кльон*, *ирмик 'колан*, *тирбий 'юзда* и др. Чийшийският говор е бил характерен не само за тези села, но и за всички останали от втората група от първия период. Каракурт, Курчий (съвр. Виноградовка), Табаки и за туканската махала на Болград. Но той се асимилира от балканските говори. Причината е, че в Болград след 1830 г. се налага сливенският говор. Тъй като градът играе важна роля в икономическия и културния живот на района, постепенно чийшийският говор се ограничава не само в Болград, но и в близките до него села. И сега се говори за особена – болградска – група в третия тип говори.

3. **Балкански говори.** Болградската група принадлежи към подбалканския тип в България. Освен горепосочените селища към тази група (ще я наречем А-подтип) се отнасят говорите на село Българийка, съвр. Зализничное; на гагаузите, говорещи български, в Кубей, балканският говор на село Вайсал, съвр. Василевка и, разбира се, говорът на самия град. Тази диалектна група няма изконно единство, тя е сформирана тук, в Бесарабия, и всъщност тя съчетава подбалкански черти с чийшийски (например използват се чийшийските *месец*, *ношче*, *царвули* вместо балканските *мехец*, *нохче*, *царули*; балканските лексеми *джуни*, *папшой*, *гага* вместо чийшийските *бърни*, *папур*, *кълвун* ('устни', 'царевца', 'кльон'). Б-подтип говори, или както я наричат в Бесарабия, чумленотвардишка група

(ъ-тип). Характерен е за селата Голица, Пандаклия, съвр. Ореховка; Сан-Батър, съвр. Виноградное, и за българите на Александровка и Димитровка. Групата е твърде разнородна, особено по отношение на лексиката. Обединява този тип балкански говори (А и Б) полупрегласен ятов изговор и окончание а при съществителните от женски род и глаголи от първо лице, единствено число, сегашно време.

4. **Тракийски говори.** Подобно на балканските нямат пълно единство. Имат общи черти с чийшийския и балканския тип. В Болградско те включват говорите на изконното население на село Вайсал (почти е изчезнал) и на село Нови Траян (те са от втората група от втория период на заселването). Типичните им белези са: отметнат тип ударение във формите за повелително наклонение: „*прави*, „*пери*, *направете*; причастия *душли*, *били* и глаголна форма *бих*. В лексикално отношение са интересни думите *штерка*, *дудала*, *л'улек* ('дъщеря', 'черница', 'щъркел') и др. От изложените дотук исторически и езикови факти се вижда, че преселниците в Болградско си запазват диалектите с изключение на болградската група, но тя всъщност съчетава белезите на балканския и чийшийския тип говори. Самите диалекти съхраняват основните си черти, като диалектното се запазва в първичния си вид. В най-голяма степен са се съхранили чийшийският и чушмелийският тип, в двата други няма типологическо единство, а е запазена ойколектната същност на диалекта. Поради екстралингвистични фактори и под влияние на вътрешнодиалектна интерференция в Болградско се е сформирал особен подтип балкански говори – болградски (вж. Картата).

И сега се наблюдават езикови смесвания и преплитания поради вътрешномиграционните процеси, най-вече в селищата с изходна разнотипна езикова характеристика (но това е предмет на допълнителни изследвания от социолингвистичен аспект). Засилено е влиянието на руски език, младите хора са билингвисти, обикновено с диалектен български и с руски език.

В писмото си до генерал И. Н. Инзов българист Ю. И. Венелин е писал: „...не е секиму на север е известно, какво в онгълът на Бесарабия се намира една малка България...”. Сега тези думи – Бесарабия, Буджак, Болград са известни на мнозина. Тук през последните години особено се засили интересът към българските преселници в Украйна и Молдова, към тяхната история, култура и в частност език.

(Из статията на Светлана Курдова „Бесарабските българи в Болградско-исторически и лингвистични бележки”)

? Отговорете на въпросите:

1. Назовете годината на Парижкия мирен договор, според който четиридесет български и гагаузки селища от Бесарабия се дават на Молдова.
2. По каква причина след три години от сключването на Парижкия мирен договор в Болград избухва въстание?
3. Назовете основните четири типа, към които се отнасят говорите в Болградско?
4. Кои основни белези на съвременния български език споделят говорите в Болградско, както и в цялата Бесарабия?
5. Защо именно чийшият и чушмелийският типове за разлика от другите запазват диалектното си начало в първичния си вид?

Упражнение 50

▶ Редактирай изреченията така, че в тях да няма диалектизми.

1. В бурдела има млогу гулеми бѣчуви сас вину.
2. Зори ша утидим на дяриту да са кѣпим.
3. Той и убав мастур, мяса пу тва на учинайка си.
4. Във Смаил има силни дохтури и дохтурици.
5. Оняй чияк адвам шас зе да красява вартичката.

Упражнение 51

▶ Препиши изреченията, в които няма диалектизми. Редактирай останалите.

1. И хорото се люшкаше неудържимо.
2. Полека-лека Митко наближи до самото хоро.
3. Не съм гу турала у акъл да ми е било интерес.
4. И вече тогай се принудат, направили ут железно боцки и са ги наметнали на роговете на гуведата.
5. Разпространена е представата, че водоизточниците, особено езерата, имат стопанин.

Упражнение 52

▶ Работете по дадения образец:

Орта ут тай дзаран жа стават уже рану (диалектна норма). –
Хората от тази сутрин ще стават вече рано (литературна норма).

1. Сякуй жаба свойту балоту фаля.
2. Дзарана и Нивга били брат и сестра.
3. Идна Яна имала девят брата, къде одат, се Яна водат, що видуват, на Яна купуват.
4. Нашти фце са по-убаи ут унез, куиту цялу ляту ни изляват от агъла.
5. Тугава с теби жа дойда. – Змийно на Мара думаши: – Маро льо, кола снопи поджегвам.

Упражнение 53

▶ Прочетете текста. Определете типа и стила му. Сформулирайте темата и основната мисъл.

П.Р. Славейков

ИЗВОРЪТ НА БЕЛОНОГАТА

Видиш ли долу в полето
дет се мержеят, чернеят
дестина дръвья върбови?
Там било село Бисерча,
в стари години, отколе,
там се родила, живяла
мамина мила Гергана.
Гергана, пиле шарено,
Гергана, кротко агненце,
кат бисер между мъниста
тя била между момите;
първо ѝ либе Никола –
вакло огиче пред стадо
помежду селски ергени!
Гергана още Никола,
двамата лика прилика,
като два стърка аглика;
двамата млади, зелени,
един за други родени,
един у други влибени,
влибени вярно, примерно.
Либил Никола Гергана,
либил я и я задираля:

заран и вечер по извор,
по хора` всяка неделя,
по тлъки всяка прилука,
и по седенки всяка нощ.
Било то вече посреднощ.
Седенките ся разиждат –
праща Никола дома ѝ
своята мила Гергана,
китка и цвете поиска.
Гергана тихо говори:
– Късно е, либе, за китка,
месечинка си залезе,
а петли не са попели –
време е сега потайно,
грозна, невярна полунощ;
звезди блещукат над нази,
веди прелитат край нази –
змееве, змейски духове
и самодиви-пощанки,
ще видят, ще ни завидят –
китка се дава за обич,
кога се зора зазори;
в зори е китка кръвена,

утре ти китка готова.
Дигни се рано да станеш,
утре на нива да идеш,
на изворът ме почакай,
биволи докат напоиш,
аз с бели менци ще дойда
за прясна вода студена,
ще ти дам китка кичена
от мое чело на твое,
с тебе за мене да бъде...
Черна им честга, горките,
черна веда ги подслуша,
подслуша, та им завиде,
на зло ги око мернала,
сторила да ги погуби.
Рано ранила Гергана,
станала, та се умила,
пред икони се прекръсти,
тихо се богу помоли.
Росна е китка набрала
и я на чело забола.
Дига кобилца на рамо,
та си на извор отива.
Не сваря тамо Никола,
чай сваря бели чадъри.
Нощя е везир пристигнал,
с войска си тука застанал.
Гергана вода налива,
бели си крака измива,
везир пред чадър седеше,
гледал Гергана, чудил се -
чудил се хубост таквази,
де се е зела на село.
Гледал я везир, сматрял я,
и от сърце я поревнал.
Допраща слуги, вика я.
Везир й дума продума:
– Българко, млада девойко,
що ми си рано ранила
за прясна вода на извор?
– Рано съм, аго, ранила

за прясна вода студена,
по-рано да си ошетам...
Тейко ми, стара стария,
бърза на нива да идем.
– Ходиш ли, млада девойко,
ходиш ли и ти на нива.
да гориш лице снежано,
да косиш ръце нежани?
Ти не си за туй родена,
най си родена, дарена
бяла ханъма да бъдеш,
все по чардаци да ходиш...
Я хайде, бяла българко,
хайде на Стамбул да идем,
дето ще шеташ на други,
други на тебе да шетат.
– Добре съм, аго, аз тука
при старий баща и майка,
мен не тежи ми шетнята.
Откакто съм се родила,
все тъй съм расла, порасла,
кога по нива, по лозе
на стар бащица на помощ,
кога пък в къщи да шетам -
на мила майка отмяна.
– Ще дойдеш, бяла българко,
ще дойдеш с мене на Стамбул,
ще дойдеш, друго не бива.
– Жив да си, аго, недей ме!
Как ще оставя баща си,
майка си, как ще замина?
– Туй ли се грижиш и мълвиш?
Не щеш ли и тях да вземем,
да ги заведем с нази си?
– Мили ми, аго, ливади;
свидна ми мала градинка!
– Ливади искай от мене,
все по ливади да ходиш,
каквито искаш градини
и цветя вътре всякакви...
Жално въздъхна Гергана,

умилно дума продума:
– Няма там, аго, по вази,
няма там стени таквизи,
зиме със здравчец обрасли,
лете със сива лиляка;
няма там бяло кокиче,
ни теменужка дъхава
между къдриви шубрачки;
в поля чернока аглика
на всяко рано пладнище -
злат минзухарец в равнище,
ни ален божур в странице...
В моята мала градинка
доста е мене, що имам:
всякакви ружи шарени,
шарени жълто, алени,
дробен босилчец черночък,
син кремък, жълта латинка,
бял кремък чисто сребърен,
бисерно, росно леденче,
крехка върбица клоната,
стволяста камха рехата,
червен седянка вечерен,
синкави рохли ранници,
карамфил зимен и летен,
ширбой ми кичест ператен
и морав стратул бархатен...
ез живи цветя няма ги
в ваште, аго, градини!
Там всичко расте насила
и дето расте, там вене. . .
Хубаво всичко на село,
охолно, аго, на воля!
– Хубава, млада българко,
защо си толкоз глупава!
Склони ти само да дойдеш,
на Стамбул да те заведе:
да видиш де е хубаво,
да познаш що е охолно!
Аз ще заръчам, щом идем,
да ти изградят градини

каквито искаш, дето щеш.
И ще направя за тебе
в градини нови сараи
със дванадесет капии,
с триста прозорци джамлии.
С миндери ще ги обградя,
с ястъци ще ги обредя,
с дюшеци ще ги постеля
да седиш на тях, да гледаш,
додет ти видят очите...
– Стамбул е, аго, за мене
тука, дето аз съм родена,
а най-хубави сараи
там онзи моят бащин дом.
Що ми са много капии,
когато мога от една
да ходя и да дохождам?
Що ми са триста прозорци,
когато мога всякога
от едно само прозорче
да гледам деня слънцето
и вечер ясен месечка
с милиони звезди около!
Какви по-светли сараи
от тез небесни сводове?
Какви по-добри миндери
от таз зелена морава!
– Младо, безумно момиче!
Ти още нищо не знаеш,
мене повярвай, послушай,
да си намериш късметът:
бяла ханъма да станеш,
злато, коприна да носиш,
в светли хареми да седиш,
жълти жълтици да нижеш
размесом с дребен маргарец.
– Хубаво, аго, жив ми бил,
но аз съм проста селянка,
не ми са драги хареми,
нито свилени премени;
не искам жълти жълтици,

не искам дребен маргарец.
Стига ми това, що имам:
таз огърлица мъниста
и този плетен косичник...
Най-подир, аго, знаеш ли?
Ако не знаеш, да знаеш:
аз съм се клела, заклела
и клетвата ми вярна е.
Първо ми либе Никола
първо венчило той ще е...
– Колко си проста, безумна!
Та що е твоят любовник
пред мене и пред властта ми?
– Пред тебе, аго, нищо е;
но за мен, знаш ли, всичко е –
воля аз него, та него...
– Волиш ти него, та него –
отвърна везир сърдито, –
но своя воля ти нямаш,
мойта е воля над тебе;
господар аз съм над тебе –
аз ще ти бъда стопанин...
Гергана дума продума:
– На живот ми си господар,
но на волята не ми си;
Без воля стопан ставаш ти
на мъртво сърце студено...
Смая се везир с Гергана,
вярност в любов й почете;
пусна момата свободна
и надари я богато,
после за помен поръча:
изворът чешма да стане.
Дюлгери чешма градили,
в село се дума разчуло,
че са Гергана вградили.
Истина било, тъй стана.

Залиня мома Гергана,
като лист рано ознобен,
залоша, още закрея
кат ран босилек в засуха.
Крея Гергана на крака
нещо ми до три месеца,
легна Гергана на дрехи...
Ходи Никола, дохожда,
води й врачки, знахари,
с разни я билки цериха,
от нищо не и преиде.
Година време не склучи,
богу душица предаде...
Сето я село пожали
и всички са ся събрали,
всякой свещица запали...
Моми и венци изплели
момци и гробник сковали...
От къщи кат я дигнали,
ред я по редом носили,
до тъмен гроб я занесли,
занесли, там оставили...
Никола, верен любовник,
рано ранява у вторник,
та си на гробът отива,
с бял тамян гробът прикадил,
с руйно го винце попрлял,
и вощеница запалил...
Върнал ся от гроб Никола,
но не се върнал дома си,
и до ден днешен няма го...
Счува се само дълбоко
цафарата му, тъмната,
тъжно да свири и тътне,
кога се вести Гергана,
там на чешмата седнала,
на месечинка да преде.

1873 г.

? Отговорете на въпросите:

1. С какво Славейковата творба ви напомня за народната поезия? Обосновете вашите твърдения чрез художествения текст!

2. Как поетът е изградил представата за българската девойка? Какви са нейните добродетели? От какво се възхищава Славейков?

Упражнение 54

Изпишете от поемата диалектните думи и ги заменете със съответните от литературната норма.

Упражнение 55

Направете морфологичен разбор на отделените в текста думи:

Никола, **верен** любовник,
рано ранява у вторник,
та си на **гробът** отива,
с бял тамян гробът прикадил,
с руйно го винце поприлял,
и вощеница **запалил**...
Върнал ся от гроб Никола,
но не се върнал дома си,
и до ден днешен няма **го**...
Счува се само **дълбоко**
цафарата му, тъмната,
тъжно да свири и тътне,
кога се вести Гергана,
там на чешмата седнала,
на месечинка **да** преде.

(Из П. Славейков)

Речник:	
Вощеница	<i>Вощениця</i>
Цафара	<i>Цафара</i>
Месечинка	<i>Місяць</i>
Врачки	<i>Відьми</i>
Билки	<i>Трави</i>

§8. ДУМИ ОТ РАЗЛИЧНИ СФЕРИ НА ОБЩУВАНЕТО

Литературният език може да се използва в каквато и да е ситуация на общуването: в официална и неофициална обстановка, в сферата на науката, делопроизводството, в средствата за масова информация, в художествената литература, в ежедневието. Естествено, че такова разнообразие на изпълняваните функции постепенно формира няколко варианта, всеки от които е предназначен за общуване в определена сфера от дейността на човека.

В съвременния български литературен език има пет стила:

*научен,
официално-делови,
публицистичен,
художествен,
разговорен.*

Всеки от стиловете има цяла редица специфически речеви характеристики, които се формират в зависимост от това, в коя сфера произхожда общуването и какви функции изпълнява при това езика.

Основна функция	Сфера на общуването	Основната форма на речта	Типичният вид на речта	Основният начин на общуване
Научен стил				
Информативна (съобщение)	Наука	Писмена	Монолог	Масов, неконтактен
Делови стил				
Информативна (съобщение)	Право	Писмена	Монолог	Масов, неконтактен и контактен
Публицистичен стил				
Информативна и функция на въздействие	Идеология, политика	Писмена и устна	Монолог	Масов, неконтактен и косвено-контактен

Художествен стил				
Естетическа функция на въздействие	Словесно изкуство	Писмена	Монолог, диалог, полилог	Масов, неконтактен и косвено-контактен
Разговорен стил				
Размяна на мисли и чувства (собствено общуване)	Битова	Устна	Диалог, полилог	Личен, контактен

Научният, официално-деловият и публицистичният стилове се обединяват от това, че те са предназначени за предаване на достатъчно сложно съдържание и функционират в сферата на официалното общуване, предимно в писмена форма. По тази причина те се наричат **книжовни стилове**.

Това се проявява в стилового разслояване на българската лексика. Така, заедно с **общоупотребителните думи**, тоест **думите, които се използват от всички в най-различни ситуации** (например: *майка, земя, вода, да бягаш*), в книжовните стилове се използва книжовна лексика, тоест такава, която изглежда някак чужеродна в непринудената беседа.

Например, в приятелското писмо едва ли ще бъде уместно използването на термини, канцеларски думи и т.н.: *На зелените насаждения се появиха първите листа*.

На всички книжовни стилове е противопоставен разговорният стил, който се използва в неофициалното, битовото общуване, ежедневната комуникация, обикновено – в по-рано подготвената устна реч. И тук, заедно с общоупотребителните думи, често се използва разговорната лексика, тоест онази, която е неуместна в книжовните стилове, но присъства именно в неофициалната ежедневна реч.

Например, в битовото общуване (по време на мача по футбол) може да се чуе изразът *съперникът си пеше закани пред мача, но се издъни тотално*, а в книжовните стилове той е неуместен именно поради своята разговорност. По тази причина уместно е да се използва такъв вариант *съперникът пред мача имаше големи амбиции, но при това не можа да спечели*.

Разслояването на лексиката по употребяването и в определени стиллове (**общоупотребителна** лексика – **книжовна** и **разговорна лексика**) не бива да се смесва с разслояването на лексиката по наличието или

отсъствието у думата на оценка и емоционално-експресивна натовареност (макар че понякога тези характеристики се налагат една на друга). **Емоционален** – значи основан на чувство, предизвикан с емоции, чувства. **Експресивен** – изразителен, съдържащ израз на чувства, преживявания (от латинското *expressio* – „выражение“). От тази гледна точка се противопоставят неутралната лексика и оценъчната, емоционално-експресивната лексика.

Неутралната лексика – това са думи, които нямат стилистическа натовареност. Те могат да изразяват на емоции, дават оценка на различни явления (*радост, обичам, добър, лош*), но в дадения случай изразът на емоциите или оценката съставят самото значение на думата, а не се налагат на него.

Особеността на емоционално-оценъчната и емоционално-експресивната лексика се заключава в това, че оценката, емоционално-експресивната натовареност се налагат на лексическото значение на думата, но не се ограничават с него. Такава дума не просто назовава едно или друго явление, но и изразява определена оценка, отношение на говорещия към дадения предмет, явление, признак и т.н. Това лесно може да се продемонстрира, като се сравнят неутралните и емоционално-експресивните синоними, тоест думите, близки или тъждествени по значение:

Очи – очища, шарове; лице – морда, лик; син – синче; глупак – безумец.

Емоционално-експресивната лексика обикновено се подразделя на висока и снижена. **Високата** лексика се употребява в патетическите текстове, в тържествените актове на комуникация. **Снижената** – обединява думите с ниска социална значимост, които съдържат елементи на негативна оценка. Освен тази обща характеристика експресивно натоварените думи могат да придобиват различни стилистически отсенки.

Емоционално-експресивната лексика изисква внимателно отношение. Неуместното използване может да придаде на речта комично звучене. Това често се проявява в ученическите съчинения. Ср.: *Хаджи Генчо и Дядо Либен са представители на стария живот, откъснати от него, без сили отново да се закачат за него.*

Особено място в системата на стиловете заема езикът на художествената литература. Тъй като литературата отразява всички сфери от живота, тя може да използва в естетически цели за създаване на художествени образни средства от всичките стилове на литературния език, а при необходимост – не само тях, но и диалектите, и жаргоните, и просторечията. Основната функция на художествения стил е естетическата.

И тук всичко се определя от конкретните задачи, чувството за мяра и художествения вкус на писателя.

Спецификата на всеки стил се проявява не само в лексиката, но и в граматиката, в особеностите на построяването на текста и др. Но всички тези езикови черти са свързани именно с тези функции, които изпълнява всеки стил, и онези сфери на общуването, в които този стил се употребява.

? Отговорете на въпросите:

1. С какво се обяснява обстоятелството, че литературният език може да се използва в каквато и да е ситуация на общуването?
2. Колко стила има в съвременния български литературен език?
3. Какви специфични речеви характеристики има всеки от стиловете?
4. Какво знаете за стилового разслояване на българската лексика?
5. С какво се характеризират общоупотребителната, книжовната, разговорната лексика?
6. В какво се заключава особеността на емоционално-оценъчната и емоционално-експресивната лексика?
7. Защо се смята, че езикът на художествената литература заема особено място в системата на стиловете в българския език?

Упражнение 56

► Определете към кой от стиловете се отнасят долупосочените текстове. В коя сфера на общуването се използва всеки от тях?

1. Заромоля дребен есенен дъждец. Жълтият листак в градината светна. Големите гроздови зърна под лозницата набъбнаха и кожицата им взе да се пука. Наведе моравото димитровче цветове над търкулнатото в шумата пукнато гърне. Сви се малкото птиче-лястовиче в дъното на гърнето и затрепери от студ и мъка. Всички си отидоха. Отлетяха на юг неговите две сестричета. Изгуби се майчицата му в топлите страни. Кой ще го стопли в тая дъждовна нощ? Остави-ха го само в дъното на гърнето, защото беше сакато и не можеше да лети. През лятото избухна пожар в къщата, под чиято стряха майка му беше свила гнездо. Докато старата лястовичка смогна да грабне рожбата си от огъня, един въглен падна в гнездото и парна лястовичето по дясното крило. Голото пиле примря от болка. Когато се свести, то видя, че се намира в ново гнездо, а над него седи майка му с клюмнала глава. Най-напред се опита да раздвижи крилца, но не можа, защото дясното, изгореното крило беше изсъхнало. Търкулна се лятото. Потъмняха гроздовите зърна. Пукнаха се пъпките на ди-

митровчетата в градината. Почнаха да се събират лястовичките по телеграфните жици. Те се готвеха за път. Жиците заприличаха на броеници.

(Из Ангел Каралийчев)

2. Най-общата връзка между език и общество се заключава в това, че те са неделими. Езикът е немислим извън обществото; само в него той намира поле за пълна реализация. Обществото не може да съществува без език. Без език, разбираем за всички членове на дадения колектив, не би било възможно съгласуването на трудовите действия, не би могло да се предава общественият опит от поколение на поколение. Никъде по земята няма народ или племе, дори на много ниско стъпало на материално и културно развитие, което да не си служи със звуков език. „Не съществува по-поразителна обща истина относно езика – пише Е. Сепир – от неговата универсалност. Основната структура на езика – развитието на една ясно изградена фонетична система, специфичната връзка на речевите елементи с понятията, изтънчените средства за формално изразяване на всякакъв вид отношения – всичко това ние срещаме строго усъвършенствано и систематизирано във всеки известен на нас език.”

На един от основоположниците на сравнително-историческото езикознание – Якоб Грим, дължим крилатата мисъл, че нашият език е също наша история ...

(Из научно списание)

3. – С какво ще бъдеш облечена утре?

– Още не зная. Искам да облека синята си рокля, защото много ми харесва.

– Твоите родители поканени ли са?

– Разбира се! Ще отидем заедно.

– Трябва да ти кажа, че празникът ще бъде добре организиран.

– Много се надявам на това.

4. Автобиография На Катина Георгиева Петкова, ученичка от 5 клас на СОУ „В. Левски”

Родена съм на 17.02.1976 г. в гр. София. Произхождам от семейство на служачи. Баща ми, Георги Петков, е инженер, а майка ми, Пенка Николова, е медицинска сестра. Имам по-малък брат на 4 години. От първи клас уча в СОУ ” В. Левски”. Тренирам художествена гимнастика в дружество „Левски-Спартак”.

София, октомври 1991 год.

Подпис: К. Петкова

5. Всеки човек трябва да пази околната среда, защото от нея зависи неговият живот и здраве. Ако пазим горите, езерата, язовирите,

въздуха и земята, ще имаме шанс да живеем в бъдещето, ще имат шанс да живеят в бъдещето щастливо и нашите деца. Хора! Пазете природата!

Упражнение 57

▶ Отделете от състава на синонимите общоупотребителните, книжовните, разговорните думи. Кои от членовете на синонимния ред се отнасят към извънлитературните елементи (диалектизми, жаргонизми, просторечни думи)? Кои от думите имат емоционално-експресивна натовареност?

- а) Безсмислен, глупав, дурацки, идиотски;
- б) да биеш, да избиваш, да колошматиш, да тупнеш;
- в) път, друм, стезя;
- г) думам, мисля, мозгувам;
- д) местен, тукашен, туташен;
- е) силен, мощен, могъщ;
- ж) тъгуваш, жалкуваш;
- з) чало, чело;
- и) устни, уста;
- й) пръст, перст.

Упражнение 58

Разпределете думите по групи: *неутрални, високи, ниски*. Кои от тези думи имат определени ограничения в употребата в конкретни стилове на българския литературен език?

Градина, бряг, лапнимуха, главичка, дом, стол, ден, юначага, трева, носат, ръчища, да говориш, да умничаш, въздух, стена, стезя, да повестуваш, негативен, чинуша, държава, чаяния, бял, огън, приказлив, человяга, книга, тетрадка, дъбрава, дивак, мъгла, ручей, здрач, великан, да разглаголстваш, рифмач, виртуоз, флаг, зодчи, да повъргнеш, военщина, надвечер, отчи.

§9. СИНОНИМИ. КОНТЕСТОВИ СИНОНИМИ

1. СИНОНИМИТЕ са думи, които имат различен звуков състав, но са близки или еднакви по значение. Синонимите назовават едно и също явление от действителността, но по различен начин. Синонимите почти винаги се отличават един от друг или по своето лексикално значение, или по своята емоционално-експресивна окраска, или по стилистичната принадлежност към определен жанр на реч-

та, или по своята употреба, или по способността да се свързват с други думи.

Синонимите *знаме, прапорец, флаг, байрак, триколюр, трицвет, стяг* се отличават помежду си главно **по емоционално-експресивната си окраска и по принадлежността си** към различни стилове и жанрове на речта. Думите *прапорец* и *стяг* са остарели, а *байрак* също се употребява в народната реч и е в процес на отстраняване. Синонимите *флаг, триколюр* и *трицвет* се използват главно в книжните стилове. *Знаме* има най-широка употреба и принадлежи към стилистично-неутралната лексика.

В речниковата система на езика се срещат и такива синоними, които са напълно еднакви както по значение, така и по стилистичната си принадлежност и употреба. Такива синоними се наричат **абсолютни синоними** или **лексикални дублети**. Има ги предимно в научната терминология.

Абсолютните синоними в общонародната лексика имат временен характер. В едни случаи **единият от синонимите отпада** от употреба, а в други **случаи двата синонима се диференцират по значение** или по стилистична окраска.

2. ИЗТОЧНИЦИ ЗА ВЪЗНИКВАНЕ НА СИНОНИМИ

Синонимите в езика възникват по пътя на образуване на нови думи въз основа на съществуващите в него словообразователни модели за по конкретно и диференцирано назоваване на предметите, явленията и качествата, по пътя на заемане на думи от други езици и не на последно място по пътя на развитие на полисемията:

– синоними могат да бъдат книжовна и народна дума (казвам и думам), книжовна и диалектна дума (*мъгла* и *думан*), наша и чужда дума (*безредие* и *анархия*), стилистично неутрална и остаряла дума (*срам* и *стид*), стилистично неутрална и поетична дума (*мечта* и *блян*), отделна дума и фразеологизъм (*умирам* и *хвърлям тона*);

– появата на синонимия в речниковия състав на езика е тясно свързана с полисемия (многозначност). Честите преносни употреби на думите се лексикализират, те се оформят в нови значения или отсенки. С тези производни значения думите стават синоними на други думи, т.е. започват да назовават същото понятие, като разкриват някаква по-конкретна страна от него или изразяват някакво отношение към него: „*падение*” се превръща в синоним на „*кал*”, когато последната придобива преносно значение „*нещо нечисто, низко, долно*”;

– друг източник за възникване на синоними е словообразуването. В езика постоянно се образуват нови думи. Някои от тях влизат в синонимно отношение с други думи, като назовават различни страни или отсенки на някакво по-общо понятие или изразяват различно отношение (емоционално, оценъчно) към него: думата „*закусвалня*” влиза в синонимно отношение с думите „*гостилница*” и „*ресторант*”;

– друг източник са народните говори – използват се в художествената литература. **Пример:** „измахнат“ вм. „слаб“;

– чрез заемане на думи от други езици;

– като източник за възникване на синоними са и евфемизми. Евфемизмите са думи, които се употребяват вместо други думи, тъй като се смятат за по-благопристойни. Евфемизмите са винаги силно стилистично обогатени: „почина“ вместо „умря“.

3. СИНОНИМЕН РЕД (СИНОНИМНО ГНЕЗДО) – ред, в който се обединяват думите, между които съществува синонимна връзка. Синонимните редове имат незатворен характер, тъй като благодарение на преносната употреба на думите и образуването или заемането на нови думи количеството на синонимите в тях може да се увеличава.

Основен синоним (доминантен) – думата, която изпъква най-много от синонимния ред; тя служи само като название на понятието, без да изразява някакво емоционално или оценъчно отношение. Основният синоним обединява около себе си останалите синоними: *червен* (основен синоним) – *ален, пурпурен, румен*.

В един синонимен ред се включват само думи, които са синоними не само на основния синоним, но в същото време са и синоними помежду си.

4. ТИПОВЕ СИНОНИМИ

По своя характер синонимите се делят на смислови и стилистични

Смислови – синоними, които с някое от значенията си назовават различни страни или отсенки на едно по-общо понятие. Към тях принадлежат думи от стилистично неутралния пласт от речника на езика и разликата между тях е само семантична.

Стилистични – синоними, при които понятийното им значение е еднакво със значението на думи от неутралния речников пласт, но се различават по допълнителната им стилистична окраска.

5. ВИДОВЕ СМИСЛОВИ СИНОНИМИ

Истински смислови синоними – **това са думите от стилистично неутралния пласт от речника на езика и синонимната връзка е между основните им значения.** В един синонимен ред ги обединява общото им семантично ядро, а отделните синоними разкриват различни негови страни или отсенки, т.е. доуточняват, конкретизират общото понятие. Думите „юнак, герой, храбрец“ се свързват в семантично ядро със значение „**проява на голяма сила**“. Обаче думата „юнак“ означава ‘**човек с голяма физическа сила**’, а „герой“ – ‘**човек с несломим, борчески характер**’, „храбрец“ – ‘**човек, който проявява безстрашие**’.

Истински смислови синоними са думите ‘*трева, бурен, билка*’. Общото в значението им е това, че всичките те означават ‘**едногодишно или многогодишно растение с тънко зелено стебло**’.

Идеографически смислови синоними – при тях синонимната връзка е между основното значение на една дума и някое от производ-

ните значення на друга думи, обаче и двете думи като речникови единици принадлежат към неутралната лексика. Основното значение на думата „жаден“ е *‘който чувства нужда да пие вода’*, но то има и производно значение ‘лаком, жаден за материални блага’.

Идеографическите синоними са резултат от способността на думите да се употребяват преносно и да развиват нови значення. Чрез идеографическите синоними се постига по-голяма образност и изразителност, употребяват се в художествената и разговорната реч.

Контекстови синоними – те са разновидност на идеографическите синоними. При тях една дума е синонимна на друга само в определен контекст, т.е синонимията тук е възникнала в резултат на индивидуално-преносна употреба на думата. Контекстовите синоними се наричат още поетически синоними и се употребяват в художествения стил.

Синонимите обикновено са разнокоренни думи. Обаче можем да говорим и за еднокоренни синоними: *‘лъжлив’* и *‘лъжовен’*, образувани са с една и съща основа с различни наставки, които са довели до диференцирането им – *‘лъжовен’* е поетически синоним на *‘лъжлив’*.

? Отговорете на въпросите:

1. Какво ново разбрахте за синонимите?
2. Как се наричат синонимите, които са напълно еднакви както по значение, така и по стилистичната си принадлежност и употреба?
3. Назовете основните източници за възникване на синоними.
4. Какво знаете за синонимните редове?
5. Кой синоним се нарича основен (доминантен)?
6. На какви типове по своя характер се делят синонимите?
7. Какво ново разбрахте за контекстовите синоними?

Упражнение 59

▶ Прочетете текста. Определете типа и стила му. Сформулирайте темата и основната мисъл.

Баба Илийца тръгна из нощта за към Искъра, зад който я чакаше сега бунтовникът. Тя беше много смутена, тя не посмея и не можеше да се посъветва със спривавия калугер, който я посрещна в отсъствието на игумена. Тя се покачи на яра зад манастира и тръгна из пътя, който пълзи над Искъра. Дрезгавата нощ допускаше да се видят доста ясно очертанията на чуките и бърдата отсреща — дене намусени, а сега зловещи... Та и всичко имаше зловещ вид за Илийчината душа, изпълнена с тревога и безпокойство. Когато стигна на върха до големия бряст, Илийца поседна на студената земя да си почине. Планинските самотии спяха, дива тишина царуваше в природата; само реката все си шумеше долу нейде в бездната, дето се гушеха

под карпи манастирските кубета и чардаци без ни една светлинка. Отдясно стигаха кучешки лаеви из Лютиброд. Тя стана пак, но не хвана през селото, дето я беше страх да мине, ами тръгна наляво от него по брега на урвата и бежешката слезна през нивята.

Скоро се намери долу при самия Искър. Ладията стоеше до брега. Илийца отиде в колибата, дето спеше ладиярят, за да го извика да я прекара. В колибата нямаше никой: види се, ладиярят го е било страх да ношува тук. Тя се зачуди какво да прави сега. Отиде там, дето стоеше ладията. Искърът шумеше страшно, тя видя отблясъка на тъмните му талози и мравки я погъплиха. Що да чини? Да чака до сутринта? Тя нито иска да мисли за подобно нещо, макар че ранни петли пропяха в Лютиброд за съмване. Що да чини? Освен сама да се опита да мине отвъд; тя беше видяла как гребат... Това и се видя опасно, но друг избор не и оставаше, ако искаше да завари момъка, който я чака сега в гората, примрял от глад, от безпокойство и страх. Тогава тя остави детето на пясъка – тя бе съвсем забравила детето! – и се наведе да отвърже синджира на лодката от големия кол, дето го връзваха. Но тя изтръпна: синджирът не беше вързан сега, а заключен за кола с катанец; турците бяха сторили това, за да попречат на минуване реката през нощта. Тя се изправи втрещена. Петлите все повече пропяваха в Лютиброд, на изток небето слабо се зазрачаваше, след час или два ще съмне. Тя изохка в безсилно отчаяние и напрегна всичките си сили да скъса синджира или да счупи катанеца. Скоро се убеди, че това беше невъзможно. Тя се изправи запъхтяна и въздъхна безнадеждно. Внезапно тя се наведе трети път, хвана кола с двете си ръце, като че има намерение да го извади. Колът, дълбоко забит от години там, стоеше като закован. Тя удвои, утрои усилията си, нейните изпечени селски ръце се напънаха, мишците и сдобиха стоманена пъргавина и сила, кокалите и изпращаха от напрегане и горещ пот рукна от лицето и. Запъхтяна,

уморена, като че е изсякла кола дърва, тя се изправи, отдърна малко и пак го хвана. И пак с нови сили и с нова ярост взе да се върти около него, превита одве от напъна си да го изкърти. Старешките й гърди дишаха гръмовно, краката й се забиваха до прасците в пясъка и след тая страховита половинчасова борба колът се позаклати, дупката се поизхалтави и тя го измъкна най-после из почвата. Синджирът глухо издрънка в тишината.

Илийца изпъшка тоя път победоносно и се тръшна на пясъка премаляла... След няколко минути ладията с Илийца, детето и кола вътре плувна по мътните вълни.

(Из Иван Вазов)

Упражнение 60

► **Заместете отделените думи от текста със синоними.**

Старешките й гърди дишаха **гръмовно**, краката й **се забиваха** до прасците в пясъка и след тая **страховита** половинчасова борба колът **се позаклати**, **дупката** се поизхалтави и тя го **измъкна** най-после из почвата. Синджирът глухо издрънка в тишината.

Илийца **изпъшка** тоя път **победоносно** и **се тръшна** на пясъка **премаляла**... След няколко минути ладията с Илийца, детето и кола вътре **плувна** по **мътните** вълни.

(Из Иван Вазов)

Упражнение 61

► **Преведете на български. Озаглавете текста. Преразкажете го.**

Наталія Сумська
в ролі Кайдашихи, вистава
„Кайдашева сім'я”
Національного академічного
драматичного театру
імені Івана Франка

Сонце почало повертатъ на вечірній круг. Кайдашиха вийшла з хати і прикрила очі долонею. Вона була вже не молода, але й не стара, висока, рівна, з довгастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами та блідим лицем. Маруся Кайдашиха замолоду довго служила в дворі, у пана, куди її взяли дівкою. Вона вмiла дуже добре куховарить і ще й тепер її брали до панів та до попів за куховарку на весiлля, на хрестини та на храми. Вона довго терлась коло панів і набралась од їх трохи панства. До неї прилипла якась облесливiсть у розмові й повага до панів. Вона любила цілувать їх в руки, кланятись, підсолджувала свою розмову з ними. По-

паді й небагаті панії частували її в покоях, садовили поруч з собою на стільці як потрібну людину.

Маруся пишала губи, осміхалась, сипала облесливими словами, наче дрібним горохом. До природної звичайності української селянки в неї пристало щось вже дуже солодке, аж нудне. Але як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска, і вона лаялась і кричала на весь рот. Маруся була сердита.

(За Іваном Нечуєм-Левицьким)

Упражнение 62

- ▶ 1.Съставете изречения със съчетанията.
- ▶ 2. Подберете към подчертаните думи максимално количество синоними.

Студената земя, **изпълнена** с тревога, безсилно отчаяние, зловещ вид, ранни петли, **голям** бряст

Упражнение 63

- ▶ Образувайте от дадените синоними синонимни гнезда. Попълнете тези гнезда със синоними, които липсват. Определете основните (доминантните) синоними от синонимните гнезда.

Тревога, огромен, пълзи, шуми, незабелязано, силуети, бунтува се, слабо, лази, грамаден, безпокойство, очертаня

Упражнение 64

- ▶ Намерете в текста (упражнение 61) контекстовите синоними.

Например: Позаклати (колът) – поизхалтави (дупката).

Упражнение 65

- ▶ Посочете синоними на думите.

Откривам, блъскам, грабвам, подушвам, крещя, аромат, грамаден, могъщ, завчас, сетне.

Упражнение 66

- ▶ Образувайте прилагателни от думите. Съставете изречения с тях.

Копривщица, Пловдив, Варна, Бургас, Пирин, Странджа, Рожен, Перник, Родопите.

Р	
Сетне	пiсля цього
Тръшна	впала
Премаляла	втомилась
Сторих това	зробив це

§10. МНОГОЗНАЧНИ ДУМИ. СТИЛИСТИЧНИ ФУНКЦІИ НА МНОГОЗНАЧНИТЕ ДУМИ

Многозначност (полисемия) на думата

Що е многозначност (полисемия)? Способността на думите да притежават повече от едно значение. Обогащаването на лексиката се извършва не само чрез въвеждане в употреба на нови речникови единици, но и чрез увеличаване на значенията на съществуващите думи. Многозначните думи съставят около една пета от лексикалните единици на съвременния български книжовен език. Най-голямо е количеството на двузначните думи. С увеличаване на броя на значенията количеството на многозначните думи намалява. Това е така нар. закон за „убиване“ на полисемията.

Полисемията се обуславя главно от два фактора: а) липсата на вътрешна (природна) връзка между звуковия състав на думата и нейното лексикално значение; б) от възможността за преносна употреба на думите. Многозначността не е пречка при общуването, понеже е свързана в реч (или в минимален контекст) думата конкретизира значението си.

Полисемията възниква в контекста, тъй като всяко ново значение е в същност резултат от поставяне на определена дума в ново словесно обкръжение, в което употребата ѝ постепенно се утвърждава. От друга страна, полисемията се проявява чрез контекста, понеже именно в него думата реализира едно или друго свое значение. Полисемията е способността на думата да придобива разнообразни значения в зависимост от различните случаи на употребата ѝ и да запазва в езика всичките тези значения.

Многозначната дума представя съвкупност от лексико-семантични варианти. *Думата има толкова лексико-семантични варианти, колкото нейни значения могат да се реализират в речта.* Между отделните лексико-семантични варианти има по-близка или по-далечна връзка и докато тази връзка се пази, думата е многозначна, обаче ако тя бъде разкъсана, многозначната дума се разпада на отделни думи – **омоними**.

За разлика от думата, която е основна речникова единица, лексико-семантичният вариант е основна семасиологична единица.

Например: думата „мост“ – съществува под формата на три лексико-семантични варианта. Основното ѝ значение е *съоръжение, по което се преминава над река, пропаст, железопътна линия* и под. Другите две значения са свързани със зъболекарската и спортната терминология.

Характерно за многозначните думи е, че всяко от значенията им участва в различни системни връзки и отношения с други думи или отделни техни значения, т.е системността на лексиката се проявява чрез отношенията между лексико-семантичните варианти на отделните думи.

Семантичната структура на многозначната дума обикновено се съотнася с толкова понятия, колкото значения има тя. Новото значение се явява, за да се означае ново понятие.

Видове полисемия:

1) Понятийна полисемия – полисемия, при която всяко значение назовава отделно понятие. Тя е основен тип полисемия в речника на съвременния книжовен език. Това е така, тъй като всяко ново значение възниква в речта преди всичко, за да бъде назовано друго понятие.

2) Функционална полисемия – полисемия, при която отделните значения са свързани с едно общо понятие, но при отделните значения обемът и съдържанието му се стесняват или разширяват. Функционалната полисемия има по-ограничена сфера на проявление. Обаче рязка граница между двата типа полисемия няма, тъй като понятията могат да бъдат близки помежду си.

В някои случаи многозначни думи се проявят едновременно и двата вида полисемия.

Например: думата „воденица” – „мелница, която се движи с вода” (основно значение), но „малък ръчен уред за меляне на кафе” и „стомах на птица” са получени по пътя на функционалното сходство.

2. Отношение между полисемия и омонимия

При разграничаването на многозначните думи от омонимите възникват немалко колебания, дължащи се на сложността на самото явление.

Разграничаването на полисемията от омонимията, получена по семантичен път, се извършва въз основа на няколко критерия, приложени комплексно

1) семантичен критерий, който е основен. Възникването на омонимите се обуславя от разпадането на една многозначна дума на две или повече речникови единици в резултат на разкъсване на връзката между отделните ѝ значения. С други думи, признак на полисемия или на омонимия е наличието или отсъствието на семантични връзки между отделните значения. Ако връзката между лексико-семантичните варианти от семантичната структура на многозначната дума не се осъзнава от говорещите езика като роден, това означава, че многозначната дума се е разпаднала на две или повече речникови единици, всяка от които има своя семантична структура. Пример: думата „месец” е имала значение на „луна, месечина”, но по-късно по пътя на преносната употреба тя развива и друго значение „една от дванадесетте части, на които се дели годината”.

Омонимите, получени по пътя на разкъсване на връзката между някои от значенията на многозначната дума, могат да развият производни значения. Различният характер на тези производни значения е също така указание, че първоначалната многозначна дума се е разпаднала на две или повече речникови единици – омоними.

Например: думата „храня“ със значение „вардя, пазя“ е развила и ново значение „давам храна“, което по-късно по-късно се е откъснало от първото значение и е доволно до обособяването на нова речникова единица, развила на свой ред нови значения, които нямат връзка с първоначалното значение „пазя, вардя“: „грижа се за издръжката на някого“; „издържам, изхранвам“; „отглеждам домашни животни“.

2) Синонимен критерий. Като доказателство, че връзката между някои от значенията на многозначната дума се е разкъсала и са се образували отделни речникови единици омоними, може да служи обстоятелството, че всеки от омонимите има различни синоними, които не са синоними помежду си. Например: „точа“ (1) има за синоним *наливам*; точка (2) – *правя*, а точка (3) – *остря*, *изострям*.

3) Словообразователен критерий. От семантичните омоними обикновено се образуват различни производни думи и това също така е доказателство за разкъсване на връзката между значенията на първоначално многозначната дума.

Например: „месец“ (1) има производни *месечина*, *месечинка*, *месечко*, *месечен*, а от „месец“ (2) – *месечник*, *тримесечие*, *месечен*.

4) Граматичен критерий. В някои случаи омонимите, получени от разпадането на една многозначна дума, се различават помежду си по някои от граматичните си значения. По пътя на разкъсване на връзката между значенията на една многозначна дума са възникнали омонимите „суша“ – „продължително време без валежи“ и „част от земната повърхност“. Те се различават и по това че „суша“ – „част от земната повърхност“ не образува форма за мн. ч.

Упражнение 67

? Отговорете на въпросите:

1. Кои думи се наричат многозначни?
2. От какви два фактора се обуславя полисемията?
3. Колко видове полисемия има?
4. Какви отношения съществуват между полисемията и омонимията?
5. Въз основа на какви критерии се осъществява разграничаването на полисемията от омонимията?

Упражнение 68

► Прочетете текста. Определете типа и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл.

Ето там, где то се спущат белите сипеи откъм Крайница, в дола – беше воденицата на дядо Цона. Стоят върбите, стои вадата, но воденицата я няма. Останали са само едни срутени дувари, обрасли с къпина, и две-три греди, посивели и сплескани като гъба. Защото всичко това беше отколе и днес нито хората, нито местата са такива, каквито бяха едно време.

Двама души дохаждаха в тая воденица: сам дядо Цоно и син му Стефан. Дядо Цоно беше стар човек. Всички стари хора са приведени и докато младите гледат нагоре, старите отправят погледите си надолу и гледат земята, която скоро ще ги прибере. Но дядо Цоно не беше само приведен, а от някаква болест беше просто прегънат надве и не можеше да ходи инак, освен като препречи тоягата си отзад на кръста и се залови с ръце за двата ѝ края. Тъй той запазваше равновесие и вървеше бавно, загледан в земята, като че търсеше нещо. Когато отиваше на воденицата, той не се отбиваше нито наляво, нито надясно, обикаляше и криволеше тъй, както криволи и самата пътека.

Друг беше Стефан. За него нямаше път. Доде го видиш, че излиза из село, току виж, озовал се над воденицата, шръкнал на баира, висок и едър, какъвто си беше, и децата, които често влизаха в градината да берат сливи, щом го видеха, не слизаха, а просто нападваха и бягаха, колкото им крака държат. Ще речеш, сокол се спуснал на врабчета.

Но Стефан не винаги избираше прекия път за воденицата. Понякога той слизаше надолу от могилата, там, дето накрай селото беше къщата на Муца Стоеничина. Тая Муца беше врачка, разбираше от билки, знаеше всичко за юди и за самодиви. За самодивите тя казваше, че си отишли отколе, защото хората станали лоши, но все пак като че една от тях, най-хубавата, беше останала в къщата ѝ. Муца имаше хубава мома. За нея Стефан минаваше оттука, когато отиваше на воденицата. Те приказваха в някой затулен кът на градината, между сливите и слънчогледите. Той – застанал отвън плета, тя отвътре. Тя – с руса коса, синеока, срамежливо навела очи, той – мургав, с широки плещи, с малка черна брада, която обкръжва лицето, но не го закрива. Тънките му устни се усмихват, но очите му си остават остри, тъмни, с по едно пламъче вътре в зениците, в което гори сякаш лоша мисъл.

Оттука Стефан вземеше ли, или не цвете от Дойна, на раменете му сякаш израстваха крила, прескачаше долове, мяташе се от баир на баир и за една минута беше при воденицата.

(По Йордан Йовков)

Упражнение 69

- ▶ Намерете в текста (упражнение 68) многозначните думи.

Напишете ги.

Например: Земя – планета (*Луната е спътник на Земята*); земя – пръст, почва (*Семената бяха заровени в земята*); земя – суша (*Капитанът видя земя на хоризонта*).

Упражнение 70

- ▶ Попълнете с местоимение от типа *какъвто*. Намерете многозначните думи.

1. Тук няма ножчета, с ... аз се бръсна. 2. Тая зима имаше такъв студ, ... старите хора не помнят. 3. Външно вашия син беше същият, ... го бях видял преди няколко години. 4. Соколът няма такива крила, ... има орелът. 5. На този кораб имаше такъв нос, ... днес трудно да намериш. 6. Избрах си обуца, от ... имах нужда. 7. Той си сложи на кръста такава кожа, ... му харесваше.

Упражнение 71

- ▶ Предайте разказа с глаголи от преизказно наклонение.

Друг беше Стефан. За него нямаше път. Доде го видиш, че излиза из село, току виж, озовал се над воденицата, щръкнал на баира, висок и едър, какъвто си беше, и децата, които често влизаха в градината да берат сливи, щом го видеха, не слизаха, а просто нападваха и бягаха, колкото им крака държат. Ще речеш, сокол се спуснал на врабчета.

Но Стефан не винаги избираше прекия път за воденицата. Понякога той слизаше надолу от могилата, там, дето накрай селото беше къщата на Муца Стоеничина. Тая Муца беше врачка, разбираше от билки, знаеше всичко за юди и за самодиви. За самодивите тя казваше, че си отишли отколе, защото хората станали лоши, но все пак като че една от тях, най-хубавата, беше останала в къщата ѝ. Муца имаше хубава мома. За нея Стефан минаваше оттука, когато отиваше на воденицата. Те приказваха в някой затулен кът на градината, между сливите и слънчогледите. Той – застанал отвън плета, тя отвътре. Тя – с руса коса, синеока, срамежливо навела очи, той – мургав, с широки плещи, с малка черна брада, която обкръжва лицето, но не го закрива. Тънките му устни се усмихват, но очите му си остават остри, тъмни, с по едно пламъче вътре в зениците, в което гори сякаш лоша мисъл.

(По Йордан Йовко)

Упражнение 72

- ▶ От дадените прилагателни образувайте нови с представка *без-*. Съставете изречения с тях.

Страшен, опасен, шумен, законен, интересен, честен, цветен, умен.

Упражнение 73

Напишете съчинение (10-15 изречения) като използвате в него думите: *коса, ток, град, крило, син, пост, кръст, месец, суша, храня, точка*. Докажете, че във вашето съчинение има многозначни думи. Какви стилистични функции те изпълняват?

§11. СЪСТАВЯНЕ И РЕДАКТИРАНЕ НА ИЗРЕЧЕНИЯ С ПОДБИРАНЕ НА УМЕСТНИ ДУМИ

Редактирането е лингвистична процедура за постигане на единство между замисъл и речева реализация, за най-точно и адекватно предаване на информация от говорещия към възприемащото лице.

С други думи, редактирането е поправяне на речта, за да стане по-ясна и по-изразителна.

Видове редактиране:

1. Чрез съкращаване, когато се зачеркват излишно употребените думи.
2. Чрез заместване, когато повторените думи, думите с неточно значение се заменят с други думи.
3. Чрез разместване, когато се променя редът на думите в изречението.
4. Чрез прибавяне, когато изречението се допълва с нужните думи.

Типове речеви грешки:

Правописни – има нарушения на правописни правила.

Лексикални – има неточна или неправилна употреба на думи.

Морфологични – има нарушения на правилата при употреба на частите на речта.

Синтактични – има нарушения на правилата за съставяне на изречения.

Пунктуационни – не са спазени правилата за употреба на препинателните знаци.

? Отговорете на въпросите:

1. Какво ново разбрахте за редактирането?
2. Какви видове редактиране има?
3. Какви типове грешки има?

Упражнение 74

▶ Редактирайте, като подредите правилно по смисъл думите в изреченията:

- 1) слънцето, човекът, от, се осветява, земята, от знанието;
- 2) книга, хубавата, научава, много, от, човек;
- 3) живот, за, с книгата, е, цял, приятелството.

Упражнение 75

▶ Редактирайте изреченията:

1. **Чрез съкращаване:** Ехо била хубава и красива девойка, но с непрестанното си бърборене и говорене тя нервирала и ядосала един от боговете.
2. **Чрез заместване:** Настрадаин Ходжа казал на Хитър Петър да му каже една лъжа. Хитър Петър му казал, че ще му каже, но трябва да вземе от къщи торбата с лъжите.
3. **Чрез разместване:** По пътя заспал към дома под едно дърво.
4. **Чрез прибавяне:** Еделвайсът е ... цвете. То се среща по ... върхове, между пукнатините на ... скали.

Упражнение 76

▶ Тестови задания.

1. Редактиране е:

- а) записване на текст;
- б) преписване на текст;
- в) промяна на текста, за да се подобри.

2. Начините за редактиране са:

- а) прибавяне, съкращаване, заместване;
- б) разместване, заместване, прибавяне, съкращаване;
- в) разместване, прибавяне, заместване.

3. Кое изречение се нуждае от редактиране?

- а) Очите на Ян Бибиян светеха от радост.
- б) Кокичето е предвестник на пролетта.
- в) Подчинил се ловецът на заповедта и завел в гората.

4. Кой вид редактиране ще използвате, за да отстраните грешките в изречението: „Пчелата в едно езеро дълбоко паднала”.

- а) заместване;
- б) съкращаване;

- в) разместване;
- г) прибавяне.

5. Кой вид редактиране ще използвате, за да отстраните грешките в изречението: „Нощта беше мразовита, студена, хладна”.

- а) прибавяне;
- б) съкращаване;
- в) разместване;
- г) заместване.

6. Кой вид редактиране няма да използвате?

„Милена и аз се връщахме весели от разходка. Лицата ни бяха весели и зачервени от пролетното слънце. Носехме в ръцете си красиви от пролетни цветя букети”.

- а) прибавяне;
- б) разместване;
- в) съкращаване;
- г) заместване.

7. Колко вида редакции трябва да се приложат в изречението: „Емил завърза болния и зъп с канап и го завърза за един гвоздей”.

- а) 4;
- б) 3;
- в) 2.

8. Колко от думите са написани грешно?

Вални, весник, студен, спокойствие, топъл

- а) 2;
- б) 1;
- в) 3.

9. С коя от думите ще допълните изречението: „Освен че била ... , тя била и най-добра”.

- а) най-хубава;
- б) най-чудесна;
- в) най-прекрасна.

Упражнение 77

▶ Прочетете текста. Определете типа и стила му. Сформулирайте темата и основната мисъл.

– Моля, госпожице, къде мога да намеря списанието „Пламък”?

Бих искал да прегледам последния брой.

– Литературните списания са на източната стена в общата читалня.

– Аз вече гледах там, но точно тази книжка липсва.

– Сигурно някой в читалнята я чете. Като я остави в рафта, ще можете и вие да я прегледате.

- Не бих ли могъл да получа един екземпляр от тази книжка сега? Много бих искал да прочета още днес нещо от нея.
- Бихте могли да потърсите това списание в научната читалня №3. Там също има литературни списания.
- Много ви благодаря. Не бих настоявал, ако нямах срочна работа. А бихте ли ми казали в неделя библиотеката работи ли?
- Да, в неделя работим до два часа.

Упражнение 78

▶ Спрегнете в условно наклонение глаголите.

Заема, напиша, разделя, играя, събера, радвам се, дам.

Упражнение 79

▶ Употребете подходящия глагол със *се* или *без се*: *разделя(се), женя(се), оженя(се), измъкна(се), събирам(се), разделям(се), променя(се)*.

1. Едни наши приятели ... дъщеря си, та отиваме на сватба.
2. След като ..., момчето много
3. Момичетата ... под едно дърво.
4. Една девойка ... пръстените на другарките си и ги слага в съд с вода.
5. Детето гледа да ... от къщи и да отиде да играе на двора.
6. Откъде ... тази стара рокля?
7. Ако ... 40 на две, ще получим 20.
8. Аз ... с мъка с моите приятели.
9. Мислех да прекарам Нова година на Витоша, но ... решението си.

Упражнение 80

▶ Довършете изреченията с глаголи в условно наклонение.

1. Ако знаех френски език,
2. Ако не беше толкова студено,
3. Ако имаше ски,
4. Ако искаш да отидеш на ски,
5. Ако се съберем всички,
6. Ако го поканят,

Упражнение 81

▶ Напишете глаголите във въпросителна форма.

1. Тя би ми услужила с чадъра си.
2. Вие бихте отворили прозореца.
3. Той не би ме придружил до гарата.
4. Ти не би могъл да провериш кога пристига влакът от Бургас.

§12. РЕЧНИКОВ СЪСТАВ НА ЕЗИКА

Съвременният български език притежава около 200 000 думи.

Домашната лексика се състои от праславянски, прабългарски, старобългарски и от създадени по-късно думи. Освен славянското словно богатство, българският език включва и чужди думи, които обикновено преминават през процес на приспособяване, побългаряване и по този начин стават български по форма и употреба. Такива са думи от гръцки и латински произход, от турски, арабски и персийски (ирански), както и от черковнославянски и руски произход.

Съвременната българска лексика се състои предимно от славянски думи, като заемки идват особено от гръцкия и османския език. От османския, освен турски, навлизат и доста персийски и арабски думи (диван, тефтер, хамал, пазар, душман, мегдан). От средата на 19 век голяма част от турцизмите се заменят със славянски. Тези усилия оказват най-вече влияние върху писмения език, като и до днес в разговорния език се използват турцизми. С индустриализацията навлизат и много технически термини от френския (асансьор, монтьор) и немския (аутобан, шайба, щепсел, фойерверк, щаб и др.). В по-ново време с напредъка на информационните технологии в българския език навлизат и много англицизми (компютър, лаптоп, дисплей, хардуер и др.)

Целият фонд от думи, лексикални единици, чието съществуване, комбиниране, словосъчетание и изречение се регулира от книжовната норма – тя регулира употребата на думите според речниковото им значение.

Спазването или неспазването на книжовната норма е признак за висока или липса на такава езикова компетентност. При добра езикова компетентност – ориентация във функционирането на отделните езикови единици от всички езикови равнища (фонетично, морфологично, лексикално равнище).

КНИЖОВЕН ЕЗИК И КНИЖОВНА НОРМА

Езикът е кодова система от знакове, които се възпроизвеждат под формата на реч и в дадено общество служат за обмен на информация. Езикът съществува по силата на своеобразен договор, сключен между членовете на общността. Всичко, което говорещите даден език казват и разбират по определен начин, се определя като езикова норма. Книжовната норма има обективен характер и е задължителна за всички, които си служат с даден език, за да се разбират помежду си. Езикова норма

не е неизменяема. Тя се променя, но това става бавно и обикновено е незабележимо за хората от едно поколение.

С разрастването на общността, използваща даден език, и с възникването на по-тесни икономически, социални, политически и културни връзки се налага утвърждаването на единен език, с който да се преодолее диалектните различия и битовата ограниченост на народните говори. Съзнателно се формира обществено споразумение за езика, т. е. създава се книжовният език. За книжовните норми са характерни следните особености:

- териториална неограниченост: за разлика от диалектите книжовният език не е ограничен в пределите на даден географски регион, а е общ за цялата територия на държавата, в която даденият език е приет за официален;

- поливалентност на функциите: книжовният език е средство за общуване във всички обществени сфери – държавна администрация, масова комуникация (печат, радио, телевизия), образование, култура, здравеопазване и пр.;

- богатство и обработеност на изразните средства.

Макар и възникнал на основата на териториалните диалекти, книжовният език дава възможност да се изразява всичко, което може да се каже на диалект, докато обратното е невъзможно. Книжовният език притежава развита система от стилове: разговорен, научен, официално-делови, публицистичен, художествен.

Много характерна черта на книжовния език е, че неговата книжовна норма е кодифицирана, т. е. описана под формата на правила в граматиките и в различните видове речници (*правописни, правоговорни, тълковни* и пр.), както и в учебниците по български език. Кодифицираната книжовна норма е задължителна за официалното общуване в неговите две форми – устна и писмена.

Българският правопис и българският правоговор са тясно свързани помежду си, но това не означава, че трябва да пишем, както говорим. Правописните проблеми се обясняват, от една страна, с факта, че не на всяка буква от българската графична система съответства звук (например с буква *щ* се записват звуковете *ш+т*; буква *ь* няма звукова стойност, а се използва за отбелязване на мек съгласен пред *о* и пр.); от друга страна, българският правопис не предвижда да се отбелязват живите звукови редувания, а изисква да се държи сметка за морфемния строеж на думите (например думата *разходка* се произнася като [*расхотка*], но правописът *й* се мотивира от факта, че представката е *раз-*, а коренът е *-ход*).

РЕЧЕВ ЕТИКЕТ

Българският речев етикет е:

- система от правила, реализиращи се в речеви действия, приети от обществото като етикет на речево поведение;
- те са закрепени в система от устойчиви (етикетни) изрази, приети от дадена езикова общност;
- тези речеви действия сигнализират начало, поддържане и край на общуването;
- за единица на българския речев етикет приемаме **етикетната езикова формула**.

Групи за речев етикет

1. За обръщение и привличане на внимание:

към непознат партньор:

- *Извинете! Простете! Господине! Госпожо!*
- *Господин + фамилното име; Господин + Министре (звателен падеж)*

към познат партньор:

- при разлика в йерархията: *Господин...*
- при родство: *мамо, лельо...*
- при близост: *скъпа, мили...*

2. За поздрав:

универсални поздрави: *Добро утро! Здравейте! Добър ден!*

поздрави, с функции на пожелания: *Добре дошъл! Живо-здрavo!*
Добре заварил!

поздрави с функции на обръщения: *Ало! Моля? Слушам!*

3. За прощаване:

универсални езикови формули за прощаване: *До утре! Довиждане! Сбогом! До скоро!*

етикетни формули за прощаване-пожелание: *Всичко хубаво! На добър час! Успех! Лек ден! Лек път!*

етикетни формули за прощаване-молба: *Умната! Прощавай!*

4. За поднасяне на извинения:

универсални езикови формули за извинение: *Извини ме! Извинявайте! Пардон! Позволете да се извиня!*

отговори: *За нищо! Няма нищо!*

етикетни формули за извинение-молба: *Моля Ви! Моля да бъда извинен!*

етикетни формули за отказ-извинение: *Съжалявам, но не ... ! Извинявай, но не ... !*

5. За изказване на благодарност:

за изказване на благодарност – универсални етикетни изрази: *Благодаря! Благодарен съм ти!*

етикетни формули за благодарност-пожелание: *Сполай! Жив да си!*
етикетни формули за благодарност-комплимент: *Вие сте много любезен (внимателен)! Много мило!*

6. За молба – обръщение към някого, с цел да се удовлетворяват някои нужди, да се изпълни някакво желание: *Моля Ви! Ако обичате!*

7. За поднасяне на поздравления – отправят се по повод празник, постижение, придобивка, радостно събитие: *Поздравявам Ви! Честито!*

8. За отправяне на пожелания означава да се засвидетелства внимание, уважение към партньора, стремеж да се покажат нашите добри чувства към него: *Желая Ви...! Пожелавам....! Нека.....! Дано.....! За много години!*

9. За отправяне на покана, на предложения:

универсални езикови формули за покана: *Заповядай! Заповядай в къщи! Моля, заповядайте!*

етикетни формули за покана-предложение: *Ако искаш...! Ако имаш възможност....! Би ли искал....?*

10. За запознанство:

запознаване чрез посредник: *Искам да Ви запозная ... ! Да Ви представя ... !*

запознаване без посредник: – *Казвам се Илия. А Вие как се казвате?*
– *Приятно ми е (Иванова).*

11. За поднасяне на комплимент похвални думи за личните качества на някого: *Днес изглеждаш прекрасно! Много си елегантен!*

Използването на речев етикет зависи от принадлежността на участниците към различни социални групи и от постоянни социални признаци: възраст; пол; възпитание; професия (*работник, служител*); обществено положение (*началник, подчинен*); местоживеене (*град, село, столица*).

Упражнение 82

► Чрез сродни думи с ударение върху съмнителния гласен мотивирайте правописа на следните думи:

уплътнявам, препоръчителен, изравнявам, задължение, поръчение, въртелив, облакътен, изпълнител, изравнявам.

Упражнение 83

► Проверете правописа на думите, като използвате техни форми:

а) пекъл –	б) калибър –
мъдър –	шедьовър –
плакал –	кораб –
казал –	пристав –
мършавичък –	клапан –

белязан –
блудкав –

мухъл –

Упражнение 84

- **Обяснете правописа на думите.**

Отпадък, маскировъчен, влакънце, мъничък, решетъчен, въоръжение, загадъчен, съдействам, оценъчен, поминък, отпечатък, отломък, агънце.

Упражнение 85

- **Членувайте съществителните. Съставете с членуваните думи изречения.**

Кариеризъм, модернизъм, магнетизъм, царизъм, монархизъм, примитивизъм, исихазъм, ислямизъм.

Упражнение 86

- **Съчетайте с числителни (*две, три, четири*) или с местоименните наречия *колко и няколко* следните съществителни:**

афоризъм, механизъм, метър, литър, спектакъл, шедьовър, дирижабъл, оркестър, параметър, логаритъм, километър.

Упражнение 87

- **Чрез сродни думи, в които ударението пада върху съмнителния гласен, уточнете правописа на:**

буренак, заслужавам, опустошавам, ужасявам, получавам, въодушевен.

Упражнение 88

- **Определете с каква представка (*о-/у-*) се пишат думите:**

-шия	-тъждествявам	-зрея
-бърша	-хилвам се	-таявам
-малявам	-множавам	-божавам
-росявам	-смыслеям	-бвинявам
-ценка	-смивам	-сиротея
-беднея	-бесвам	-главя

Упражнение 89

- **Напишете думи, образувани с наставка *-ост*.**

Упражнение 90

- **Напишете думи, образувани с наставка *-ист*.**

Упражнение 91

- **С *о* или *у* се пишат сложните думи:**

дв..личен, дв..смыслен, дв..умя се, дв..местен, дв..брачие, дв..властие, дв..етоchie, дв..реден, дв..крак, дв..лик, дв..часов.

Упражнение 92

- Разпределете думите в две групи според това дали са образувани с наставка *-ова* или с наставка *-ува*.

тълкувам, тълкувание, тълковен, именувам, наименование, съществуване, хонорувам, себепожертвувание, дарование, повестуване, рискувам, школувам, фехтувам се, фехтувач, танцувален, валцовам, негодувание

Упражнение 93

- Мотивирайте разликата в значението на думите и образуйте с тях словосъчетания.

претеглям – притеглям	преставам – приставам
преход – приход	престъпвам – пристъпвам
предам – придам	прелетя – прилетя
преписка – приписка	пренос – принос
прекачвам се – прикачвам се	

Упражнение 94

- Чрез значението на представките мотивирайте правописа на думите.

Притварям, прегризва, прибягвам, премислям;
приболява ме, пресъздавам, придобивам, примижва;
препичам, привърженик, прикляквам, притискам;
прегрявам, приисква ми се, проигравам, преструвка;
прекатурвам, пребледнявам, приближавам.

Упражнение 95

- След справка с правописния речник посочете как се пишат думите.

Утр..нен, д..виденти, пиед..стал, инж..нер, ст..рилен, д..сидент, ц..мент, сутр..шен, д..стилирам, д..финиция, вид..лина, пес..мизъм, бр..зент.

Упражнение 96

- Мотивирайте основанията си за правописа на следните думи:

а) прилагателни:

хл(я/е)бна	гол(я/е)ми	жел(я/е)зно	пр(я/е)сна
т(я/е)сни	с(я/е)нчеста	л(я/е)тна	каф(я/е)ви
п(я/е)съчлив	достов(я/е)рна	св(я/е)стна	

б) причастия:

задлъжн(я/е)ла	прегор(я/е)ла	разтупт(я/е)ни	озвер(я/е)ли
бл(я/е)снала	подр(я/е)мнали	изб(я/е)гнат	сто(я/е)ли
цъфт(я/е)ли	побел(я/е)ли	двоум(я/е)л се	зас(я/е)ти
пл(я/е)снати	запъхт(я/е)ни	поб(я/е)гнал	

в) прости съществителни:

др(я/е)мка	проз(я/е)вки	б(я/е)сове	отс(я/е)нка
гол(я/е)мина	сед(я/е)нка	пл(я/е)скане	ба(я/е)не

м(я/е)рки нагр(я/е)вка зад(я/е)вка дес(я/е)тка
накол(я/е)нка т(я/е)жест

г) сложни съществителни и прилагателни:

глухон(я/е)ми	в(я/е)роотстъпник
б(я/е)лоцветен	гол(я/е)могабаритен
ц(я/е)логодишен	жел(я/е)зноруден
б(я/е)локаменна	сн(я/е)гориначка

д) съществителни, образувани от причастия:

изнемош(я/е)лостта	закостен(я/е)лостта	отжив(я/е)лостта
припр(я/е)ността	престар(я/е)лостта	изпостал(я/е)лостта

е) съществителни, образувани от прилагателни:

р(я/е)дкостта	зр(я/е)лостта	в(я/е)гърничавостта
в(я/е)рността	ц(я/е)лостта	закостен(я/е)лостта

ж) глаголи:

бл(я/е)сна	вл(я/е)зна	изб(я/е)гна	м(я/е)рна се
бл(я/е)скам	пл(я/е)скам	тр(я/е)скам	пл(я/е)сна

Упражнение 97

► **Образувайте форми за множествено число на думите.**

Крясък, бряг, блян, сянка, селянка, стряха, цвят, хляб, коляно, дядо, смях, лято.

Упражнение 98

► **Образувайте сродни думи от: мляко, вятър, сека, ляв, сяра, звяр, цар, обяд, грях, голям, дело, брашно.**

Упражнение 99

► **В текста открийте думи с променливо я. Мотивирайте правописа им и ги поправете, ако са грешно записани.**

Но потокът не отвърна и от пътя си не свърна.

Хитричко се той подсмива, с бяла пяна се облива.

И по-буйно заигра из голямата гора.

Пее и шуми звънливо, все по-весело и живо.

Пляска, пени се, бучи, ала знае да мълчи – тайната си не издава.

– Но потокът се не стресна, весело с води приплясна, към сънливката се втурна, мигом той я прекатурна и нечистата Мецана хубаво изми със пяна.

Упражнение 100

► **От дадените съществителни образувайте прилагателни.**

Например: материя – материален.

Гимназия – ..., фамилия – ..., вариация – ..., Азия – ..., Италия – ..., София – ..., мания – ..., зодия –

Упражнение 101

- ▶ Зачеркнете излишната буква.

олимпи(а/я)да
христи(я/а)нин
глади(я/а)тор
провинци(я/а)та
пароди(а/я)та

мини(я/а)тюра
опи(я/а)нителен
словоизли(я/а)ние
потенци(а/я)лен
опи(я/а)т

плаги(я/а)тство
жестикулаци(а/я)та
груби(я/а)нство
вегетари(я/а)нец
мериди(я/а)на

Упражнение 102

- ▶ Подчертайте само думите, при които е необходимо да се вмъкне -й-. Препишете ги правилно.

Папионка, конвеер, фоае, шампион, пионка, сапуниерка, змиорка, скиорка, студио, фолио, конституционен.

Упражнение 103

- ▶ Проверете в речника правилно ли са написани думите. Препишете правилно грешно написаните думи.

Чейне, дизайн, крайстишие, лауреат, стриптийз, комбайн.

Упражнение 104

- ▶ Образувайте форми за множествено число от следните съществителни и местоимения. Членувайте получените форми за множествено число. Промени ли се нещо?

Ладия, статия, мой, порой, герой, твой, мания, зодия, свой, случай, Библия, гвоздей, претенция.

Упражнение 105

- ▶ Образувайте членувана форма, бройна форма и форма за множествено число от следните съществителни (където е възможно):

Туризм, трагизм, вопъл, диоптър, сантиметър, министър, магистър, афоризъм, шедьовър, оптимизъм, механизъм, психиатър, театър, логаритъм.

Единствено число	Членувана форма	Бройна форма	Множествено число

Упражнение 106

- ▶ Попълнете липсващата група *ър/ръ, ъл/лъ*.

М..сотия, оск..бление, подд..жник, д..жник, изт..свам, изд..жлив, пов..хностен.

Упражнение 107

- ▶ Поправете грешките, допуснати в изреченията.

Двамата психиятъра поставиха различни диагнози.

Властта на монарсите самодръжци е ограничена не от поданиците им, а от времето.

Съвкупността от ъглите на всеки тъповърх триъгълник е по-малка от 360 градуса.

Трагизъмът в романа се поражда от сблъска между идеализма на героя и реалността.

Не искаме да се откажеме от своето богатство.

Упражнение 108

► **Препишете текста без допуснатите в него правописни грешки.**

С решениата си Борис осигорил тържеството на славянския елемент в държавата. След приключването на събора от 893 г. той сваля военния пояс, наденал монашеска дреха и отишал в манастир. Дните му там обаче биле преброени. Маджарите, които византийската дипломатия насочила към нашите земи, одарили силно. Поръженията обезкуражили българите. Те се обърнали към стария си владетел, който ги покръстил в християнската вяра, и го помолили да ги посветва как да излязът от бедата. Той наредил – три дни пост и покаяние. Последвал жисток бой. Победата била спечелена от българите.

Мистицизъм, който прозира в разказа на летописеца, не прикрива истината: българите спечелили заради опованието си в непогрешимостта на стария княз. След смъртта си той бил канонизиран и пречислен към светците.

Упражнение 109

► **В състава на посочените думи има звучни съгласни, които влияят върху предходните беззвучни и ги озвучават. Разпределете думите в съответната графа на таблицата.**

<i>тд/џд</i>	<i>кз/гз</i>	<i>тб/џб</i>	<i>кд/гд</i>	<i>тг/џг</i>	<i>сб/џб</i>	<i>сг/зг</i>	<i>сд/зџ</i>

Сбогом, отгатвам, сграда, несгода, съдъквам, от блъсквам, съдържан, предходен, екземпляр, анекдот, сделка, отгоре, сгушен, отбранявам, екзалтиран, отговорност, отдавам, отбивка, сбръчкан, стихосбирка, гонитба, отглас, футбол, отдих, сговор.

Упражнение 110

► **В състава на посочените думи има беззвучни съгласни, които влияят върху предходните звучни и ги обеззвучават. Разпределете думите в съответната графа на таблицата.**

<i>џс/тс</i>	<i>џк/тк</i>	<i>џх/тх</i>	<i>гч/кч</i>	<i>вк/фк</i>	<i>вт/фт</i>	<i>жч/шч</i>	<i>зк/ск</i>	<i>зт/ст</i>

Загадка, ножче, подсвирквам, подход, отегчителен, надсмивам се, подслушвам, таралежче, близко, включвам, разкарвам, моржче, втресен, газта, надхвърлям, мерзка, подстрекавам, автобиография, източник, лодка, платноходка, рогче, представка, безтегловност.

Упражнение 111

- ▶ С помощта на представките *от-, над-, въз-, пред-, из-, в-, с-, без-, раз-* образувайте възможни производни думи от глаголите *кажа, мия, купя, пия, пиша, ходя, стоя, шия, тикам, чета, мисля, дам, пъхна*. Обяснете какви звукови промени настъпват в групите съгласни и какви правописни проблеми произтичат от това.

Упражнение 112

- ▶ Групирайте дадените думи според мястото на асимилационната промяна: а) между представка и представка; б) между представка и корен; в) между корен и наставка.

Възпроизводство, сладкиш, представка, изпит, изсилване, разстояние, безсмислици, стотвя, вършитба, безтегловност, отживелица, предсказание, преразказ, подстригвам, подсказвам, мъжки, таралежче, подпухнал, тежка, находка, разходка, студентски.

Упражнение 113

- ▶ Зачеркнете излишната буква:

Блу(з/с)ка, сва(д/т)ба, забеле(ж/ш)ка, о(д/т)малявам, кана(в/ф)ка, и(з/с)тривам, (з/с)говорчив, о(д/т)учвам се, вра(б/п)че, и(с/з)конен, фел(д/т)фебел, оте(к/г)чителен, и(с)полин, е(к/г)земпляр, (с/з)града, (с/з)бирка, телегра(ф/в)ски, ра(з/с)пивка, о(т/д)вратителен, ю(ф/в)ка, по(д/т)лата, а(ф/в)тентичен, ган(г/к)стер, астрона(в/ф)т, с(в/ф)инкс, геогра(ф/в)ски, а(п/б)солютен, е(в/ф)тин, а(ф/в)торитет, (з/с)дание, с(ф/в)ера, рентгеногра(ф/в)ски, есна(в/ф)ски.

Упражнение 114

- ▶ Проверете правописа на думите. Потърсете в правописния речник има ли сред тях дублети.

Шу(м/н)ка, бръ(м/н)ка, бе(м/н)ка, бо(н/м)бони, бо(м/н)бардирам, кре(м/н) вирш, емблема, компенсация, амфора, амфитеатър.

Упражнение 115

- ▶ Според броя на струпаните съгласни разпределете думите в таблица. Посочете какви промени настъпват със съгласните във всяка група и обяснете на какво се дължат.

Цариградски, отбив, сепаратистки, изстрел, кръстник, шестдесет, емигрантка, пълномощник, отскубвам, астма, наизуст, безсолен,

подскок, крепостта, отблъсквам, безнадеждна, отгласкам, висшист, заместник, възстановен, петдесет, пораствам, включвам, внасям.

Упражнение 116

► Преценете необходимо ли е да впишете буквата на някой съгласен. В някои думи съществува несъответствие между буква и звук. На какво се дължи това?

Мръс..ник	завис..ник	по..тисничество
въ..стание	въ..становявам	съучас..ник
ше..ствие	ви..шист	пре..взет
пре..вземка	безчу..ствен	емигран..ски
връс..ник	от..еглям	ра...съдък
бе..смислици	модис..ка	по..тиквам

Упражнение 117

► Посочете кои думи трябва да се пишат с **-н-** и кои с две **-нн-**.

а) фи..а, неви...ост, име..ица, племе..ик, тле..и, се...ик, неви..ост, идолопокло..ик, да..и, свеще..ик, вое..опле..ик, изко..и, въста..ик, стра..ик, пламе..ост, преда..а.

б) посла..ик, съкрове..а, особе..о, неизме..о, свърше..а, тристра..и, писме..о, непреме..о, открове..ост, причи..о, мигнове..и, блаже..и, це..ост, преда..и.

Упражнение 118

► Членувайте числителните и съществителните имена.

Числителни имена	Съществителни имена

Папрат, злост, площ, помощ, пустош, околност, двадесет, дванайсет, девет, пет, шест, мъдрост, святост, кост, вест, нощ, свещ, част.

Упражнение 119

► Посочете кои думи трябва да се напишат с буквите на две намиращи се една до друга съгласни. Обяснете защо.

а) по(д/дд)авам (нещо)	по(д/дд)авам се (на натиск)	
по(д/дд)ържам (нещо за малко)	по(д/дд)ържам (някого)	
на(д/дд)авам (на тегло)	на(д/дд)авам (вик)	
о(т/тт)ичам се (за течност)	о(т/тт)ичам се (подувам се)	
на(д/дд)увам (някого за нещо)	на(д/дд)увам (балон)	
б) о(т/т)тук	о(т/тт) еглям се	ре(в/вв)ам
пре(д/дд)верие	и(з/зз) ад	акъ(л/лл)ия

даска(л/лл)ък
по(д/д)дръжка
болес(т/тт)а

по(т/тт)исничество
ра(з/зз)инат
десе(т/тт)е

бе(з/зз)аконие
моното(н/нн)ост

Упражнение 120

- Буквите на кои съгласни са излишни, изпуснати или грешно изписани? Препишете думите правилно.

Месността, порастнал, гостба, изтъпление, косидба, изстребител, деца, подтисник, чехски, висшегласие, детектив, печка, възстанник, хонландски, палеонтолошки, реваншиски, неумесно.

Упражнение 121

- Преведете на български. Изкажете се, с какво може всеки от нас да бъде полезен на нашата държава.

На тлі історії Україна ще досить молода, тому її майбутнє повніть в руках наших сучасників та наступних поколінь. Якою ми зробимо нашу Батьківщину, такою вона і буде. Рідній Україні зараз дуже потрібні наші сили і наші знання.

Українці – це не тільки велика й могутня нація, це одна величезна гостинна родина.

(З учнівського твору)

Упражнение 122

- Обяснете в кои случаи не се пише слято и в кои – отделно.

- а) – не одобрявам, не одобрение, не одобрен, не одобрявайки;
– не дочувам, не чувам, не дочувайки, не чувайки;
– не морален, не говорещ, не винаги, не дотам, не достоверен, не поносим, не говорещ, не винаги, не дотам, не понасяйки, не мил, недоверие, не действителен, не здравословен, не заинтересован, не знаят;
– не прозира, не равностойност, не трябва, не искайки;
– не разбираме, не разбирайки, не разбран, не разбирате, не можем;
– не току-така, да не би, не благополучие, не сега, не тук;
- б) Не доверието, а съмнението е в основата на търсенето.
Тези материали бяха необходими вчера, а не сега.
Остави книгите не тук, а там!
Обяснението е не достоверно и не звучи убедително.
Божура се престори на не видяла.
Божура не видяла ябълката.
Студент, не получил подпис, не може да завери семестъра.
Студентът не получил подпис, защото бил болен.
Гражданите, не чули съобщението, не внесоха допълнителната такса.

Гражданите не чули съобщението и не внесли допълнителната такса.

Пешеходци, не видели идващото МПС, не се освобождават от отговорност пред закона.

Не виделите идващото МПС пешеходци не се освобождават от отговорност пред закона.

Пешеходци не видели идващото МПС.

Не виждали кой знае откога рало, нивите бяха буренясали.

Нивите, не виждали кой знае откога рало, бяха буренясали.

Те не виждали често баща си, защото той бил по гурбет.

Еретиците, не вярващи в идеите на святото учение, са обречени на вечни мъки.

Не вярващите, а знаещите могат да променят света.

Той така и не свикнало новото.

Не свикнал с новото, той така и не разбрал какво искали от него.

Тайната, не разкрита от никого, продължаваше да го измъчва.

Не разкритата лъжа, а истината го радваше.

Не разкритата тайна го измъчваше.

Упражнение 123

- Слято, полуслято или разделно се пишат следните думи? Обяснете правописа им.

(На)сила, (по)между, (на)крак, (еди)къде си, (пред)вид, (у)дома, (по)старому, (за)вчас, (в)други ден, (по)братски, (от)къде, (на)къде, (на)щрек, (по)случай, (по)новому, някак(си), (в)същност, (в)место, (по)своему, (от)някъде, (на)посоки, (из)между нас, (по)военному, от само себе(си), (на)около, (в)купом, (на)ляво, (за)винаги, (в)дясно, (не)винаги, за(пред)хора, (из)(под)стола, (по)човешки, (от)време на време, (от)край до край.

Упражнение 124

- Окрийте грешно написаните думи и мотивирайте правописа им.

Възвисок, радиопредаване, двадесет и три годишен, кино салон, моравосин, фото репортаж, автостоп, супермодерен, геофизичен, далекоизточен, три годишен, шампион, ултравиолетов, синьочервен, източноевропейски, вице, аудио касета.

Упражнение 125

- Преценете кои от разделно написаните съществителни трябва да се напишат полуслято или слято.

Шах турнир, прес център, съдия изпълнител, началник влак, нарко трафикант, помощник готвач, джаз музика, зам. министър, радио апарат, бетоно бъркачка, план конспект, авто мото клуб, ретро мода, прима балерина, ден година, дроб сарма, лапни шаран,

началник отдел, помощник аптекар, София окръг, бай ганьовщина, радио емисия, гама поле, иди дойди.

Упражнение 126

► **Кои прилагателни трябва да се напишат слято, а кои – полуслято? Обяснете защо.**

Зидаро мазачески, кандидат студентски, гол голеничък, Иван Вазови, Бай Ганьови, Крали Марков, елин пелиновски, музикално изпълнителски, отровно зелен, електронно изчислителен, лечебно оздравителен, вълнено текстилен, литературно художествен, научно художествен, иван вазовски, Отец Паисиева, отец паисиевски, бай ганьовски, Йордан Йовкови, нежно розов, министър председателски, чул недочул, пролетно летен, 3 годишен, кирило методиевски, памучно вълнен, експериментално теоретичен, глинесто пещъчлив, три годишен, Кирило Методиев, Рило Родопски, западно родопски.

Упражнение 127

► **Изброени са имена на приказни и литературни герои, исторически личности, псевдоними. Определете с главни или с малки букви се пишат:**

- а) катеричка рунтавелка, мечо пух, кума лиса, дядо мраз, баба марта, баба меца, ежко бежко, зайо байо;
- б) поразяващата ръка, белия зъб, зоркото око, пеещия облак;
- в) ричард лъвското сърце, ярослав мъдри, иван грозни, петър моканина, лазар дъбака;
- г) сирак скитник (Панайот Христов), калина малина (Райна Иванова), елин пелин (Димитър Иванов), ран босилек (Генчо Генцов), косе босе (Цанко Цветанов).

Упражнение 128

► **Според изписването (с главна или с малка буква) разпределете дадените думи и словосъчетания в две групи:**

а) кирило-методиев език, иван-вазови стихотворения, иванвазовско родолюбие, ботева поезия, ботеви четници, ботевска непримиримост, байганьови дисаги, байганьовщина, байганьовски маниери, отец-паисиева история, отецпаисиевска всеотдайност, нютонов закон, кралимаркова сабя, кралимарковска сила;

б) авгиеви обори, адамова ябълка, менделеева таблица, овчарска торбичка, момина сълза, чинтулова творба, евин плаж, питагорова теорема, сизифов труд;

в) западни родопи, западнородопски песни, тракийска низина, тракийски зеленчуци, великотърновски боляри, великотърновски университет, дунавска равнина, дунавски бряг, софийско поле, софийска улица, рило-родопски масив, далечен изток, далекоизточен, горна Оряховица, горнооряховски.

Упражнение 129

- Уточнете в кои наименования и двете съставки са собствени имена и трябва да се пишат с главна буква.

Атлантически океан, Златна Панега, Бели искър, Горна волта, Турско посолство, Нобелова награда, Златни мостове, Австрийски алпи, Варненски залив, Голямо мече езеро, Свети константин, Санданска бистрица, Огнена земя, Сините камъни, Поморийско езеро, Нова зеландия, Западни родопи, Южна америка, Западна стара планина, Съединени американски щати.

Упражнение 130

- Преценете кои думи в изреченията трябва да се напишат с главна буква. Обяснете защо.

1. Виждат се добре меркурий, земята и нейният спътник – луната.

Да бих била като земята неизтощимо променлива.

За 24 часа земята се завърта около оста си.

Юрий Гагарин е първият човек, излетял в космоса.

Списание „Космос” е моето любимо списание.

Системата от небесни тела с централно тяло слънцето и движещите се около него девет планети със спътниците им се нарича слънчева система.

2. С войната между севера и юга се слага край на робството в съединените американски щати.

Най-малкият от четирите океана на земята се нарича северен ледовит океан.

В далечината се виждаха върховете на много български планини – рила, витоша, западни родопи, средна гора, средна стара планина.

В много филми се пресъздава времето на дивия запад.

Корабът акостира на западния бряг.

3. Президиумът на народното събрание изпрати поздравителна телетрама до елизабет втора – кралица на обединено кралство Великобритания и северна ирландия по случай рождения ѝ ден.

Като минеш през ново село и продължиш в западна посока, ще стигнеш до паметника на матей миткалото.

В централния печат публикуваха комюнике организационния комитет на организацията на обединените нации.

На атонския полуостров се намират манастирите на света гора.

Упражнение 131

- Обяснете употребата на главните букви.

Ликувай, Болка, че те има, че движиш гневните си пръсти, по хлъзгавия гриф от нерви и късаш остриите им струни.

Спомни си гамата. Любов! И ти, о Грях, певец неистов,
импровизирай с цяло гърло мелодията на Живота!

(Из Н. Йорданов)

Упражнение 132

► **Препишете изреченията без допуснатите грешки.**

Змей горянин е псевдоним на Светлозар Димитров.

Слабо познавам вазовите драми.

В музея видяхме запазено в спирт Алеко-константиновото сърце.

Залата се смая от бай-ганьовото поведение.

Накъдето се обърнеш – все Байганьовски маниери.

Есето е посветено на димчо-дебеляновата поезия.

За месец съвместен живот се убедих, че той е голям Дон Жуан.

Обсъждането се състоя в института по български език в Българската Академия на Науките.

Беше излъчено 10-минутно изявление на президента на република България.

(Недялко Йорданов)

Упражнение 133

► **Членувайте съществителните и числителните имена. Обяснете правописа им и избора на определителен член (-я/-ят или -а/-ът).**

а) господар, градинар, олтар, буквар, свинар, коледар, леяр, юбиляр, змияр, гешефтар, титуляр, хлебар, глухар, рицар, пазар, тротоар, секретар, стражар, резбар, бързовар;

б) мислител, зрител, нагревател, любител, множител, спасител, умалител, радетел, мечтател, пастел, разтворител, петел, хотел, множител, втвърдител;

в) болест, злост, личност, местност, покорност, чест, вест, площ, пустош, помощ, откровеност, вещ, лакът, нокът, ревност;

г) пет, петнадесет, петдесет, шест, шестдесет, шестнайсет, девет, деветдесет, деветнайсет.

Упражнение 134

► **Обяснете защо някои имена са членувани с пълен, а други – с непълен определителен член.**

Пушекът излиза на тънка струя от комина

Веднага щом обуцарят поправил ботуша, странникът се обул и продължил по пътя.

Човекът ни се видя уплашен.

Човека го нямаше в стаята.

Образът е пресъздаден талантливо от най-младия актьор в театъра.

Оттогава младежа не го бива.

Не винаги столицата е най-големият град в държавата.

Разговорът се води от председателя на дружеството.
Разговора води председателят на дружеството.
Аз съм пострадалият от побоя.
Мярна се силуетът на бродещия скитник.
Оттук се вижда най-високият връх.

Упражнение 135

▶ Членувайте имената с пълен или кратък определителен член.

Той беше единствени.., когото приехме без съмнение.
Паметник.. е създаден от млади.. скулптор.
Слух.. му долови зловни.. лай на овчарски.. пес.
Източни.. прозорец бе отворен докрай и утринни.. здрач нахлува-
ше заедно с вятър.. .
Дава се сигнал.. за тръгване, водач.. излиза напред и след него
потегля взвод.. .
Шум.. от стъпките му се удави в дебел.. килим.
Бе час.. на следобедни.. сън и по коридор.. не се мяркаше никой.
Народ.. буйно и неудържимо се хвърляше в хаос.. на веселбите,
за да не помни позор.. на преживени.. срам.
Сега той изглеждаше на връх.. на властта си, беше най-богати..
човек и вестник... му направляваше общественото мнение.
Моя.. любим спорт е футбол.. .
И народ.., и емиграцията бяха осъзнали необходимостта от орга-
низирана борба срещу тиран.. .

Упражнение 136

▶ Открийте грешките при членуването на имената.

Чуваше се ту гласа на говорещия човек, ту воя на ранения чакал.
Генерала, който е спечелил победата, сякаш изобщо не е правил
грешки, докато победения генерал е винаги виновен, колкото и умен
да е бил неговия начин на действие.
Съществуват два начина на борба: единия е посредством закона,
а другия е чрез силата. Първия е свойствен на човека, а втория – на
животните.
Олтара на вярата винаги е осиян от ореола на светостта.
На софийския и пловдивски кметове бе връчена петиция.
Яроста на бурята се оказа безсилна пред пустоца на простран-
ството.
Българския, френския и английски език нямат падежи.
Спортиста сподели, че е отдал целия си живот на своя любим
спорт – футбола.
Трогнат от наградата, връчена му лично от секретарят на посол-
ството, юбиларя произнесе развълнувана реч.

От прозореца на луксозния апартамент се вижда облечения в злато връх на планината.

Върховния законодателен орган е Парламента.

Упражнение 137

► Прочетете изреченията и обяснете:

а) употребата на именителните, винителните и дателните форми на въпросителните и производните от тях относителни, неопределителни, отрицателни и обобщителни местоимения:

Попитах го защо е ходил там и кого е срещнал.

Но дали ще знае всеки где, кога веднъж някой е целунал някого в цъфналата ръж.

Рустем, когото помолиха да изпее нещо, преглътна и запя.

От всички получи отговор, но на никого не се довери.

На никого няма да кажа.

На когото и да кажа, няма да ми повярва.

Прави се на компетентен и дава съвети на всекиго.

б) употребата на лични, притежателни, възвратни лични и възвратни притежателни местоимения:

Вземи ме със себе си!

Гледа замислено празното пространство пред себе си.

Развълнувана от трогателната ми реч, тя се просълзи.

Развълнувана от трогателната си реч, тя се просълзи.

Той не се съгласи със своите съученици.

Всеки човек трябва да намери у себе си поне малко доброта, с която да зарадва своите близки.

в) причините за употреба на бройна форма и на форма за множествено число:

Колкото вестници имаше, толкова донесох.

Купи няколко вестника!

Шестима инспектори се бяха подписали под акта.

Двамата съперници премериха сили на ринга.

Организацията има хиляда членове от цялата страна.

Уставът на организацията се състои от десет члена.

Десетки самолети и стотици трактори се включиха в потушаването на големия пожар.

г) съгласуването между подлога и сказуемо:

Мая и Калина си тръгнаха мълчаливо.

Не само враг, но дори и приятел не е казал лоша дума за Васил Левски.

Вие, господине, сте освободен от тази отговорност.

Господин Халачев, Вие сте влезли пръв.

Главната причина за изоставането на българите в сравнение с другите европейски народи била поробването.

Само част от вас ще успеят.

Упражнение 138

► Изберете правилната форма.

А) *На въпросителните и на производните от тях местоимения:*

Кучето се втурна с лай към мъжа, който/когото не познаваше.

В този ден тя срещнала човека, в който/когото се влюбила за цял живот.

Приличаше на някой/някого, но на кой/кого точно не можех да определя.

Конституционната монархия е вид монархия, при която властта на монарха се ограничава от представителен орган и/или Основен закон, чрез който/когото се определят функциите на държавния глава.

Кой/кого виждаш като заместник на директора.

Видях някой/някого от братята ти, но вече не си спомням точно кой/кого.

Б) *на лично, притежателно, възвратно лично и възвратно притежателно местоимение:*

Те ме взеха с тях/себе си.

Той/него го е било страх да признае.

Раздава карти винаги първо на него/себе си.

Искам да заглуша вътрешния ми/си глас, който ми казва, че не съм способен на това.

Ако всеки върши неговата/своята работа, всичко ще върви добре.

В) *бройна форма или форма за множествено число, като прецените дали числителното трябва да е в мъжколична форма:*

Двата/двамата вечни съперници/съперника „Левски” и ЦСКА отново се борят за националната купа.

Умереният климатичен пояс има четири сезони/сезона.

Два скитника/двама скитника/двама скитници обикалят край оставената къща.

Двама абитуриента/абитуриенти носеха венци.

И петте проекти/проекта бяха отхвърлени от журито.

Г) *на съгласуване между подлога и сказуемото:*

Госпожо, Вие сте винаги добре дошла/дошли тук.

Господине, Вие сте официално поканен/поканени на тържеството.

През пропуската минават/минава работник след работник.

Голяма част от продуктите е/са унищожени.

Единственият пациент бил/била жена от селото.

Упражнение 139

- **Поправете допуснатите грешки в употребата на местоименията, бройната форма и при съгласуването между подлога и сказуемото.**

Вие, госпожо, сте поканила твърде много хора на това семейно тържество. Върховният орган било Народното събрание.

Чувствам се като пощенска кутия, която сменя табелките в зависимост от притежателя ѝ.

Винаги сме готови да дадем нашето съгласие.

С никой не беше съгласен, никой не смяташе за прав, всеки ругаеше, само него си хвалеше.

Математикът, който обявиха за всезнаещ, се провали на конкурса.

Двама ученика и седем преподаватели се бяха разположили в деветте фотъйоли на залата за развлечения.

Този имот е можело да донесе големи приходи на собственика му.

Основната, най-важната част от документите, са приборани.

Упражнение 140

- **Препишете текстовете без допуснатите грешки.**

1. По стръмния склон беше впила корени разнообразна растителност. Някоя човешка ръка неполагаше грижи за нея. Беше порастнала отсамосебе си. Прелетяла птичка, уронила от клюна се костилка от слива. Минали години и от костилката израснал див сливов храст. Духнал вятар, отвял бяли пухчета от глухарче. Минало време, от пухчетата целия склон пожълтял – нацъвтели глухарчета. Алените камбанки на мака ярко горяха като червени пламачета върху тревисто-зеленото сукно на склона.

2. – На кой е нивата? – попитали един селянин.

– На жена ми.

– Кой викаш да ти помага, когато ореш?

– Синовете ми.

– А вземаш ли с теб и жена си?

– Тя има друга работа.

– А чий са синовете ти – твои или на жена ти?

– На жена ми са – отговорил селянина, за който било извесно, че никога не казвал „мой“.

3. Маламир бил третия, най-малкия син на Хан Омуртаг. С възрастяването му бил пренебрегнат закона, според когото престола принадлежал поправо на най-големия син. Причините за отстраняването на първородния били извесни – от младини престолонаследника проявявал склоност към християнската религия. Това му струвълло короната. Омуртаг посочил за свой замесник Маламир, нотъй като Маламир бил непълнолетен, за регент-сауправител бил назначен кавхана Исбул.

Упражнение 141

► Обяснете употребата на препинателните знаци в изреченията.

Селянинът измънка нещо като „Как сте, добре ли сте”, но явно беше, че мисли за друго.

Речта си променяш съобразно обекта: ако искаш да подейства на някое чиновниче, че ще изработиш повишението му; говориш ли с попа, обещавай му, че ще му заемеш сумата, с която да изплати дълговете си; говориш ли с кмета, изругай ланския кмет.

Срещах го често по кафенетата, където играеше карти и губеше немалки суми.

Думите, които се откъснаха от устните ѝ тогава, и името, което произнесе, звучаха глухо, неубедително.

За детето, сладкият гласец на което се разнасяше наоколо, бе истинско удоволствие да ги нарича мамо и татко.

Ще направим, разбира се, всичко, което е по силите на медицината.

Тя, Султана, свекърва ти, повече знае, ама не смея да я попитам. Само като ме погледне, страх ме хваща.

Елисавета отвори входната врата, водеща към градината, и от там лъхна миризма на цъфнала върба.

До края на пътуването той все говореше, прекъсвайки речта си с дълги паузи, които създаваха впечатление за замисленост.

От хълма кърджалията, ядосан и потъмнял, гледаше богатите чорбаджийски къщи, пълни с тежко имане, и се чудеше какво да прави.

Отиде да я иска за жена не както е редно, не както е прието по традиция, а с небрежността на самоуверен многознайник.

Жената на Танчо Сиромача, който нямаше ни вол, ни кон, ни педя земя, в един ден роди четири мъжкарчета, здрави като шилета.

Щом ги видя, той шумно заохка не защото го болеше, а за да привлече вниманието им.

Истина е което ви казвам.

Проверете в който искате справочник и ще се убедите, че което ви казвам, е истина.

Не се поддаде на думите ѝ, защото, колкото повече тя го увещаваше, толкова повече той се съмняваше.

Упражнение 142

► В коя от посочените позиции трябва да се постави запетая?

Истина е (1) че по мое време един държавник не стигаше до величие (2) ако не е приел (3) не само образа (4) но и похватите на звяра.

Ето (1) най-после дългоочакваната статуя (2) стъпила твърдо на широкия (3) гранитен пиедестал (4) издигнат сред залива (5) държи величествено светилника на прогреса.

Силата на художественото произведение идва главно от това (1) какво ново е казал творецът (2) от силата (3) от яркостта (4) и от сблъсъка на характерите.

Изгря месецът (1) и кориите зашумяха тържествено (2) тежко (3) като стара песен (4) която се пее на трапеза.

Разнесоха се слухове (1) че БНБ ще интервенира (2) но това би могло да стане (3) само (4) ако е необходимо (5) за да се предпази доларът от резки колебания и стресове.

Не им обясних ситуацията (1) не (2) защото не можех (3) а (4) защото знаех (5) че няма да разберат.

Платната (1) насочвани от електронния автопилот (2) който отчиташе силата и скоростта на вятъра (3) скоро шяха да го уловят (4) и да се издуят.

Не му се ставаше от леглото (1) макар (2) че слънцето (3) отдавна издигнало се над хоризонта (4) осветяваше ярко стаята.

Тези (1) които в подходящия момент (2) не успеят да получат това (3) което искат (4) никога не го получават (5) след като този момент отmine.

При по-специални случаи си слагаше сребърното колие (1) което бе наследила от майката на баща си (2) или някое от бижутата на Хаджимихалевия род (3) въпреки (4) че не вярваше много (5) много в чудодейната им сила.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

БНБ (Българска народна банка) е една от най-старите национални институции, създадена непосредствено след възстановяването на българската държава, на 25 януари 1879 година, а на 6 юни същата година е извършена и първата банкова операция.

БНБ е независим емисионен институт на държавата, който се отчита пред Народното събрание. Тя има ключова роля в българската икономика и полага грижи за поддържане на устойчивостта на българската парична единица, както и за укрепването и развитието на банковата и кредитната система на страната.

От 1 януари 2007 година банката е пълноправен член на Европейската система на централните банки и участва активно във вземането на решенията в сферата на банковото дело и финансите в Европейския съюз. Управителят на БНБ е член на Генералния съвет на Европейската централна банка.

Упражнение 143

► В коя от посочените позиции запетаята е поставена грешно?

Научната истина се възприема (1) така естествено от ума (2) че (3) когато я чуеш за първи път (4) ти се струва (5) че само са ти я припомнили.

Трябваше бързо да решим (1) дали ще вървим пеш (2) или ще отидем с колата.

Срещу тях стоеше враг (1) и то силен враг (2) който не прощаваше (3) не проявяваше милост (4) като благородния противник (5) а унищожаваше всичко.

Не се вълнувах от това (1) колко ще ми платят (2) а дали ще успея (3) да свърша всичко точно (4) както ми поръчаха.

Разполагаше с много пари (1) и черпеше (2) когото види.

Платили му (1) колкото да не е без хич (2) ама и той много не искал.

Не подбирал книгите (1) четял (2) каквото му паднело

(3) затова и знанията му били хаотични.

Спомних си тази немаловажна подробност (1) чак когато стигнахме до сградата (2) в която трябваше да оставим материалите.

Не дойде на срещата (1) сигурно (2) защото го беше срам от думите (3) изприказвани по мой адрес.

Уж бях добър ученик (1) но (2) когато завърших гимназия (3) се оказа (4) че нямаме пари да продължа образованието си.

Дошъл е (1) не (2) за да види родителите си (3) а (4) за да им измъкне последните парици.

Върнах се в родния си град (1) може би (2) защото винаги ми е било хубаво там (3) където са корените ми.

Упражнение 144

► Поставете пропуснатите препинателни знаци.

Има ли подлог в изречението Който не работи не трябва да яде?

Храбър е човек който укротява тигри храбър е човек който покорява страни но този който покорява себе си е по-храбър и от единия и от другия.

Генералът който е спечелил победата сякаш изобщо не е правил грешки докато победеният генерал е винаги виновен колкото и умен да е бил неговият начин на действие.

Който знаят истината не са равни на тия които я обичат а тия които я обичат не са равни на тия които я защитават.

Както тези които ядат много не са по-здрави от тези които вземат само най-необходимото така и истинските учени са не тези които четат много а тези които четат полезното.

Невежият се учудва че нещата са такива каквито са и това е началото на знанието мъдрият би се учудил ако нещата не са такива каквито той ги знае.

Необиждащият никого е достоен за почит макар че дважди по-достоен е онзи който не позволява на силните да обиждат останалите.

Малките благодеяния направени в нужен момент са големи за тези които ги получават намирайки се в беда и са ненужни на осигурените.

Като си спомням и се връщам по утъпкания вече път аз се боя че силите няма да ми стигнат да го извървя отново.

Упражнение 145

► **Поставете необходимите препинателни знаци в текстовете.**

1. Мъдрец наистина беше Сали Яшар много неща беше видял много неща беше преживял но едно беше ясно за него с мъки с нещастия е пълен този свят но все пак има нещо което е хубаво което стои над всичко друго любовта между хората.

(Из Йордан Йовков)

2. Веселбата почва едва в събота срещу неделя продължава до някое време през нощта и малко нещо на другия ден неделата докато дойдат сватозете на младоженеца за да отведат капналата от умора и обляна в сълзи невеста в църквата и оттам в новия ѝ дом. Тъкмо тя най-малко се радва на сватбата си. Ех женско чедо. Знае ли какво го чака щом излезе от бащиния си дом. Стоян Глаушев сложи голяма трапеза не можеше да не почете той всичките си приятели и най-вече еснафа си близките на младоженеца приятелите на Лазар на Кочо дружките на Нона и Катерина съседите си. Срамно е и обидно да пренебрегнеш макар и неволно някого да не го почетеш според както му се пада по роднинство и по име по приятелство и по сан.

3. Много пъти досега бе изпитвала старата майка това безпокойство за сина си това недоверие към снахата. Сега отново тя почувства остро и ясно и страха и недоверието си. За всичко бе виновен мислеше си тя Вардарски. Но беше виновен и Лазар със своето лекомислие и непредпазливост който има такава жена трябва да си отваря очите на четири. Виновна беше и Ния нищо не беше направила но и тя като всички млади и хубави жени нямаше да се докачи ако я погледнат с нечисти очи ами драго ще ѝ стане.

(Из Димитър Талев)

Упражнение 146

► **Препишете изреченията без допуснатите грешки.**

1. Града оказал упорита сапротива, издържал обсадата, но бил превзет с пристап.

2. Първия, влязал в саята, е мъжа на Ивана.

3. Шибил, страшния хайдутин, който заптиетата търсеха, слизаше от планината.

4. От пролета те живеят в една отдалечена сграда, където се опознават и се подготвят за бъдещата им кариера.

5. Поет с Ботевски темперамент, Яворов има тежкия жребий да живее в епоха на историческо безвремие. Драмата му е предизвикана от невъзможността да намери вярния път в живота.

6. Златния и сребарен медали бяха спечелени от българи.

7. Урагана, който се разрази в надвечерието на празненството, се оказа най-големия враг на хората от района.

8. Слепия фанатизъм на глупав човек може да извърши повече зло от общите осилия на двама мошеника.

9. Заниманията с книгите хранят младостта, веселят старостта, окрасяват духът, в не щастие предлагат обежище и утеха.

10. Истински показател за цивилизацията са не размера на богатството, големината на градовете или обилието на реколтата, а облика на човека, който се възпитава в тази страна.

11. Когато Питагор открил извесната си теорема, пренесал в жертва сто вола и отогавя животните треперят, когато на божият свят се появи нова истина.

12. Свободата се заключава не в ваображаемата независимост от законите на природата и обществото, а в тяхното познаване и в способността да се вземат решения в сагласие с тези закони.

Упражнение 147

► Поставете препинателните знаци в изреченията.

1. Мястото където се развива действието е така нареченият Див запад намиращ се в районите западно от река Мисисипи а времето на събитието е началото на шестдесетте години.

2. Умряла беше единствената му дъщеря женена в друго село и той се чувстваше съсипан.

3. Писателят е свободен да измисли какъвто иска герой но с това неговата свобода свършва и започва свободата на героя ограничен от предпоставките на измисления от писателя характер.

4. Ще ти донеса книгата след няколко дни защото колкото и да бързам няма да мога да я прочета за една нощ.

5. Страхувам се от професионалното заболяване на някои добряци директори които вечно търсят да се харесат на подчинените си вместо да се ръководят от принципи.

6. Първо не беше разрешено да се влиза при него и то особено нощем второ охраняваха го елитни войници трето той можеше да допусне само човек на когото се доверява.

7. Идвайки насам войниците пресекли селската мера и без да спрат на чешмата влетели в къщата на Крайналията който бил колкото известен толкова и опасен.

8. Дойдоха селяни и от едното село и от другото и се скупчиха около кладенеца именно защото там се очакваше да дойде комисията състояща се от земемери.

9. В районите населени с имигранти от Англия търсенето на робски труд било по-силно в сравнение с испанските колонии главно защото притокът на слуги от Великобритания задоволявал нуждите на местните господари.

10. Но макар че местните жители преброждали огромни пространства за да доставят рибата и месото които представлявали 25 – 50% от храната на заселниците те разчитали главно на растителна храна царевича фасул тикви отглеждани от жените на най-плодородните почви.

Упражнение 148

► Поставете препинателните знаци в текста.

Какво е това бюрократ и как се появява той. Ясно е човек не се ражда бюрократ. Още по-невъзможно е да се предположи че има биологичен ген на бюрократизма. Аз самият няколко пъти съм наблюдавал как от нормален мъж за година-две повече не са нужни се получава изпечен класически бюрократ.

Това става просто. Ако искате да получите бюрократ поставете човек в положение когато от него ще зависят много хора но той няма да зависи от тях. Това е всичко.

Бюрократът това е чедо на небалансираните взаимозависимости в обществото.

Защото ако аз не завися от вас то за мене вие не съществувате така разсъждава бюрократът. Бръмчаща муха ето какво сте вие за бюрократа. Неговата заветна мечта е да измисли за хората както има измислено за мухите някакво лепкаво парче плат за да може още влизайки в кабинета му да престанете да бръмчите със своите проблеми. Та нали те не са негови. Защо да го интересуват.

§13. АНТОНИМИ

Антонимите са думи, различни по звуков състав и противоположни по значение: болен – здрав, силен – слаб и др.

Антонимите са двойки от думи, които назовават противоположни понятия, но в същото време тези понятия са и съотносителни едно на друго, понеже едното от тях не може да се мисли без наличието на дру-

гото. Следователно определена дума се осъзнава като антоним на друга, когато нейното значение бъде съотнесено със значението на дума, която назовава противоположно понятие. Антонимите са думи, които семантично се отблъскват и едновременно с това се привличат.

За антоними говорим тогава, когато противопоставянето на думите е пълно, т.е. когато те заемат полюсно положение в границите на семантичното поле. *Пример:* думите 'добър' и 'лош' са антоними, но 'добър' и 'недобър' и 'лош' и 'нелош' не са антоними.

Антонимите са думи, които заемат крайни (полярни) позиции в една семантична парадигма.

Антонимни двойки образуват само думи от една и съща част на речта. Най-богати откъм антонимни значения са качествените прилагателни имена, тъй като качествата най-често могат да се противопоставят едно на друго. След тях са съществителните, глаголите и наречията.

Многозначните думи не са антоними на други думи с всичките си значения, а само с някои от тях, т. е. само с някои от значенията си те се намират в антонимично отношение с една дума, а с други от значенията си – с друга дума: *стар* – "млад" и с „нов“.

Отношения между антоними и синоними. Една дума може да бъде антоним на две или повече думи, които помежду си са синоними: 'страхлив' има за антоними думите 'смел, храбър, безстрашен', които помежду си са синоними.

1. Видове антоними

а) В зависимост от своята проява и контекста биват 2 вида:

– **речникови** – при тях поляризацията е заложена в основните им значения и те се осъзнават като думи с противоположно значение извън контекста, в речника на езика;

– **контекстови** – при тях поляризацията е заложена между основното значение на едната дума и някое от производните значения и на двете думи. При тях противоположността в значението се реализира само в контекста, а извън него те не са антоними.

б) От словообразователно гледище антонимите:

– **разнокоренни** – образувани от различни корени или основи. Например: *паля* – *гася*, *покупка* – *продажба*, *дълбок* – *плитък*, *черен* – *бял*.

– **еднокоренни** – които имат един и същи корен, а противопоставянето се постига чрез афиксите.

Еднокоренните антоними се образуват по няколко начина:

• с помощта на приставка, която изразява противоположност:

а-: *симетрия* – *асиметрия*, *морален* – *аморален*;

анти-: *теза* – *антитеза*, *народен* – *антинароден*;

без-: *вкусен* – *безвкусен*, *грешен* – *безгрешен*;

раз-: *убедя* – *разубеда*;

• с помощта на отрицателната частица **НЕ** с функция на представка: *щастие* – *нещастие*, *сигурен* – *несигурен*;

- с помощта на представки, които имат противоположно значение:
в-/из-: *вдишвам – издишвам*;
до-/от-: *донеса – отнеса*;
над-/под-: *надземен – подземен*;
о-/съ-: *облека – съблека*;
об-/раз-: *обвия – развия*.

3. Използване на антонимите в речта – като средство за създаване на антитези за постигане на по-голяма изразителност и емоционалност при предаване на мисълта.

– *при създаването на пословици: „Черни пари за бели дни“*

Оксиморон – в едно словосъчетание се съединяват **думи, които логически се изключват**, например: *жив мъртвец*.

4. Семантично поле и семантична парадигма

а) семантично поле – съвкупност от **думи**, които със значенията си **покриват определен отрязък от действителността** и между които съществува семантична връзка.

б) семантична парадигма

Парадигма – **съвкупността от формите на дадена лексикална единица, съвкупност от словоформи, съставляващи дадена лексема**.

Семантична парадигма – **съвкупност от съществени (диференциални) признаци, по част от които две или повече лексикални единици проявяват сходство, а по друга част се разграничават**.

? Отговорете на въпросите:

1. Какво ново разбрахте за антонимите?
2. Кои думи образуват антонимни двойки?
3. Кои части на речта са най-богати откъм антонимните значения?
4. Какви видове антоними има в зависимост от тяхната проява и контекста и от словообразователно гледище?
5. Как се образуват антонимите?
6. С каква цел антонимите се използват в речта?
7. Какво е това семантично поле и семантична парадигма?

Упражнение 149

▶ **Прочетете текста. Определете типа и стила му. Сформулирайте темата и основната мисъл.**

Баба Марта и нейните братя

Голям Сечко, Малък Сечко и баба Марта – двама братя и една сестра – имали общо лозе. От него те изкарвали три бъчви вино – на всекиго по една. Голям Сечко цял ден ходи, скита по калове, по студове, сняг го вали, вятър го духа и вечер се върне капнал от умора. Седне да си почине, хапне си, пийне си, каквото му е редът, че чашка, че двенки, че килце, че две – изпил си бъчвата с виното. Ма-

лък Сечко – и той като брата си. По реките ходи, леда чупи, снега топи, порои отправя, горите чисти, гнезда за скорците готви, цял ден ходи нагоре-надолу, умори се, върне се вечер, хапне си, пийне си. Ха чашка, ха още една, че килце, че две – и той си изпил виното.

Тръгнат двамата братя на сватба, на кръщавка или някъде на гости и умират от срам, че нямат вино. А пък бъчвата на баба Марта си стои в зимника непобутната – пълна-пълненичка. Няма какво! Двамата братя решили да изпият виното на сестра си. Решили и го сторили. Днес тоя точно, утре она точно – и виното се свършило. Дошла баба Марта, запретила ръкави, разшеталя се да среща пролетта, както е прилично. Шетала, шетала, уморила се, седнала да си почине. Рекла да похапне, сетила се за винцето и рекла да си пийне. Като отишла при бъчвата – що да види. В нея не останало ни капка. Дъгите ѝ се разсърдили, обръчите ѝ се разслабили. Разбрала баба Марта, че е ограбена от братята си, разсърдила се, разфучала се, леле-мале – насреща ѝ се не излиза! Фучала, бесняла, клела, викала, па седнала, та заплакала. Сълзи реки потекли от очите ѝ. Плакала, плакала, най-после се утешила.

– Ех, ако са го изпили, моите братя са го изпили, не са чужди хора я – казала тя и се засмяла. Утешила се, но все пак ѝ било мъчно и обидно, останала без винце и че братята я излъгали. И всеки път, кога си спомни за това, тя се сърди и плаче, но ядът бързо ѝ минава и тя пак се засмива.

(Народна приказка)

▶ Отговорете на въпросите:

1. Кой са братята на баба Марта?
2. Как работели лозето и какво правели с виното?
3. Какви са месеците на Голям Сечко и Малък Сечко?
4. Какво направили със своето вино братята на баба Марта?
5. Какво направили братята, когато виното им се свършило?
6. Какво направила най-напред баба Марта, когато дошла?

7. Защо си спомнила за виното?
8. Какво станало, когато видяла празната бъчва?
9. Дълго ли се сърдила?
10. Как се успокоила?
11. Какво обяснява тази приказка?

Упражнение 150

▶ Заменете отделените думи с антоними:

Баба Марта **разтвори**ла вратите, **изнесла** дрехите **вън**, изчисти-ла цялата къща. Тя **измръзна**ла и **се умори**ла. **Спомнила си** за виното, **разсърдила се**. „Какви **лоши** хора са моите братя” – си казала тя. Времето се **развалило**, слънцето **се скрило**, задухал вятър, **изплашили се** хората.

Упражнение 151

▶ Обяснете какво е:

лозе, бъчва, скорци, зимник, шетам.

Упражнение 152

▶ Изразете действието с един глагол.

Например: *Започнах да говоря за една хубава книга. – Заговорих за една хубава книга.*

1. Започна да вали силен дъжд и да духа студен вятър.
2. Малък Сечко започна да се чуди какво да прави.
3. Той видя пълната бъчва и започна да се радва и да се смее.
4. Голям Сечко започна да си прави голяма къща.
5. Съседите започнаха да говорят за зимата.

Упражнение 153

▶ Образувайте енокоренни антоними на глаголите с помощта на представката *раз-*. Съставете изречения с тези антонимни двойки.

Например: *заградя-разградя.*

Заплета, залюбя, закопчeya, затворя, наляя, залепя.

Упражнение 154

▶ Заменете подчертаните думи с антонимите им, за да стане текстът правилен.

Човек трябва да бъде **невъзпитан**. Така ще си спечели **врагове**. Народната **глупост** казва: „**Враг** в нужда се познава”. **Мразете** приятелите си, за да ви **мразят** и те.

Упражнение 155

▶ Образувайте 10-15 разнокоренни антоними.

Например: *чист – мръсен, сух – мокър.*

Упражнение 156

► **Образувайте енокоренни антоними като използвате:**

- представките: **а-, анти-, без-, раз-** (*убежда – разубежда*);
- представките: **в-/из-, до-/от-, над-/под, о-/съ-, об-/раз-** (*обвия – развия*);
- отрицателната частица **не** (*щастлив – нещастлив*).

Упражнение 157

От дадените глаголи образувайте нови с представката из-:

бръсна, къпя се, пратя, смее се, тека, бърша се, хвърля, работя, ям, викам, пия, мия.

Упражнение 158

С глаголите от упражнение 159 попълнете изреченията:

- Колкото ... , толкова ще получим.
- Бъчвата се счупила и виното
- Ще трябва да ... счупените чаши.
- Днес ... на гарата един приятел.
- Тя каза една шега и всички се ...
- След като ... и ... всичко, трябваше да ... чашите и чиниите.
- Някой ... на улицата и аз излязох да видя кой е.
- Той се ..., ... се, ... се и отиде на концерт.

§14. ОМОНИМИ И ПАРОНИМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Омонимите са думи с еднакъв звуков състав, но различни по значение: „бавя“ – задържам, възпирам да се извърши нещо „бавя“ – гледам дете.

За разлика от полисемията (многозначни думи), където една дума се употребява с две или повече значения, между които има асоциативна или друга някаква връзка, омонимията обхваща напълно отделни думи, които по една или друга причина са съвпаднали по форма, но между значенията им няма никаква връзка.

Омонимите се различават и от паронимите. Докато омонимите имат еднакъв звуков състав и изговор, паронимите са думи, които са само сходни, близки по звуков състав и по изговор: „забутвам“ – почвам да бутам и „забутвам“ – оставям нещо някъде и не мога да го намеря са омоними, а думите „лектор“ и „ректор“ са пароними.

ВИДОВЕ ОМОНИМИ

а) Пълни – омоними, които са от една лексико-граматична категория (част на речта) и всичките им граматични форми съвпадат (звучат по един и същи начин във всичките си форми): *коса* – *коси*, *коса* – *коси* "елха" (-*та*, -*и*, -*те*) – широколистно дърво и "елха" (-*та*, -*и*, -*те*) – коледно дърво.

б) Непълни (частични) – омоними, които са от една или от различни лексико-граматични категории и няма съвпадение между всичките им граматични форми. (Съвпадат по глас само в някои от своите форми): *мед* – *медът* и *мед* – *медта*. От своя страна те биват:

– **непълни омоними от една и съща лексико-граматична категория**: "док" (-*а*, -*ът*, докове, дока) – пристанищно съоръжение, „док“ (-*а*, -*ът*, мн. ч. няма) – вид груба памучна тъкъв;

– **непълни омоними от различни лексико-граматични категории**: "диря" (същ. м.р., дирята, дири) – следа, отпечатък и "диря" (гл., дириш, дири и т.н) – търся нещо скрито, неизвестно или загубено.

Към непълните омоними се отнасят и т. нар. **морфологични омоними** или **омоформи**.

Омоформи – при тях звуковото съвпадение е между основната форма на една дума и някоя от граматичните форми на друга дума или пък между някои от граматичните форми на двете различни думи: "прах" (същ. мр.) и „прах“ (1л. ед.ч., мин. св. вр. от гл. „пера“).

Пълни лексикални омоними – думи, които принадлежат към една и съща част на речта и съвпадат във всичките си граматични форми.

Към непълните лексикални омоними се отнасят думи, които също принадлежат на една и съща част на речта, но по звуков състав и по изговор съвпадат само някои от граматичните им форми.

Лексико-граматичните омоними са обикновено непълни, тъй като могат да принадлежат към различни части на речта. Пълни лексикално-граматични омоними има само сред неизменяемите части на речта. Тези омоними имат само по една граматична форма и с нея напълно съвпадат по между си. Пример: "чак" (частица) и „чак“ (наречие).

Към омонимите **НЕ** се отнасят:

Омографи (графични омоними) – думи, които се пишат еднакво, но се изговарят различно. Такива омографи се наричат **акцентни** (било – било, *вълна* – *вълна*, *върша* – *върша*, *духало* – *духало*, *треска* – *треска*).

Има и някои редки случаи на **тройни акцентни омографи** при **трисрични** думи, като ударението пада последователно на първата, втората и третата сричка. Пример: *го̀вори* (източните бълг. говори), *говóри* (тя говори много бързо), *говору́и* (говори, моля ти се, по-бавно).

Омофони (фонетични омоними) – произнасят се по един и същи начин, но се пишат различно. Пример: *пот* – *под* (имаме обеззвучаване), *куп* – *куб*.

3. Начини за образуване на омоними – най-различни:

1) омоними могат да се получат от първоначално различни думи, които в процеса на езиковото развитие са претърпели фонетични изменения и в резултат на това са съвпаднали по форма. Пример: в старобългар. *Мед* – пчелен продукт и *мед* – метал.

2) звуково съвпадение може да се получи между книжовна и диалектна или народна дума, а също и между две народни или диалектни думи, употребявани обикновено в различни говорни области. Пример: "*копан*" – прекопаване на окопни земеделски култури и "*копан*" – кълка на домашна птица; "*калина*" – обръщение към зълва, по-млада от мъжа и "*калина*" – вид дърво.

3) при заемане на думи от чужди езици. В едни случаи заетата от чужд език дума е съвпаднала звуково с българската дума. Пример: "*стол*" – мебел за сядане с облегалка или без за един човек и "*стол*" – от руски език – трапезария за обществено хранене.

4) В други случаи омоними са се получили от случайното звуково съвпадение в българския език на заемки от различни езици. Пример: "*ангина*" – гъсто, тъкан памучен плат (от китайски) и "*ангина*" – възпаление на сливиците в гърлото и др.

5) Има и омоними, които са заемки от един и същ език. Пример: от френски език за заети омонимите "*екип*" – група от спортисти и "*екип*" – спортно облекло.

6) Много от омонимите в българския език са производни от други думи, които също може да са омоними, но може и да не са омоними. От непроизводните омоними се образуват производни омоними с използването на едни и същи словообразователни средства. Пример: "*меден*" – произв. от *мед* и „*меден*“ – произв. от *мед*, "*боров*" – произв. от *бор* и „*боров*“ – произв. от *бор*.

Паронимите са думи, близки по звуков състав, но различни по значение: книжовен – книжен.

Паронимията се разглежда в два аспекта: според единия, паронимите са всички думи, между чийто звуков състав съществува сходство, близост, а според другия към паронимите се отнасят само сродни думи, разликата между които е в някои от словообразователните морфемии.

Паронимията се съдържа във всички онези думи от лексиката на даден език, които по външната си форма имат прилика, сходство с други думи от същата лексико-граматична категория. Като пароними се разглеждат само думите, които не само си приличат по звуков състав, но се грешат в речта, като едната дума неуместно се употребява вместо другата.

Паронимията се различава както от омонимията, така и от близките до нея явления – омофонията и омографията.

Омофоните са думи, които се произнасят еднакво, но се пишат по различен начин (*плод* – *плот*).

Омографите пък са думи, които се пишат еднакво, но в зависимост от мястото на ударението се произнасят различно – *вълна* и *вълна*, *пара* и *пара*. За разлика от тях паронимите са близки, но все пак различни думи, както по изговор, така също и по графическо изображение.

Паронимите, които имат обща коренова морфема или обща основа са същевременно и синоними: *артистичен* и *артистически*. Поради смисловата връзка, която съществува между двойката думи, възможността за грешки при тях е най-голяма.

Паронимията може да се дължи и на народна етимология. Пример: думата „шунка“ от немски се преосмисля и се свързва с нашата дума, тъй като шунката се реже на тънки листове, които приличат на лист от дърво и това става причина думата да се произнася от някои като ‘шумка’.

Паронимията обикновено има индивидуален характер, понеже зависи както от общата, така и от езиковата култура на говорещото лице. По-често паронимията се реализира между народната (диалектна) и книжовна дума, между домашна и чужда дума, между по-стара заемка и по-нова заемка.

Понякога **индивидуалната паронимия** може да получи по-широко разпространение и при определени думи да се превърне в характерно явление за даден говор. Пример: употребява се думата ‘бактерия’ вместо ‘батерия’, ‘възможен’ вм. ‘заможен’.

Паронимите са двойки от думи, които имат приблизително еднакъв звуков състав. Различието в звуковия им състав е най-често в началото или в края на думите, но може да бъде и в средата. От словообразователно гледище то може да засяга представките. Пример: ‘отживелица’ и ‘преживелица’.

Най-много паронимни думи се срещат между съществителните имена, след тях идват прилагателните, а сред глаголите техният брой е сравнително по-малък. Между останалите части на речта паронимията е рядко явление.

2. Видове пароними от семантично и словообразователно гледище.

А. В семантично отношение:

1) пароними, при които две двойки се употребяват в една и съща област на живота – ‘дивизия’ и ‘дивизион’. Най-често те означават: а) имена на лица собствени и нарицателни (*Стамболов* и *Стамболийски*, *боцман* и *лоцман*); б) имена на племена, народности, държави – ‘славяни’ и ‘словени’, ‘индиец’ и ‘индианец’, ‘Австрия’ и ‘Австралия’; в) названия на животни – ‘видра’ и ‘хидра’; г) названия на химически елементи и вещества – ‘етан’ и ‘метан’, ‘етил’ и ‘метил’; д) имена на други предмети – ‘въздействие’ и ‘взаимодействие’. Понякога паронимите от тази група могат да са съотносителни думи, например: ‘сталагмит’ (издатина от дъното на пещера) и ‘сталактит’ (висулка от тавана на пещера), ‘адресант’ (лицето, което изпраща, адресира) и ‘адресат’ – (лицето, което получава),

'експонат' (предмет, изложен в музей) и 'експонент' (лице, предприятие или учреждение, което излага предмети в изложба);

2) пароними, при които отделните думи, образуващи паронимни двойки, се употребяват в различни области на живота – 'шампион и шампоан, инфекция и инфлация, ректор и лектор.

Б) В зависимост от своя произход и словообразователен строеж паронимите биват:

1) пароними, между които не съществува етимологическа и семантична връзка, т. е близостта в звуковия им строеж се дължи на формални, външни причини – *лектор и колектор, летаргия и литургия;*

2) пароними, между които съществува етимологически и семантична връзка – *реален и реалистичен.*

В речта по-често се срещат грешки с пароними от втората група, понеже те са близки не само по звуков състав, но и по значение.

Преодоляване на грешките от паронимен характер

Паронимната замяна на една дума с друга дума в речта е отрицателно явление, тъй като води до неяснота на мисълта, до създаване на двусмислици.

Грешки от паронимен характер се срещат и при механическо заемане на думи от руски език.

В художествената литература паронимията се използва за речева характеристика на някои литературни герои.

? Отговорете на въпросите:

1. Кои думи се наричат омоними?
2. Каква е разликата между омонимите и многозначните думи?
3. Какви видове омоними има? Охарактеризирайте ги.
4. Защо омографите не се отнасят към омонимите?
5. Назовете начините за образуване на омоними.
6. Кои думи се наричат пароними?
7. Между думи от кои части на речта се срещат най-много паронимни думи?
8. Какви видове пароними има от семантично и словообразователно гледище?
9. Как в езика се тълкува паронимната замяна на една дума с друга дума? До какво води тази замяна?

Упражнение 159

▶ Прочетете текста. Определете типа и стила му. Сформулирайте темата и основната мисъл.

СТАРИТЕ ХОРА

Един жесток цар изкарал закон да бъдат погубени всички стари хора.

– Каква полза от тях – казал той, – нито орат, нито жънат, нито дърва секат. Само ядат хляб и се пречкат вкъщи. По-добре ще живеем без тях.

Запретнали се царските палачи. Всичките стари хора минали под нож. Останал само един старец – баща на болярин. Дожаляло на болярина да вземе главата на стария си баща, затуй го укрil на тайно място и го хранил скришом, без да знае никой.

Жестокият цар имал луд чер кон: ритал, хапел, скачал, хвърлял ездачите. Никой не можел да се приближи до него и да го укроти. В столицата живеела една лукава знахарка. Царят заповядал да я повикат в двореца и почнал да я разпитва как може да укроти лудия кон.

– Как ли? – отговорила знахарката. – Заповядай, господарю, на твоите боляри да усучат въже от пясък. Вържеш ли коня с въже от пясък, той ще стане кротък като овчица.

Царят се почесал по тила и повикал болярите си.

– Хей, боляри – викнал им той, – слушайте какво ще ви заповядам! Още утре да ми донесете едно въже от пясък. Ако дойдете в двореца без пясъчно въже, главите ви ще взема!

Прибрали се болярите с наведени глави. Никому не идвало наум как може да се усуче въже от пясък. Между болярите бил и оня, който пощадил живота на баща си. Като се прибрал вкъщи омърлушен, старецът го попитал:

– Защо си кахърен синко?

Боляринът му разправил какво иска царят.

– Туй ли е то всичко? Не бой се. Утре, като идете в двореца и царят рече: „Къде е въжето?“ – ти му отговори: „Царю, готови сме да усучем въже от пясък, но не знаем какво трябва да бъде – дебело, тънко, жълто или червено, дай ни по-напред мостра.“

На другия ден, като чул умния отговор, царят преклонил глава и казал:

– Прави сте, трябва да ви дам мостра, но няма откъде да я взема.

И царят простил живота на всички.

Същото лято настанала голяма суша. Всичко живо изгоряло – и трева, и плод. Пресъхнали реките и кладенците. Житниците се опразнили. Не останало жито дори за семе. Уплашили се хората да не измрат от глад. Загрижил се и царят. Повикал пак болярите и им заповядал:

– Каквото щете правете и струвайте, но утре, като дойдете, искам да ми кажете откъде да намерим жито за посев, инак главите ви ще взема.

Тръгнали си болярите сломени – не е лесна работа да се намери жито. Скритият старец видял, че синът му се връща и този път омърлушен, и попитал какво се е случило.

– Сега, тате – рекъл боляринът, – и ти не можеш ми помогна.

– Защо?

– Защото царят иска семе за посев, а никъде в страната няма жито.

– Не бой се, синко. Утре, когато се явите пред царя, ти му кажи да заповяда на селяните да разровят всички мравуняци на царството. В мравуняците има много жито, събирано зрънце по зрънце от мравките.

И наистина, щом селяните излезли по кърищата и разкопали мравуняците – намерили във всеки мравуняк по една торбичка едро зърно. Царят останал много учуден от находището и се обърнал към болярина, дето криел баща си. Попитал го:

– Кажи ми, кой ти даде този мъдър съвет?

– Не смея да кажа, господарю, защото ще ме погубиш.

– Няма косъм да падне от главата ти, кажи!

Тогава боляринът признал, че е укрil баща си и той го е научил какво да каже за пясъчното въже и де има скрито жито.

Скоро излязъл нов закон: никой да не закача старите хора, а когато вървят по улиците – всеки да им сторва път.

Народна приказка

Упражнение 160

- ▶ Извадете от упражнение № 161 думите, които могат да образуват омонимни двойки. Охарактеризирайте тези омонимни двойки.

Например: изкарал закон (издал закон) – изкарал (каруцата).

Упражнение 161

- ▶ Открийте в упражнение № 161 паронимите. Охарактеризирайте ги от семантично и словообразователно гледище.

Упражнение 162

- ▶ Трансформирайте глаголите от текста в изявително наклонение.

Един жесток цар изкарал закон да бъдат погубени всички стари хора.

– Каква полза от тях – казал той, – нито орат, нито жънат, нито дърва секат. Само ядат хляб и се пречкат вкъщи. По-добре ще живеем без тях.

Запретнали се царските палачи. Всичките стари хора минали под нож. Останал само един старец – баща на болярин. Дожаляло на болярина да вземе главата на стария си баща, затуй го укрil на тайно място и го хранил скришом, без да знае никой.

Жестокият цар имал луд чер кон: ритал, хапел, скачал, хвърлял ездачите. Никой не можел да се приближи до него и да го укרותи.

В столицата живеела една лукава знахарка. Царят заповядал да я повикат в двореца и почнал да я разпитва как може да укроти лудия кон.

(Из народна приказка)

Упражнение 163

► Попълнете празните места с подходящ съюз от типа *който и да, където и да, както и да, когато и да*.

1. ... отидеше, той не преставаше да се интересува от изкуството.
2. ... живееше трудно народът, той не забравяше своите герои.
3. ... го потърся, все не го намирам.
4. ... молиха жената, тя не пожела да стане.
5. ... беше уморен, не преставаше да работи, докато не свърши работата си.
6. ... е далече, ще отидем, ако искаме да видим този връх.
7. ... дойдеш в Киев, потърси ме и ме ела на гости.
8. ... видеше, питаше го за близките си в Украйна.

Упражнение 164

► Посочете еднокоренни на думите.

Ръст, равенство, служба, ненадеен, залепям, невероятен, преправен, въоръжен, предрешен, минувач, насърчавам, безпокоя.

Упражнение 165

С омонимните двойки съставете изречения. Подчертайте с червено пълните омоними, със синьо-непълните:

- прах (същ.) – прах (глагол.)
чак (част.) – чак (нар.)
екип (същ.) – екип (същ.)
каца (същ.) – каца (същ.)

Упражнение 166

Кои двойки думи не се отнасят към омонимите? Обяснете причината.

Тон – тон; вълна – вълна; дия – дия; било – било; треска – треска; мина – мина.

Р	
Треска	лихоманка
дия	слід
мина	копальня

§15-16. ЕТИМОЛОГИЯ НА ДУМИТЕ И ТЯХНОТО ЗНАЧЕНИЕ. АРХАИЗМИ, НЕОЛОГИЗМИ. РОЛЯТА НА ДИАЛЕКТИЗМИТЕ В ХУДОЖЕСТВЕНАТА ТВОРБА

ЕТИМОЛОГИЯ – дял от езиковедството, който изучава историята, произхода и родствените връзки на думите в един език или в група родствени езици.

За да отследим произхода и развитието на определена дума, трябва да се обърнем към етимологичния речник.

Например, *ивлига „птица авлига“* (Протопопинци, Белоградчишко; Бели Осъм, Троянско; Врачанско). – От авлига, с далечна асимилация; *ивам. диал. „отивам“*: – Срв. книж. отивам от стария инфинитив от-итн, срещу свършения глагол отида, вж. ида, срв. диал. идох срещу книж. отидох.

Думата е основна структурна езикова единица, която символизира и предава смисъл. Думата е съчетание от звукове в човешката реч, чрез което условно се назовават предметите, техните качества и характеристики, взаимодействието между тях, а така също мними и отвлечени понятия, пресъздаващи човешкото въображение. Тя се състои от фонемни и морфемни. Думите имат преки (номинативни, обозначаващи предмета пряко) и преносни (конотативни, обозначаващи отношението на субекта на говорене към предмета) значения; те могат да се отнасят до конкретни и/или абстрактни понятия.

Извън прякото им (книжовно) речниково значение, думите също могат да се използват жаргонно.

Думите са най-малката градивна единица на изречението.

Науката, изучаваща думата като словоформа (сбор от морфемни) се нарича морфология. Тя е дял от лингвистиката. За разлика от лексикологията, където думата се възприема като неделима единица, при морфологията думата се изучава като структура, изградена от по-малки значещи сегменти, наречени морфемни.

Неологизъм – дума, която се появява наскоро в езика и която е приета в научните речници. Неологизмът може да е както една нова дума, така и стара дума с ново значение.

Причина за появата на нови думи са развитието на техниката, културата, обществените отношения и др. Например думата *„сайт“* е неологизъм в българския език, но въпросът дали някои термини, примерно технически, са неологизми или рядко употребявани думи е спорен.

Иван Вазов и Петко Р. Славейков са създали много неологизми в българския език. Сред тях са думите *стремеж, летеж, влак, лъх* и *блян*.

Думи, които са употребени еднократно от някого или известно време в тесни среди (жаргон) не са неологизми и не се намират в речници.

Архаизъм – дума или форма с остаряло звучене и излязла от широка употреба. Синоним или близка по смисъл до думата архаизъм е рядка дума, използва се в словосъчетанието „редки и остарели думи“. За разлика от историзмите, архаизмите са думи, които имат синоними с активна употреба в съвременния език.

В групата на остарелите думи могат да попаднат както домашни думи (*рат, бран, стяг, кошуля, списател*), така и думи, заети от чужди езици (*кир, кокона, ефенди, депеша*).

В зависимост от това, кой компонент на думата се схваща като остарял, архаизмите могат да се разделят на няколко групи:

Лексикални архаизми. Думата е остаряла както по форма, така и по значение. Съвременните синоними нямат никаква формална връзка с архаизма. Например: *пища – храна, ушник – обеца, кърчаг – стомна, свише – отгоре, стид – срам* и т.н.

Семантични архаизми. Думата се употребява в съвременния език без формални промени, но не и в остарялото значение. В това значение се употребява друга дума. Например: *боец – побойник, вестник – вестител, враг – дявол* и т.н.

Словообразователни архаизми. Остарялата дума се различава от съвременната само формално, т.е. образувана е с друга представка или наставка. Например: *битва – битка, въвод – увод, възток – изток* и т.н.

Фонетични архаизми са остарели форми на думите, които не отговарят на фонетичните изисквания на съвременния български език. Например: *чадо, безсоница, звон, земля, человек, тма* и т.н.

Неологизмите и архаизмите са относителни понятия в историята на езиците – някои архаизми навлизат наново в езика, а и някои неологизми стават в течение на времето архаизми.

Изграждането на художествения език е един сложен и многообразен процес. Писателите използват богати запаси от думи, свързани с разнообразни понятия и обекти, отсеняващи сложно явленията. Това се отнася за белетристиката, драмата и поезията и особено за по-големите белетристични жанрови форми, в които се описват различни събития, прояви, действия, надниква се в различни среди и се показват герои с един или друг облик. В зависимост от тематиката и замисъла на творбата писателите въвеждат думи и фразеологични съчетания от различни сфери на социалните и жизнените среди, служат си с лексически елементи от националния език, от обикновената разговорна реч и т.н.

Първостепенно значение за художествената литература има словесното богатство на народа, своеобразните фразеологични съчетания на народната реч, колоритното ѝ и жизнено, многостранно изявяване.

Тази реч е носител на народността и виждане и чувстване, на народната мъдрост, с едно необозримо богатство на отсенки и импулси.

В художествените творби диалектизмите се употребяват предимно в речта на героите. Тази функция подпомага индивидуализирането и типизирането на лицата, особено на тези, които произхождат от селска среда. Нерядко диалектните форми са основно средство за характеризиране.

Обикновено в авторската реч се употребяват по-рядко диалектни форми, с цел да се характеризира определена среда, да се постигне местен колорит. Има случаи, когато цялото произведение е написано в диалект – ако има авторова реч, тя несъмнено се прелива с отношението на отделните герои. Авторът като че ли говори от името на един от героите си. Това най-често се прави с цел да се постигне хумористично въздействие или да се пародира.

Сравнително по-ограничена в художествената литература е ролята на архаизмите. Те се употребяват не с цел да се обогати езикът, а за да се характеризира определена среда, за да се създаде и впечатление за правдивост и достоверност. Често вмъкването на архаизми подпомага осъществяването на емоционалност и интонация, при които изпъква нещо тържествено, величествено. Най-характерните архаизми, употребявани в литературни произведения, се отнасят за по-отдалечени епохи. Това са думи или фразеологични съчетания, които са изгубили своето жизнено съществуване. Архаизмите са характерни за произведения, в които има религиозни мотиви – въвеждат се изрази от църковнославянски език.

Някои теоретици правят разграничение между историзми и архаизми. Те смятат, че остарелите думи, влизащи в пасивния състав на езика, включват в себе си, от една страна, историзми (названия на изчезнали предмети, явления, понятия и т.н.), а от друга – архаизми (названия на предмети и явления, които съществуват, но са изместени от техни синоними – думи с активна употреба).

Противоположни на архаизмите са **неологизмите** – **нови думи**. Те биват различни видове. От една страна, в художествения език нахлуват такива думи, които са свързани с нови обществени процеси и явления, с открития в науката и техниката и др. От друга страна, неологизми се създават от самите писатели. В тези случаи те търсят нови, подходящи думи, които по-сполучливо и изразително да предадат различни смислови отсенки. Използването на подобни думи и словосъчетания не е самоцелно и предизвикано от стремеж към външен ефект, а е в съответствие с необходимостта да се изрази по-богат смисъл.

За художествената реч важно значение имат и чуждите думи (варваризми). Няма съмнение, че употребата им в художествената литература е закономерно явление, стига те да се употребяват с такт и умение.

Техният облик е във връзка със средата, която се описва, във връзка с насочеността и цялостния облик на произведението. Така например в творби с интелектуална извисеност, с герои от средите на духовно издигнатата интелигенция се вмъкват много чужди думи – и в авторовата реч, и в диалога, и в психологическите анализи, осъществени чрез пряка авторова характеристика или вътрешни монолози. При обрисуване на герои с по-ниска култура се използват някои турцизми. Поради особена окраска, която са придобили тези чужди думи в нашия език, те често са едно подходящо средство за хумористично въздействие.

? Отговорете на въпросите:

1. Какво е етимология на думите и тяхното значение?
2. Дайте характеристика на думата като на основна структурна езикова единица.
3. От кои дялове на науката за езика се изучава думата?
4. Дайте характеристика на неологизмите. Назовете причините за появата им в езика.
5. Дайте характеристика на архаизмите.
6. На колко групи се делят архаизмите в зависимост от това, кой компонент на думата се схваща като остарял?
7. Каква роля изпълняват диалектизмите, архаизмите, историзмите, варваризмите и неологизмите в художествените творби?

Упражнение 167

► Прочетете текста. Определете типа и стила му. Сформулирайте темата и основната мисъл. Изпишете от текста диалектизмите. С каква цел авторът ги използва в творбата си?

Черказките музиканти ми се оплакаха: някои били казали, че тая духовна музика трябвало вече да се закрие. В селото на всеки стълб виси по един високоговорител, а на площада висят три – за какво е тогава духовна музика, едновременна и остаряла работа! Черказката духовна музика е наистина стара. Надали някой в селото знае годините на инструментите; трябва да ви уверя, че ако вие ги погледнете, ще ви се сторят стари едва ли не колкото слънцето. Това дори и собствениците на инструментите не знаят, защото твърдят, че те са си, откакто е създаден светът... Чуйте какво ще ни разкаже самата духовна музика за себе си и отсъдете тогава дали може да се закрие.

Флигорната:

Духова музика има, откакто свет светува, и нея никой не може да я закрие. Ако може да се закрие една държава, то и духовата музика тогава може да се закрие. Във войниклъка съм бил тръбач и кога свирех с тръбата, конете се избиваха на коневръзите; имаше и заповед по гарнизона, хвалеха ме.

Кога се уволних, кметът ми вика: „Миале, има нареждане да даваме тревога, кога ни обадят по телефона. Нема кой друг да дава тревога, ти ще свириш тревогата!” Тогава минавах американски бомбардировачи, народът се пръснал по къра, ако не свириш силно, може и жертва да стане. Целото лето съм свирил тревога чак до Девети септември.

Кларнетът:

И немà жертва. Всеки да попитате, всеки ще ви каже. Тогава в Горна Камена Рикса биеха камбани, ама ние тука ги не чувахме. А на Миал флигорната там я чували.

Флигорната:

Подир Девети, кога беше кооперирането, ние тръгнахме, тъй както сме целата духовна музика, да свирим от къща на къща. Едни го гледат на веселие, други го гледат накриво, но нали бе тръгнало, какво ще го правим – свирим да започне веднъж, после ще го уреждаме; защото всичко започва с музиката и свършва с музиката. Кога човек умре, пак с музика го изпращае.

Та свирим ние по кооперирането и стигаме до една къща, и те там никак не беха съгласни. Излезе старият, излезоха синовете му, развъртат се пред къщата си и ни гледат накриво. Имаха пред къщата лимони в сандъци, старият умееше да отглежда лимони. По едно време нещо си казаха, набраха лимони и почнаха да ги ядат на среща ни. А кога човек иде лимон на среща ти, устата ти се напълва с вода. Но ние не можем да прекъснем свиренето – зад нас сума народ се е натрупал, – ако спреме, значи, сме се предали. Гледам на Спас кърнето, от него тече вода.

Кларнетът:

Така беше.

Флигорната:

Тече вода от кърнето, а аз викам на Спас с око: „Дръж се, Спасе!” И Спас ми вика с око: „Дръж се, Миале.” Държа се и надувам, а от всички страни на флигорната фърчи вода. Ония дъвкаха, докато зъбите им скоминясаха, и се връцнаха в къщата.

Една година след туй беха кисели. Сега синовете работят в стопанството: Петър Лимоно гледа телетата, Георги Лимоно е казанджия, а Иван Лимоно кара трактор. Той, Иван, тогава не беше, ама и на него му прикачиха прекора. Старият си гледа пенсията и пак гледа лимони.

Така свирихме ние тогава, а народът, де се беше струпал на улицата, каза: „Те това е свирене.” Народът знае, ние сме му свирили, не можеш да излъжеш народа!

Кларнетът:

Син ми, дето е в Берковица, донесе транзистор. Гледай, вика, тате, каква работа! Ще трябва да ти я оставя тука да си свириш с

нея, а кърнето вече го хвърли на тавана. Ами я да я видим каква е тая работа бе! Син ми я пусна, а тя киха-кашля, киха-кашля, па по едно време взе да заеква. Я слушай, му казах, тая работа ми не требе на мене. Що ми требе да ми киха и да ми заеква из къщата! Да вземеш транзисторо, па по главата на тоя, дето го е измислил! А кърнето аз на тавана нема да фърлям. Всичко друго мога да фърля, ама него нема!

Басът:

Как така – на тавана! Ако жив човек можеш да фърлиш, то ще фърлиш и инструмента!

Лани дойдоха при Миал от Музея на революцията да му искат флигорната. Чак от Михайловград дойдоха хората – цела кола, да преговарят с него, та да им даде флигорната за музея, защото на Миал баща му с нея е свирил в Черказки кога се е вдигало въстанието през двадесет и трета година. Взели пари хората от музея и ги дават на Миала, та да си купи нова флигорна, а Миал не дава да се издума. Кое е право, и ние му викахме, а бе, Миале, вземи парите, на флигорна ще купиш, знаеш ли какви флигорни има сега бе, лъщи, та не смееш да я пипнеш! А той не ще. Баща ми е, вика, свирил с нея, тука му е душата. Все него чувам, кога свиря. Преди да умре човекът, верно е, му викаше: „Миале, да гледаш флигорната и да ти не е просто, кога стане нещо народно, ако и ти не си там с нея.” И не я даде на музея!

(Из Йордан Радичков)

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

Диалектизмите в творчеството на Радичков не служат само за локална, темпорална или речева характеристика на героите, те имат своята особена функция да изграждат определени образи. Самите те се превръщат в детайл на изобразяването.

Упражнение 168

- Прочетете думите. Помислете, кои от тях: а) бяха неологизми преди много десетелетия; б) бяха неологизми сравнително неотдавна; в) са неологизми в дадения момент. Направете фонетичен разбор на отделените думи.

Футбол, ракета, електричество, интернет, супермаркет, видеоклип, **онлайн**, скайп, радио, телевизор, флашка, банкомат, евро (*парична единица*), електричество, космонавт, **компютър**, видеомагнетофон, трактор, хладилник.

Упражнение 169

- ▶ Измислете за две минути максимално количество нови думи, които неотдавна започнаха да функционират в българския език.

Упражнение 170

- ▶ Прочетете изреченията. Изпишете архаизмите и историзмите.

ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР ЗА БУКВИТЕ

Преди, прочее, славяните нямаха Книги, но, бидейки езичници, с черти и резки четяха и гадаеха. А след като се кръстиха, принудени бяха да пишат с римски и гръцки букви без порядък. Но как може да се пише добре с гръцки букви Богъ, или животъ, или **ЗРЧЮ**, или **ЦРЬКЫ**, или **ЧАКННЕ**, или **ИЖДОУ**, или **ШИРОТА**, или **ЮНОСТЪ**, или **АЗЫКЪ**, и други тям подобни. И така беше много години. След това човеколюбецът Бог, който урежда всичко и не оставя човешкия род без мъдрост, но всички привежда към мъдрост и към спасение, смилил се над славянския род, изпрати им Константин Философ, наречен Кирил, мъж праведен и правдив. И [той] им състави тридесет и осем букви – едни по реда на гръцките букви, а други според славянската реч, като отпървом започна по гръцки. Те – „Алфа”, а той – „Азъ”. От „Аза” започват и двете. И както те, подражавайки на еврейските букви, [ги] направиха, така и той – на гръцките. Защото евреите имат първа буква „алеф”, което значи „обучавам се”. Когато детето се завежда [на училище] и се казва: „Учи се” – то е „алеф”. И гърците, като подражаваха на това, казваха „Алфа”. И се пригоди изразът на еврейската реч към гръцкия език, та да се казва на детето вместо „учение” – „гърси”. Защото „алфа” на гръцки език значи „гърси”. Подобно на тях свети Кирил сътвори първата буква „аз”, но понеже „аз” е първа от буквите и е дадена от Бога на славянския род за отваряне устата на учещите се на грамотност към разум, произнася се с широко отваряне на устата, а другите букви с тясно отваряне на устата се произнасят и изговарят.

(Из Черноризец Храбър)

Упражнение 171

Съставете речник на думи, които служат за название на остарели предмети, използвани в покъщината. Разберете, къде и кого били използвани тези предмети.

Упражнение 172

- ▶ Определете с помощта на етимологичния речник историята, произхода и родствените връзки на думите.

Училище, добро, вятър, любов, работя, красив, привлекателен, бързо.

§17. КЛИШЕТА И КАНЦЕЛАРИЗМИ

Упражнение 173

Клишето (от френски *cliché*) в книгопечатането представлява гравюра на изображение или текст върху метал или дърво, която служи за многократно отпечатване.

В преносен смисъл, в който по-често се среща думата „клише“, тя означава широко разпространен и оттам шаблонен, банализиран израз, изтъркана фраза, лишена от самобитност. Думата може да се отнася не само за изразни средства, но и за различни стереотипни ситуации, персонажи и цели сюжети, чиято честа употреба е лишила от оригиналност.

Примери за езикови клишета:

Всичко за народа, всичко в името на народа.

Където народът, там и ние.

Дружба от векове за векове.

Братската ни дружба е като слънцето и въздуха за човека.

Канцеларизми – термини и изрази, използвани в държавните учреждения.

Разнообразието на административните текстове е изключително голямо. То включва цялата книжна продукция на администрацията: международни договори, държавни актове, юридически закони, постановления, устави, инструкции, служебни преписки и делови книжа. Към тях се добавя още и написването на молба, обява, покана, удостоверение, пълномощно, автобиография и др.

Независимо от разликите в тяхното съдържание и жанровото им разнообразие административните текстове имат общи особености, които ги характеризират и определят като документи. Общуването с тях е официално, непряко, монологично и писмено. В него задължително се спазват нормите на книжовния език и принципите на учтивост и сътрудничество. Освен фактологическата точност и смисловата еднозначност в текстовете се предпочитат и характерни стандартни езикови средства, клишета, формуляри, които помагат бързо да се извлече необходимата информация, да се пести време и да се облекчава общуването.

За да се извлече необходимата информация от административните текстове, трябва да се използват и следните ориентири.

На първо място е необходимо да се разберат заглавието на текста, неговият жанр и предназначение. От вида на текста зависят и стилистичните му особености, задължителността и свободата на използваните езикови средства. В административните текстове се употребяват особе-

ни термини, т. нар канцеларизми, характерна лексика и фразеология, значението и употребата на които трябва да се познават, за да се разбере даваната и получаваната информация.

Извличането на информация от текстовете зависи и от целта, която се преследва с тях. Трябва да се разбере за какво ни е необходим документът и как ще го използваме. Това предполага да умеем правилно да се ориентираме в съдържанието му. Едни документи се създават от името на институция (държава, учреждение). В други, каквито са молбата и автобиографията, ясно личи кой е адресатът и кой – отправителят.

Друг ориентир при възприемането на някои административни текстове, каквито са законите и наредбите, са графичните средства, които се използват за стандартно структуриране на текстовете и за обединяване в тях на смислови части – нови редове, оформящи абзаци, знаци за параграф, цифрени и буквени обозначения.

Колкото по-добре е написан текстът според изискванията, толкова по-лесно се извличат данни от него. От друга страна, колкото повече познания имате върху съставянето на текстовете, толкова по-добре ще ги напишете и толкова по-бързо и лесно ще достигнете до необходимата ви информация.

Административен текст – писмен текст, свързан с управление на учреждение или предприятие, с който се уреждат делови и официални отношения между учреждения или между лице и учреждение.

? Отговорете на въпросите:

1. Какво означава думата „клише” в езиково отношение?
2. Дайте примери за езикови клишета.
3. Какво е значението на думата „канцеларизми”?
4. Кой текст се нарича административен?
5. С какво се обяснява разнообразието на административните текстове.

Упражнение 174

► Каква е връзката между съда и административните текстове:

Упражнение 175

- ▶ **Определете произхода и значението на думите:** *параграф, анексия, формуляр, документ.*

Упражнение 176

- ▶ **Напишете делово писмо по избрана от вас тема.**

Упражнение 177

- ▶ **Напишете автобиографията си така, че тя да е актуална след 10 години.**

Упражнение 178

- ▶ **Кой е отправителят и кой – адресатът на текста:**

Всички граждани са равни пред закона. Не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние.

Упражнение 179

- ▶ **Обяснете съдържанието на изразите:**

България е правова държава.

Конституцията е върховен закон.

Държавата създава условия за развитие на гражданското общество.

Упражнение 180

- ▶ **Подредете частите на текста и поставете препинателните знакове.**

Кандидат-студентите подават следните документи молба до ректора по образец на висшето училище оригинал и копие на дипломата за завършено средно образование Оригиналът на дипломата се връща на кандидата веднага след сверяване с копието и заверка от длъжностното лице, което приема кандидатстудентските документи документ за военна служба картон за класиране по образец на висшето училище декларация че са информирани за заболяванията противопоказани за желаните от тях специалност.

Упражнение 181

- ▶ **Редактирайте текста, като замените деепричастията:**

Подобрявайки изключително много играта в офанзивен план, но същевременно виждайки и осъзнавайки слабостите на играта, направих някои промени в отбора. Ясно доказателство за това е контролната среща с Македония, побеждавайки с 1:0 и виждайки всички проблеми в отбора. Имахме своите шансове, но ги провалихме, загубвайки мача с Дания.

Упражнение 182

▶ **Американският лингвист Едуард Сапир казва:** „Езикът е ръководство за възприемане на „социалната действителност“; „реалният свят“ в значителна степен несъзнателно се строи върху езиковите норми на едно общество. Чрез промяната в начина си на изразяване ние искаме и искаме да променим света, който ни заобикаля. А на първо място това означава да променим езиковите клишета, с които обикновено си служим, тъй като езиковите норми, разглеждани в съдържателен план, се представят именно от езиковите клишета“.

Напишете есе по тема: „Езиковите клишета в публичното пространство. Винаги ли са признак за лоша езикова култура?“

Едуард Сепир (1884–1939) – американски езиковед и антрополог

Упражнение 183

▶ **Мнозина смятат, че езикът на съвременните политици е прекалено клиширан и че той разпространява модерните днес клишета?**

Ето мнението по този въпрос на д-р Борислав Георгиев от Института за български език при БАН: "Аз не виждам нищо лошо в това. Клишетото е стереотипизиран словесен образ и ако този образ е добре изграден, той бързо се запамятава, въвежда се в употреба от хората и става норма за социално поведение. „Моята партия е България“ е класическо езиково клише, но което звучи добре“.

? Отговорете на въпросите:

1. Какво е вашето мнение относно използването на езиковите клишета в обществения, културния и политическия живот.
2. Дайте примери за използване на езикови клишета в различни сфери на живота.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

Българската академия на науките (БАН) е най-голямата научна организация в България. Нейни членове са академиците, член-кореспондентите и чуждестранните членове. Научните институти и самостоятелните звена на БАН извършват фундаментални научни изследвания, подготовка на кадри, приложна и технологична дейност.

Академията е основана първоначално като Българско книжовно дружество (БКД) в град Браила, Румъния (1869). През 1878 г. дружеството премества седалището си в София и на 13 февруари 1911 се преименува на Българска академия на науките. През 1940 г. академията е преименувана на Българска академия на науките и изкуствата (БАНИ), като запазва това име до 1947, след което отново се преименува на БАН.

Българска академия на науките – централната сграда на бул. Цар Освободител до Народното Събрание

§18. КОНСПЕКТ

Конспектът (от лат. *Conspectus* – преглед) е **сбито, системно и прегледно писмено изложение на съдържанието на някоя наука или научен проблем, обикновено за подготовка на изпит**. Това изложение може да бъде толкова кратко, че да е във вид на въпроси, които само посочват съдържанието, върху което се изпитва. Конспектът е и съкратеният текст на научно съчинение (статия, доклад, книга и пр.), който съдържа само главните проблеми и идеи и улестнява цялостното разбиране и възприемане на научната материя. Целта на конспекта е в сбит, системен и прегледен

вид да предаде същината на някой текст, като се открият основните проблеми в него и връзките между тях.

На практика конспект е съдържанието на всеки учебник, по който учим, както и учебникът, който някой друг е написал за нас.

Правенето на конспект е свързано с много четене, много мислене и по-малко писане. То изисква задълбочено да прочетем текста и да го осмислим, т.е да отделим важното от маловажното, да подредим фактите и да разберем логическите връзки, които съществуват между тях. Едва тогава можем да пристъпим към писане.

Конспектът не е преразказ и не е просто съкращаване на чужд текст чрез преписване на някои абзаци или части от него. В конспекта трябва да включим само онези части от съчинението, които съдържат основните авторови идеи. Те се предават във вид на цитати, но особено важно е да ги подредим така, че да личи логическата връзка между тях. Тоест частите от конспектирания текст не бива да присъстват сами за себе си, а в последователност, която да ни позволи бързо и лесно да схванем логиката на автора и основните му тези. В конспекта на първо място особено внимание трябва да обърнем на твърденията на автора и на свързаните с тях факти, имена, дати, термини, стойности, формули, дори и схеми, които подкрепят или илюстрират разсъжденията и твърденията. Например, ако правим конспект на урок по история, трябва да включим събитието, имената на личностите, датата на събитието, последиствията от него, изводите на автора. Защото конспектът е текст, който ще трябва да препрочитаем може би многократно, докато се готвим за изпит или опресняваме знанията си.

Как да постигнем трите основни характеристики на конспекта – *краткост, системност и прегледност*. Краткостта се постига, като не записваме това, което вече знаем. Системността се постига, като подредим фактите в тяхната логически непротиворечива последователност. Обикновено научните съчинения са написани така, че се върви от фактите към изводите, т.е логиката, която следва авторът, е и логика на нашия конспект. Прегледността се постига, като оформим текста на конспекта си с номерирани абзаци, в които са маркирани основните проблеми.

Упражнение 184

- ▶ Направете конспект на урок по география, история, литература.

Упражнение 185

- ▶ Може ли да се направи конспект на роман или стихотворение? А може ли да се направи конспект на анализ върху роман или стихотворение? Защо?

Упражнение 186

► Разгледайте фотоснимките и кажете колаж от какво е картинката.

► Конспектирайте текста:

ВИЛАТА В АТИНА

Къщите, в които витаят духове, са нещо обикновено в разказите за призраци. Най-ранното сведение за такава къща е отпреди 2000 години и идва от древна Гърция. За една вила в Атина се твърдяло, че е обитавана от дух. Печално приведение бродело нощем из нея и дрънкало с тежки окови и вериги, свързани около краката и ръцете му. Наемателите на вилата изпадали в ужас, а един от тях дори умрял от страх.

Отчаяният собственик бил принуден да намали наема до безценица. Това стигнало до ушите на философа Атенодор, той харесал къщата и бил доволен, че ще я наеме така евтино, със или без призрак. Атенодор бил заинтересуван от призрака и решил да разкрие тази тайна.

Първата вечер след нанасянето си Атенодор седял тихо и работел. Изведнъж злокобно издрънчали вериги. Философът продължавал спокойно да работи, все едно, че нищо не се било случило. Шумът ставал все по-силен. Един сивокос призрак на старец влязъл в стаята, като правел знаци на Атенодор да стане и да го последва. Философът продължил да пренебрегва привидението. Призракът се приближил и надвиснал точно над него. Атенодор пак не му обър-

нал внимание. Привидението си тръгнало обратно по пътя, по който дошло, и накрая се стопило в двора. Атенодор го проследил с поглед и видял къде изчезва.

На следващия ден той довел там мировия съдия и неколцина работници, които разкопали мястото.

Изровили скелет, окован в куп ръждясали вериги. След като костите били погребани в гробище, призракът напуснал вилата и никой повече не го видял.

(По Стефан Цанев)

Упражнение 187

Прочетете текста. Определете стила и типа на речта, темата и основната му мисъл. Конспектирайте го.

СИРМА

Има една народна песен за българка, която убила и скрила трупа на насилника поробител. Пред съда тя не се оправдава, напротив, самопохвалва се: „Ербап съм била, че съм го убила, хитра съм била, че съм го скрила”. До нас са достигнали имената на повече от 50 български хайдутки и то само от последните два века (XVIII и XIX) от игото.

*Дека се чуло, видело
мома войвода да бидит
на седемдесет сеймени,
на тия гори зелени,
на тия води студени?*

Така започва песента за една от най-известните хайдушки войводи – Сирма Войвода. Изненадата на народния певец, че една мома е станала войвода, отразява господстващото във вековете положение на българката – да бъде въвн от обществения живот и борби, в които почти единственият действащ фактор е мъжът.

Въпреки това факт е, че дните на игото са били толкова страшни, че и ръката на жената е бивала принудена да се вдигне в защита на чест, семейство и родина. Отражение на това явление намираме в редица предания за жени-хайдутки, някои от които исторически личности, като например Сирма войвода.

Тя е била реална личност, родена през 1776 година. Истинското ѝ име е Сирма Кръстева. Ражда се в семейството на Стрезо Дичов – из-

вестен резбар и живописец и съпругата му Ангелина. Името Сирма означава „магия“ (от гр.), но същевременно в някои краища на България се използва и в смисъл на „сърп“. И в двете си значения то напълно отговаря на характера и действията на носителката му. След като изчезва най-добрата ѝ приятелка – Ружка, похитена заедно с още няколко девойки от богат местен турчин, на Гергьовден 1794 г. младата Сирма събира малка дружина и се отдава на хайдутството.

Това според някои автори става още преди тя да е навършила 20-годишна възраст. В продължение на над двадесет години Сирма войвода действа из Македонския край – Дебърско, Кичевско, Крушевско и около Прилеп. Сборищата на четата ѝ са предимно в Шар планина и нейните разклонения – Бабин трап, Стогово, Барбура, Кърчин.

Защитава населението в тези краища от безчинствата на албански разбойнически банди през размирния XVIII век. Прочува се с ликвидирането на Амза бей – един от най-опасните местни потисници. Именно в сражение с бандите на Амза бей Сирма е ранена тежко, след което при нея остава да се грижи за възстановяването ѝ само байрактарят на дружината – Вълко Спиrow от Крушево.

Най-интересното е, че Сирма е била начело на хайдушкия отряд, без почти никой от хайдутите да е наясно, че лидерът им не е мъж. Точно за това разказва легендата за Сирма войвода – че тя се престорила на мъж и затова успяла да бъде начело на хайдушкия отряд.

Според легендата, която е разказана и в народни песни за Сирма войвода, хайдутите не искали водачът им да е жена. Когато разбрали, че войводата им не е мъж, те се разлютили и поискали тя да се откаже.

Историята мълчи колко време е воеводствала Сирма, но се знае от Димитър-Миладиновото допълнение в сборника на Братя Миладинови: „Момците, кои тая водеше, я узнаха како девойка кога ѝ се скинаха (скъсаха) петлиците от гърдите...”.

Сирма войвода предложила на хайдутите от своята чета различни начини за избор на нов войвода и всеки път изборът падал върху нея самата. Едно от изпитанията е било точна стрелба и само Сирма успява да уцели пръстен, вързан на далечно дърво.

Сред другите изпитания било състезание по далечно хвърляне на камък, което отново спечелила Сирма войвода. Така седемдесетте човека, които според преданието е водела през горите, решили тя да остане техен лидер.

След няколко години бурен хайдушки живот из горите Сирма войвода през 1818 година се заселва в Прилеп като се жени за байрактаря си Вълко Спиrow. Тя така и не се завърнала към хайдушкия начин на живот. Димитър Миладинов с възхищение говори и за

други нейни качества – тя можела за един ден да иде от Крушево до Прилеп и обратно!

В 1856-1857 година като 80-годишна старица с нея се среща Димитър Миладинов. В сведения под песента той разказва за срещата си с тая старица: „Нея осемдесетгодишна видяхме в град Прилеп и от нейната уста чухме за младостта ѝ. В одаята ѝ под възглавница държеше кобурите пълни и саби, обвесени на зида, висяха над нея”. В своя сборник „Български народни песни” песента за Сирма е записана под номер 212, раздел Хайдутски песни.

За нещастие злата съдба я достига на стари години, след като е убита от турци на път от Прилеп за Варош през 1864 година. Нейна восъчна фигура е поставена в Музея на македонската борба в Скопие (Македония). Нейна по-голяма сестра е Боряна войвода.

(Из народна легенда)

§19. АУДИРАНЕ

Упражнение 188

▶ Изслушайте внимателно текста. Отговорете на въпросите.

ПО-МАЛКАТА СЕСТРА

Васил беше докарал от пазаря две млади кобилки. Отвързаха ги от каруцата и ги пуснаха в харманя, празен по това време и обграден с висок дувар. И двете кобилки бяха още неопитомени, току-що хванати с ласо от стадото им, навикнали на свобода, диви. Чичо Митуш и слугите гледаха иззад вратника и не само се любуваха на кобилките – те наистина бяха хубави, – но и с опитно око откриваха ту една, ту друга черта от нрава им. Едната беше червена и се казваше Айа (родена през май), а другата – черна, тя нямаше име. Всяка беше вързана за шията с по едно ново въже, което се влачеше по земята. Нищо друго – ни юлар, ни юзда, ни хамут не беше слагано на тях. Копитата им не бяха подковани, израснали прекомерно. Гъстите им опашки досягаха земята.

Айа беше по-жива, по-буйна. Когато чичо Митуш влезе в харманя, тя се подплаши, извъртя се и удари на бяг, но срещна каменната стена, започна да се лута и да бие гърдите си о нея. Чичо Митуш дойде още по-близо, тя се промъкна между него и зида и избяга на другия край. След това, както правят конете, когато са уплашени, тя

се обърна с очи към опасността, наостри уши, дори пристъпи малко, загледа се и запръхтя силно, като че хъркаше. Над черните и светнали очи падаше кичур черна грива.

Докато Айа бягаше насам-нататък, черната кобилка оставаше по-споконна, по-сдържана. Но тя винаги отиваше там, дето беше Айа, следваше я, държеше се близо до нея, като че искаше да я успокои и заварди. Васил беше казал, че двете кобилки били сестри и че Айа е по-малката. На другия ден ги впрегнаха в каруцата, за да ги научат да теглят. В такова равно поле, каквото беше полето около чифлика, това не беше мъчна работа. Айа се противеше, скачаше, разгърсваше глава. Понякога тя се мятеше напред и се изправяше на задните си нозе или се отпущаше и искаше да легне. Ударите на камшика и виковете на слугите я подлудяваха. Освен юздите, които държеше чичо Митуш, Айа беше вързана с дълго въже за врата, това въже го държеше един слуга и с него или я възпираше, или я оправяше в пътя, когато искаше да кривне настрана. Със също такова въже беше вързана и черната кобила, но от него не стана нужда. Докато Айа се бяхтеше и мореше, цяла покрита в пот, черната кобила се покоряваше (за да бъде някак по-леко на Айа), отиваше натам, накъдето отиваше Айа, спираше се, когато се спреше Айа. Човек би казал, че тя забравяше собствените си страдания и мислеше само за Айа.

Най-после Айа разбра, че няма да излезе наглава, престана да скача и като устреми замътените си очи в полето – това широко, равно поле, в което с бяг беше се спасявала и от вълци, – тя се впусна да бяга колкото сили имаше. Черната кобилка я последва. А тъкмо това чакаха чичо Митуш и слугите. Ония, които държаха въжетата отстрани, едва успяха да се качат. Каруцата се носеше из полето с трясък, кобилките препускаха с път, без път, ту в една, ту в друга посока. Най-после, потънали в пяна, те се умориха, капнаха и покорно отиваха натъй, накъдето ги насочваха. Тогава чичо Митуш обърна каруцата и се върна в чифлика. Като спряха, той скочи и мина отпред. Айа, изтъняла, мокра от пот, като къпана, трепереше. Черната кобилка, също тъй изморена, не трепваше, като че се боеше да не би с мръдването си да докара нови беди за Айа. Чичо Митуш застана пред Айа, помилва я по челото, подръпна и ушите и дъхна в ноздрите и. Същото иаправи и с черната. След туй от каруцата кобилките ги заведоха в обора и ги вързаха на ясла.

Два месеца по-късно Васил се връщаше един ден от града. Айа и черната кобилка вече теглеха каруцата тъй добре, като че бяха се родили научени. Приличаха им – особено на Айа, която препускате с високо дигната глава – и новите хамути, потопени в катран, за да стоят меки, и герданите от сини мъниста, и червените топки на че-

лата им. Васил караше той път лудешката. Кобилките минаваха от тръс в галоп, от галоп пак в бърз тръс. Не бяха изменили още и пет километра от града, а бяха вече потънали в пот.

При чешмата, дето имаше огнена мелница и кръчма, Васил спря. Айа, като че не беше почувствувала никаква умора, стоеше с дигната глава и нервно дъвчеше юздата си. Тъй като капаците на юздата отстрани на очите и бяха пречили досега да вижда Айа, черната кобилка се извърна с цялата си глава към нея, погледна я, подуши я и леко я бутна по муцуната. И застана покорно пак тъй, както си беше по-рано.

На вратата на кръчмата се показа Велико железаринът. Каскетът му беше килнат назад, тъй че разкъдрената му коса се развяваше над челото; на рамото му, праметната на широк ремък, висеше хармоника.

– О, бай Василе, здрасти! – извика той. – Ще ме закараш до село, ще черпя. Ех, че кончета! – Аз с такива кончета обичам да пътувам. Ама какво... отде идеш ти? – каза той, като дойде по-близо и учудено гледаше конете. – Кога свари да ги изпотиш толкоз?

Васил махна отчаяно с ръка:

– И тъй ще мрат, не ги жалия. Докторът каза, че били болни от шап. Иска да ги застреля. Хайде, качвай се!

Чакай да почерпя.

– Няма нужда.

Велико тъй си и остана – с учудени и широко разкрити очи. Докато се наместваше в каруцата, хармониката му издаде от само себе си няколко звука. Васил му разказваше какво беше му казал ветеринарният лекар.

– И тъй ще мрат, не ги жалия! – каза най-после той и отпусна юздите. Кобилките се понесоха в галоп, преминаха един завой в тръс, след туй пак се замятаха в галоп.

Великовото село беше на три-четири километра отсам чифлика. Като стигнаха там, Велико слезе и като крепеше с едната си ръка хармониката, с другата извади часовника си, погледна го и каза:

– Вървели сме като трен! Толкоз бързо. Ех, че кончета!

Въпреки всичко, Айа стоеше твърдо на нозете си, с дигната глава. Черната се обърна, погледна я, както по-рано, и пак тъй леко я побутна по муцуната.

От той ден нататък двете кобилки ги затвориха в отделен обор и вече не ги изкараха. Там ги хранеха, там ги поеа – тъй беше заповядал докторът. Айа мъчно свикна с тоя затвор: дърпаше се за повода си, обръщаше се ту на една, ту на друга страна, очите ѝ, изпълнени със светлина, с огън и избърнати, тъй че се виждаха червени ципи около

тях, гледаха все към вратата, все към светлото навън. Черната кобилка беше търпелива, но когато Айа беше неспокойна, неспокойна ставаше и тя. Тя преставаше да яде, свиваше уши назад и не трепваше.

Понякога чичо Митуш заварваше Айа легнала. Цели дни подред тя почти не ядеше, ставаше отпусната, ленива, често лягаше. Друг път чичо Митуш заварваше двете кобилки застанали една срещу друга, като че прегърнати, и една друга се чешеха със зъби – едната от едната страна, другата – от отвъдната. В такива случаи чичо Митуш се поспирваше на вратата и усещаше жалост: той знаеше добре, че конете правят тъй не от нужда, а от нежност и от дружба един към други.

Веднаж, колкото и строго да му беше забранено това, чичо Митуш, като преместваше Айа от едно място на яслата на друго, изтърва я и тя избяга навън. Повикаха колкото слуги се намериха, за да я хванат, и на първо време успяха да я вкарат в харманя – в същия харман, гдето бяха я пуснали с черната най-напред. Напразно: с дигната опашка, леко, Айа се позасили и без мъка, като сърна, прескочи високата каменна ограда. Слугите извикаха от учудване и възхищение, а Айа с развяна грива, с раздиплена във въздуха опашка се понесе като вятър из полето. „Трап-трап-трап!“ – се чуваха мерно донейде ударите на копитата и, след туй заглъхнаха.

Като остана без сили, като се умори да играе и да пропуска, Айа се върна сама и се спря пред обора. Ноздрите и играеха, тя изпръхтя силно, като че въздъхна, и се отпусна, опашката и също тъй бавно се прибра. Тя се престори, че не вижда чича Митуша, и се остави да я хванат.

Мина се тъй доста време. Ветеринарният лекар дойде по обиколка и предложи да направят последен опит: Васил купи едно мършаво магаре от един циганин, а докторът му присади болестта на кобилките.

– Ако магарето остане живо – беше казал той, – кобилките са здрави, ако умре – болни са от сап и няма какво вече: ще ги застреляме.

Затвориха магарето в един овчи агъл. А като мина нощта – тя се случи студена, дъждовита, – отидоха да видят какво е станало и го намериха умряло. Васил изгуби всяка надежда и все пак не му се вярваше. „Как може да умре такъв як и хубав добитък – мислеше си той. – Как може да умре Айа?“

Чакаха само да одобрят и да утвърдят книжата. И една сутрин, по-рано, отколкото се надяваха, доде ветеринарният фелдшер с един стражар. Васил се махна и се скри нейде из чифлика. Пак на чича Митуша се падна тежкият жребий. Разтреперан, той влезе в обора, с разтреперани ръце заразвързва повода – мислеше да отвърже най-напред черната, а отвърза Айа. Изведе я навън на дълго въже.

Айа не заигра отведнаж. Спря се, дигна глава и погледна полето. Два-три пъти тя дълбоко пое въздух и силно изпръхтяваше, като че снемаше нещо тежко от себе си. После заскача и заигра, като дете, като момиче.

– Ех, ех, Айа! Ех!... – подвикваше и чичо Митуш и усещаше как се наливат със сълзи очите му.

Наедно с фелдшера и стражаря (стражарят беше снел карабината си и я носеше в ръце) заминаха към Дола, който беше над чифлика. Айа все играеше. След малко те се закриха. Откъм дола, един след друг, се чува два гърмежа.

Не се беше минало и половин час дори, когато Васил видя, че чичо Митуш се връща. Отдалече още той гълчеше нещо високо, махаше с ръце, спуснал беше сърдито веждите си над очите.

– Какво има? – попита Васил.

– Какво ще има... Убиха добитъка на вятъра. Че тя не била болна, здрава била. Фелдшера я разряза, отвори я тук, на гърлото – нищо няма. Настинала била малко и туйто. Съвсем здрава. Ама аз и тъй си мислех!...

Разбраха, макар и късно, че магарето беше умряло не от присадената му болест, а от студ. То и без това си беше слабо, а нощта се случи студена, валеше лапавица.

Спаси се от смърт черната кобилка. Дълго време след като се изгуби Айа, тя често преставаше да яде и като още държеше стиската сено в устата си, ослушваше се, а очите и, черни и светли, като че щяха да изскочат. В една-две години тя много се измени: стана голяма, кокалеста, отпусната и тромава. Всяка година раждаше по едно конче, което приличаше на нея. Но на третата година кончето, което роди, беше вече друго: макар малките кончета да са все червени с тънките си нозе приличат повече на сърни, чичо Митуш веднага разбра, че кончето прилича на Айа, и се зарадва. Като Айа то беше живо и пъргаво. След него, като подир Айа, вървеше черната кобилка, изпълнена с нежност, с майчина доброта и скръб.

(Йордан Йовков)

1. Кой беше докарал от пазара 2 кобилки?

- а) Иван;
- б) Стоян;
- в) Михаил;
- г) Васил.

2. Къде пуснаха кобилките?

- а) в гората;
- б) в полето;

- в) в улицата;
- г) в градината.

3. Как се казваше едната кобилка?

- а) Айя;
- б) Майя;
- в) Христина;
- г) Сивушка.

4. С каква цел бяха докарали неопитомените кобилки?

- а) да орат;
- б) да ги впрягат в каруца;
- в) да работят в цирка;
- г) да пасат в гората.

5. В какво бяха потопени новите хомути?

- а) в боя;
- б) във вода;
- в) в олио;
- г) в катран.

**6. Какво имаше окачено на рамото си Велико железари-
нът?**

- а) китара;
- б) хармоника;
- в) баян;
- г) аккордеон.

7. Какво бяха болни конете?

- а) краста;
- б) имаха бълхи;
- в) възпаление на белия дроб;
- г) сап.

8. Кой се грижеше за конете?

- а) чичо Иван;
- б) чичо Митуш;
- в) дядо Стоян;
- г) вуйчо Илия.

9. На кое животно докторът присади болестта на кобилките?

- а) на куче;
- б) на конче;
- в) на магаре;
- г) на прасе.

10. От какво умря добитъка с присадената болест?

- а) от болестта;
- б) от отрова;

- в) от краста;
- г) от студ.

11. Какво се случи с Айя?

- а) гръмнаха я;
- б) умря;
- в) отрови се;
- г) избяга.

12. Какво се случи с черната кобилка?

- а) умря;
- б) спаси се от смърт;
- в) избяга;
- г) гръмнаха я.

Упражнение 189

► Изслушайте внимателно текста. Отговорете на въпросите.

НАНЕ СТОИЧКОВАТА ВЪРБА

В сиромашкия двор на нане Стоичко беше израснала чудна върба. Още от земята тя се разклоняваше на пет здрави и еднакво дебели братя. Всеки от тях широко разтваряше върха си и всички заедно правеха грамадна китка, която се издигаше високо над къщите и плевниците и привечер хвърляше сянка като някой баир върху широката поляна, просната от нане Стоичковите палати чак до другото село.

В клоните на тая чудна върба от край време имаше дванадесет щъркови гнезда и всяка пролет в тях идеха и мътеха дванадесет чифта щъркели – най-многобройната жива стока на нане Стоичко.

Какво радостно събитие беше, когато тия дългокраки гости пристигаха от дългия път в родните гнезда! Още при първия живителен лъх на пролетта, току-що напъпят овошките, току-що затичат децата боси по стоплената, още влажна земя, току-що се очисти небето, ето че през улиците и дворищата на селото премине бърза сянка, мерне се пред краката ти, удари на срещната стена, оттам на покрива и изчезне. Вдигнеш глава и какво? – Над тебе лети щърк. Бавно, спокойно и празнично той се вие над селото, вдига се високо, спуска се ниско, обикаля над познатите пътища и дворове, стрелне се над ливадите и прави първите си посещения над познатите родни кътчета. После се завърти бързо и се спусне върху гнездото си на нане Стоичковата върба. Децата наизскачат радостни, затичат по боклучавия двор, дето магарето в сладки размишления се пече на първото топло слънце, заскачат и завикат:

– Мамо – щърк! Мамо – щърк!

И като подрипват от крак на крак, почнат да напяват:

Щърк клечи – аз хвърча!

Щърк клечи – аз хвърча!

Кокошките, подплашени от шума и от ненадейната сянка на щърка, се разбягват и разкудкудякват тревожно. Петелът от бунещето дава успокоителен сигнал, качва се бързо на колата и застава нащрек.

Изненадана от суматохата навън, от къщната врата се подава стрина Стоичковица с тестени ръце, с брашнен сукман, проточва с любопитство глава под ниската стряха и завиква с глас, който се чува по цялото село:

– Какво се дерете бре, проклетници проклети! Но като съглежда щърка, застанал на гнездото, че обръща шията си и разглежда родината си по всички посоки, тя застава умилено и продумва галено:

– Божичко мили – гости ни дошли, добре ни дошли!

Тогава някъде изпод прихлупените навеси излиза и домакинът нане Стоичко. По дрехите му и по оскубаната му капа, оплескана на главата, висят дълги сламки, Той върви лениво и безучастно поглежда жена си.

– Стоичко – щърк! – вика булката, възбудена от празничната картина на техния сиромашки двор, и сочи с ръка върха на върбата.

– Тате – щърк! – викат лудо децата. Нане Стоичко се прави на глух пред изблика на детската радост и се мъчи да скрие любопитството под навеса на веждите си. Той е твърдоглав и проклет човек. Душата му от нищо се не разклаща и леността му го е направила спокоен като добиче и равнодушен като камък към радостите и скърбите на околния свят. По цели дни той не похваща нищо, върти се с тегота из двора, влачи се из кръчмите, слуша злостно разговорите и шегите и се връща в къщи лют като арнаутска чушка и намръщен като облак. Тежко на децата му, ако не беше работливата булка Стоичковица.

Но колкото нане Стоичко и да е безучастен към всичко наоколо, неговата душа се пробужда от веселия вик на децата. Той свалва капа, вдига глава към щръкльовите гнезда, мърда дълго косматите си вежди, които падат над очите му като сламени стрехи, и гледа с примижал поглед.

– Това е Змияра – казва важно.

– Не – това е Жабара – казва булката.

– Какъв ти Жабар! Не виждаш ли жълтото пръстенче над коляното му. Жабара няма. Клисара има, само че на левия крак под коляното.

– Е, може да е и Змияра, миличкия – съгласява се примирително булката.

От тоя ден в къщата на нане Стоичко настава радост, в селото – празник. Голямата върба се оживява. Дванадесет влюбени чифта заклепват на дванадесетте гнезда.

Честитата върба като че ли това е чакала – отведнаж цяла се разлиства и във всяко гнездо почва живот. По цял ден щъркелите хвъркат, отлитат, долитат, любят се, мъкнат клечки, парцали, слама, нареждат домакинството си и се радват на живота в мир и стговор със Стоичковата челяд. Те стават близки с нея и се разхождат по двора, дето лежи кучето, окапало от мързел и одрипавяло като господаря си.

Веднаж нане Стоичко дялкаше нещо на дръвника сред двора. Слънцето печеше силно и нане Стоичко беше захвърлил вечното кожухче, с което се не разделяше ни зиме, ни лете. Кълчищната му риза беше мокра от пот. До себе си в треските беше захвърлил оскубаната си Капица, прогнила от пот и мазна като баница.

Наоколо се разхождаше Змияра, търсеше клечки и сламки и с грижа разглеждаше из боклуците. Като видя капата, той се спря до нея, удари я два-три пъти с човката и понеже му хареса, грабна я и я отнесе на гнездото си. За ядене ли, за постилка ли, там негова си работа.

Стоичко, като видя, че капата му се възнеса, скокна бързо, грабна шепа трески и ги захвърли по крадеца. Но щъркът беше вече на гнездото и биеше капата с червения си клюн.

– Пшът!... Хей, гадино проклета, дай ми капата – извика Стоичко и почна да псува.

"Так... так" – удари щъркът по нея с усилие да откъсне нещо.

Стоичко кипна, наведе се, грабна камък и го запопрати из широките клони на върбата. Подплашени, щърците от дванадесетте гнезда объркано се разхвъркаха. Змията остави капата в гнездото и избяга. Разгневен повече, нане Стоичко почна да търси камъни из двора и да замеря върбата, над която се виеха щърците, разтревожени и уплашени за съдбата на яйцата си. Но ето че Змияра се върна пак отнякъде, кацна на гнездото и пак удари капата с човката си.

– Чакай, сине майчин, ще те науча аз тебе! – извика Стоичко, грабна брадвата и удари няколко пъти по ствола на върбата. Щъркът остана спокоен. И като напук, пак почна да чука капата с клюн, като я застъпи с един крак.

Стоичко избухна, завика, зашътка, но щъркът, залисан в работа около капата, не побягна. Тогава Стоичко, разлютен още повече, грабна брадвата и почна да сече върбата. Децата надойдоха отнякъде, заскачаха из двора и почнаха да викат весело.

– Змияра взе на тате капата! Змияра взе на тате капата.

– Махнете се оттук – изкрещя Стоичко и ги подгони. Веждите се свиха над очите му и ушите му зашаваха от яд.

Децата се разпръснаха и изпокриха кое де свари.

Стоичко пак завъртя брадвата. Острието се забиваше бързо и дълбоко в мекото тяло на върбата. Бели сочни трески се разхвърчаха надалече. Могъщото тяло на дървото се разтнесе от болки и петте грамадни разклонени братя притрепераха в предсмъртни мъки.

Щърците се разхвърчаха ужасени. Те бързо-бързо отлитаха някъде, изчезваха и се връщаха пак, като водеха със себе си цели орляци техни другари. Над Стоичковия двор се зави тъмен облак от разтревожени и изплашени щърци и с ужас се завъртя над треперящите върхове на върбата, дето тръпнеха и се разглобяваха от сътресението дванайсет гнезда.

А разгневеният Стоичко с дива наслада продължаваше да върти брадвата.

Скоро грамадното дърво се залюля страшно и се наведе. Разтрепераха се смъртно клоните му и дънерът изпраща, сякаш извика от болки. Убитото дърво се наклони бавно и падна на поляната с трясък и проклетие. Крехките му съчки се изпочупиха с плач. От разрушените гнезда се вдигна прах.

Стоичко отскочи назад и отмъстително изръмжа. После се завря в клоните, намери капата си, която бе отскочила от гнездото, опуха я от коляното си, нахлупи я над очи и се упъти към портата, като сумтеше нещо.

Стоичковица, като чу шума от падналото дърво, изскочи уплашена от къщи. Тя застана смаяна на прага и изплака с глас:

– Стоичко, Стоичко, на сто парчета да те насекат! Ка не бе те грях, господ да те убие!

– Млък! – изхвуча Стоичко, като се обърна свирепо.

Булката побягна в къщи и приклопи вратата. Стоичко отиде в кръчмата.

Щърците се виха над срутените си гнезда цели два дена.

(Елин Пелин)

1. Какво дърво беше израснало в двора на нане Стоичко?

- а) дъб;
- б) салкъм;
- в) бреза;
- г) върба.

2. Колко гнезда имаше на дървото?

- а) 10;
- б) 11;

- в) 12;
- г) 13.

3. Кои птици мътеха в гнездата?

- а) орли;
- б) щъркели;
- в) врабчета;
- г) гълъби.

4. Кой се радваше на птиците?

- а) децата;
- б) кокошките;
- в) Нане Стоичко;
- г) кученцето.

5. На какъв се прави Стоичко?

- а) сляп;
- б) ням;
- в) сакат;
- г) глух.

6. Какво беше си захвърлил Стоичко?

- а) ризата;
- б) пуловера;
- в) капата;
- г) цървулите.

7. Какво грабна и отнесе в гнездото си Змияра?

- а) ризата;
- б) пуловера;
- в) цървула;
- г) капата.

8. С какво мери по гнездото нане Стоичко?

- а) с тояга;
- б) с камъни;
- в) с пясък;
- г) с мотика.

9. С какво отсече Стоичко дървото?

- а) с брадва;
- б) със секира;
- в) с нож;
- г) с трион.

10. Какво се вдигна от разрушените гнезда?

- а) крясък;
- б) врява;
- в) прах;
- г) боклук.

11. Продължете изречението. Стоичко отскочи назад и отмъстително...

- а) изкрещя;
- б) изпищя;
- в) изруга;
- г) изръмжа.

12. Къде отиде Стоичко след това като падна дървото?

- а) на гости;
- б) в кръчмата;
- в) в градината;
- г) на гробището.

§20. ЧЕТЕНЕ НАУМ

Упражнение 190

- Прочетете текста. Определете стила и типа на речта, основната мисъл и темата му. Отговорете на въпросите след текста.

ПО ЖИЦАТА

Още докато го бранеше от кучетата, Петър Моканина разбра, че тоя непознат селянин не се е отбил при него току-тъй, а го гони някаква беда. Затуй той се и ядоса на кучетата, нахока ги и пак погледна селянина по червения елек се познаваше, че е от торлаците, откъм Делиормана. Висок, едър човек беше; но че е сиромах и като че ли сиромах се е родил – и това си личеше ризата му беше само кръпки, едро и неумело шити, поясът му оръфан, потурите – също. Беше бос. Инак, да го гледаш – човек планина, но Моканина набързо го претегли в ума си и реши, че е от ония меки, отпуснати хора, за които се казва, че и на мравята път струват.

Селянинът поздрави, измънка нещо като как сте, добре ли сте, но явно беше, че мисли за друго и друга грижа има в очите му. И като погледна някъде напред и посочи с ръка, той попита не е ли на тая страна селото Манджилари и колко път трябва да има дотам. Моканина му разправи и едвам сега забеляза, че на шосето беше се

спряла една каруца с един кон. Тая каруца селянинът беше оставил, за да дойде при него. Вътре седеше жена, мушнала ръце в пазвите си, превита; ръченикът ѝ не беше забраден, а с отпуснати настрани краища, за да ѝ е леко. Че беше горещо – горещо беше, но Моканина знаеше, че когато жените отпуснат тъй ръченика си, мъчи ги не толкова жегата, колкото нещо друго. Отзад в каруцата, завита донякъде с черга, сложила глава на черни селски възглавници, лежеше друга жена, по-малка, навярно момиче. Тя гледаше настрана и лицето ѝ не се виждаше.

– Ти май болно имаш – каза Моканина.

– Имам. Една момичка имам болна.

Селянинът погледна към овцете, запладнени на поляната, задържа очите си над тях, но не ги виждаше, а погледът му, пълен с грижа, тъй си и блуждаеше.

– Бе тя нашта каквато е – рече той, – остави я!

– Не си тъдявашен ти, отде си – попита го Моканина.

– От Кичук Ахмед. Надежда му думат сега, при Канарата. Дохадял съм тъдява. Аз ходя из селата, продавам хума – хубава хума излиза в наше село. Хубава е, купуват я жените. Когато сляза надолу към морето, купувам пък за насам кое риба, кое грозде, кое как се случи. Сполай на бога – прехранваме се. Само да не беше ни се случила таз бела...

Той седна на земята, извади кожена кесия с тютюн и започна да си прави цигара. Моканина седна до него и видя как дебелите му мазолести пръсти трепереха, като свиваха цигарата.

– Не ни траят децата – започна той. – Измряха ни две-три още малки. Ей туй ни остана само (той погледна към каруцата). Гледали сме го като очите си. От устата си съм отделял, да му купя нещо, да му направя дреха, та да не му е мъчно, като гледа другите. Нейсе, даде господ, запазихме го досега. А от някое време – зачама. Няма нищо, а вехне. Слушам, думала на майка си – мъчно ѝ било, че дружките ѝ се изпоженили, а тя още стояла. Що се кахъриш, бе чедо, думам ѝ, и твоя късмет ще излезе. Що гледаш другите – богати са. Сегашните ергени тъй са – богати жени търсят. И ти ще се ожениш, гледай си работата, не си престаряла.

– На колко е години

– Към двайсет. Сега на Богородица ще стори двайсет.

– Е, че младо е момичето.

– Младо, ами.

Селянинът замълча и пак загледа овцете, без да ги вижда. Някъде наблизко сред жегата пицеше жътвар.

– Това лято ми се замоли да съм я пуснел да иде да жъне. Сиромаси сме, нуждаем се, ама като я гледах такава слабичка, болнава, не ми се пуцаше. Моля ти се, тейко, пусни ме, и аз искам да ида с

момичетата. Хубаво, като е тъй, пуснах я. Сега какво е станало, не бях там, не зная. В къра лягаха, в къра ставаха. Зная го тъй, както ми го разправи тя. Веднъжка жънали цял ден, вечерта яли, после пели момичетата, смели се. Легнали си. Нонка – тъй се казва мойто момиче – си легнала и тя. Легнах си, кай, тейко, между снопите, под един кръстец, легнах си на завет, да не ми духа и се завих. И съм заспала. По едно време усетих, кай, нещо тежко, нещо студено, ей тук на гърдите си. Като отворих очите си зъмя!

– Бре!

– Ами, зъмя. Навила се е и легнала на гърдите й. Извикала, па с всичкия си страх я сграбчва и я захвърля!

– Захвърля я! По жътва става туй. Чувал съм, зъмя е влизала и в устата на някоя жена. Ама да я ухапала, не я е ухапала, нали

– Не, не е. На гърдите й легнала, зема я и я хвърля! Тъй ми разправи. Сън ли е било, истина ли е било – не знам. Оттогаз момичето не го бива. Ей го, изсъхна като вейка. Гръдта го боли. Там, кай, дето беше зъмята, ме боли.

– Ама работа, ама работа! – чудеше се Моканина. – Ами сега де го водиш? На доктор ли?

– Дохтори колко дохтори променихме. Водя го сега аз... хм... как да ти кажа... На мен да остане, не вярвам, ама жени нали са, пък болна е, чедо е...

Гласът му трепна и той замълча. Загледа се, затегли без нужда ту мустаците си, ту брадата си, небръсната отдавна, корава, прошарена с цели снопчета от бели косми. Нямаше нужда да казва някой на Моканина, че всеки бял косъм беше белег на една грижа.

– Онази вечер – продължи селянинът – додоха си нашенци от скеля. Продумали каквото продумали – знам ли Охолни хора, може и шега да си бият. Пък дотърчава тогаз у нас Стоеница, кумица ни е, една устата, една многознайница. Гунчо, вика още от вратата, късмет си имал, късмет имала и Нонка. Хайде да е на хаир. Какво има – думам. Дошли си от скеля Никола и Пеню, Сидеровите, те казват, че в Манджилари се явила... явила се една бяла лястовичка! Досуц бяла, като сняг. Е ти, кай знаеш ли що е бяла лястовичка. Тя, кай, на сто години я се появи веднъж, я не, ама който я види, от каквато и болест да е болен, оздравя! Гунчо, кай, да вървиш, хич да не стоиш. Заведи Нонка. Ех, може ли – заплака момичето, залови се майка му. И на, дойдохме.

– Ама истина ли е – извика Моканина, – къде била таз лястовичка?

– Нали ти казах, тук се явила, в Манджилари.

– Бяла?

– Досуц бяла.

Както беше учуден, Моканина се озърна и погледна към шосето всеки ден запладняваше стадото все на тая поляна, но като че едвам

сега забеляза колко много лястовички бяха накацали по телеграфната жица. Пък и не беше чудно приближаваше Преображение господне и по това време лястовичките и щъркелите се събираха, да си ходят. Толкоз много бяха лястовичките и тъй на гъсто една до друга бяха накацали, че жицата беше увиснала и натежала като броеница. Много, но все черни.

– Та затуй съм дошъл – каза по-смело и с облекчение селянинът – Рекох да те питам, може да си я виждал, може да си я чувал...

– Не съм, братко, не съм. Бяла лястовичка нито съм чувал, нито съм виждал.

Но веднага Моканина се досети, че може съвсем да отчая тия хора, и каза:

– Пък може да има. Може. Бял бивол, бяла мишка и бяла врана – има. Може да има и бяла лястовичка. Пък и трябва да има, щом се е чуло...

– Кой знай – въздъхна селянинът. – На мене да остане, не вярвам, ама жени нали са...

Той стана да си ходи. Трогнат, Моканина също стана да го изпроводи и да види момичето. Като стигнаха до шосето, майката – жълта и сломена от тегло жена – още отдалеч загледа мъжа си, като че ли искаше по лицето му да познае какво е научил. Момичето още стоеше обърнато настрана и гледаше лястовичките по жицата.

– Човекът каза, че селото било близо – каза селянинът.

Като чу гласа му, момичето се обърна. Слабо беше, изпод завивката едва личеше снагата му, стопена от болестта, лицето му беше възък, но очите му бяха още светли, още млади и усмихнати. То гледаше ту баща си, ту Моканина.

– Нонке, тоз чилиак виждал лястовичката – каза селянинът и погледна Моканина. – Ей в онуй село била, е! Хайде дано я видим и ние!

– Ще я видим ли, чичо – продума момичето и ясните му очи светнаха.

Нещо се надигна в гърдите на Моканина, задуши го, очите му се премрежиха.

– Ще я видите, чедо, ще я видите – високо заговори той. Аз я видях, ще я видите и вие. Аз с очите си я видях, бяла такава, бяла. Ще я видиш и ти. Да даде господ да я видиш, чедо, да оздравееш... я, млада си. Ще я видиш, аз ти казвам, че ще я видиш... и ще оздравееш, чедо, не бой се...

Майката стисна очи и заплака. Високият, едър селянин се закашля, хвана коня за юздите и го поведе.

– Хайде със здраве! – викаше след тях Моканина. – Близо е селото. Все по теля, все по теля!

Той дълго стоя на шосето и гледа подир каруцата. Гледаше майката с черния ѝ чумбер, момичето легнало до нея, високият селянин, който крачеше прегърбен и водеше малкото конче, а над тях, между всеки два телеграфни стълба лястовичките се разхвърчаваха, после пак се връщаха и кацаха на жицата.

Замислен, Моканина се върна при овцете си и се залови отново за цървулите, които правеше от нещавена волска кожа. Бяла лястовичка – мислеше си той. – Има ли я! Но нещо го подпираше в гърдите, мъчеше го. И като пусна шилото и погледна към небето, той извика:

– Боже, колко мъка има по тоя свят, боже!

И пак се загледа подир каруцата.

(Из Йордан Йовков)

1. Кой бранеше кучетата?

- а) Петър Моканина;
- б) непознатият селянин;
- в) свещеника;
- г) непознатата жена.

2. По какво се познаваше, че непознатият селянин е от торлаците (някои области из Северна България)?

- а) по синия елек;
- б) по черния елек;
- в) по кафявия елек;
- г) по червения елек.

3. Селянинът беше:

- а) нисък, малък човек;
- б) висок, едър човек;
- в) малък, мършав човек;
- г) слаб, малък човек.

4. Какво село търсеше селянинът?

- а) Кичук-Ахмед;
- б) Девлет Агач;
- в) Манджилари;
- г) Кара Марин.

5. Какво имаше на шосето?

- а) каруца;
- б) кола;
- в) тролей;
- г) автобус.

6. По кое се виждаше, че жената е много загрижена?

- а) по шалчето;
- б) по ръченика;

- в) по забрадка;
- г) по роклята.

7. Кой е болен на Гунчо?

- а) синът му;
- б) жена му;
- в) брат му;
- г) дъщеря му.

8. С какво беше пълен погледа на селянина?

- а) със сълзи;
- б) с радост;
- в) с грижа;
- г) с ненавист.

9. Какво продавал из селата Гунчо?

- а) хума;
- б) вълна;
- в) перушина;
- г) вългища.

10. На колко години е дъщерята на Гунчо?

- а) на 17;
- б) на 20;
- в) на 22;
- г) на 25.

11. Какво правили в полето момичетата?

- а) копали;
- б) почивали;
- в) жънели;
- г) плевели.

12. От какво се уплашила Нонка?

- а) от вълк;
- б) от жаба;
- в) от гущер;
- г) от змия.

Упражнение 191

- Прочетете текста. Определете стила и типа на речта, основната мисъл и темата му. Отговорете на въпросите след текста.

СЪРЦЕ

Нешко Татарчето. Зъбите му лъщят като седефена броеница, усмивката му се пука като цветна пъпка на устните. Сиротно малко момче. То не знае какво е бащина грижа или топла майчина ръка. Преди шест години пъдарят го намери край плета на селското гро-

бище, повито в една скъсана пеленка, вреши като яренце. Взе го на ръце и го отнесе на баба Тиша, дете мете църквата. Старата самотна женурка, която нямаше близка душа, ходеше между кръстовете в черковния двор, приказваше с мъртвите с кандилата, а животът и полека догаряше като восъчна, свещ. Тя взе на ръце новороденото и се обърка. Милост задави сърцето ѝ, сълзи напълниха очите ѝ. Прибра си го в къщи, почна да му дава краве мляко с една дървена ошърбена лъжица и си го отгледа. Кръстиха го Найденчо, но децата му викаха Нешко Татарчето, защото беше черно момче. Додето стана на пет години, Нешко пълзеше и тичаше по църковния двор. Играеше с врабчетата, които кацаха по зелените надгробни камъни и спеше в затоплената трева, а над него свиреха щурци и трептяха пеперуди.

Като зърна от скъсана броеница се ронеха и падаха годините на баба Тиша, очите ѝ ката ден сълзяха и изтичаха, а ръката, върху която спеше Нешко нощем, закоравя и се втвърди. Но тая десница за малкото момче беше като пухена възглавничка.

Една сутрин старата църковна прислужница събуди рано Нешка и му рече:

– Иди, бабиното момче, в гората да събереш един наръч сухи дръвца, че да сваря едно гърне копривена чорба. Да видиш каква хубава коприва е порасла-край църковния двор!

Нешко излезе навън и се завтече като яре през поляната към гората. Събра цял куп клони, нарама ги и тръгна към село. На връщане набра и една китка узрели ягоди за баба Тиша. Както вървеше, по едно време дочу конски тропот. Обърна се и видя, че след него иде каруца. Юздите държеше едно гологлаво момче. Когато каруцата наближи, Нешко позна момчето. То беше Трайчо, на Делча каруцаря момчето. Връщаше от града празна каруца.

– Може ли да сложа отзад дървата, че ми тежат? – попита Нешко.

– Може! – отвърна Трайчо, без да спре.

Татарчето се завтече, настигна каруцата и намести дървата, след туй седна отзад, като опря гръб на дъното. Но щом се намести, Трайчо замахна силно с камшика, удари конете, те се втурнаха, Нешко се люшна, изхлузи се и падна на земята. Удари си челото. Ягодите и дървата отхвъркнаха настрани. Трайчо препусна конете и дигна облак прах.

Нешко дълго стиска удареното си чело, сетне преглътна сълзите си и нарама пак вързопа. Като мина железопътната линия, той спря до стрелките на гарата да си почине. Тъкмо в туй време забуча утринният влак и най-подирният вагон спря пред Нешка.

– Хей, момченце, дай тук ягодите! Колко пари искаш? – извика някой от вагона.

Нешко се обърна и тръгна към прозореца. Подаде ягодите. Една женска ръка пое китката и му пусна един лев в детската шепка.

Малкото сираче, което за първи път видя пара в ръката си, бърже забрави падането от каруцата, грабна дървата и се затече към къщи. Като стигна в църковния двор, дървата подаде на баба Тиша, а лева потули под една керемиди зад високия каменен паметник на падналите опълченци.

На другия ден Татарчето отиде пак за ягоди и се върна с още един лев. Всеки ден то причакваше влака с китка червени сочни ягоди, а когато ягодите на пладницето презряха, Нешко тръгна по стърнищата да събира меки круши и ги продаваше с паничка на пътниците – по два лева паничката. Под керемидата изкопа трапчинка и почна да я пълни с левове.

Лятото се търколи. Къпините почерняха. Всичките круши опадаха. Почна да гори шумата. Един ден неочаквано пламна долната махала. Някой беше изтървал огън в една напръхнала купа и пожарът избухна. До вечерта седем къщи се превърнаха на пепел. Изгоря и къщата на Делча каруцарина. Оцеля само сайвантът, дете прибираще конете. Делчо не знаеше къде да се дене от мъка. Въртя се два-три дена, сетне продаде конете и каруцата, отгради под сайванта една стаичка, настани Трайча и жена си там и замина да търси работа в града.

Понесоха се на облаци гарвани над нивите. Облаци забулиха небето. Заваляха есенните дъждове. Опустяха разкаляните селски пътища. Веднъж баба Тиша изправи стълбата и накара Нешка да се покачи на покрива и смени счупената керемиди, която пропускаше дъждовната вода на тавана. Нешко свърши работата и се изправи до комина. Загледа се към гората, над която валеше проливен дъжд. Ето че по разкаляния път се зададе едно момче, натоварено с вързоп дърва. То газеше босо, със запретнати крачоли и краката му бяха посинели от студ. Когато наближи до църковната ограда, Нешко го позна: Трайчо.

– Горкият Трайчо! – проговори Татарчето и замислено се загледа подире му: шляпа, шляпа! Сетне слезе доле. Отиде зад паметника, изгреба всичките левове, които беше събрал през лятото, напълни джоба си и се затече към Пъшовия дюкян. Попита Пъшо колко струват едни гумени цървулки. Пъшо отвърна колко. Нешко му наброи цяла купчина левове, взе цървулите и се върна вкъщи.

Разказа на баба Тиша всичко и най-накрая рече:

– Иди сега, бабо, занеси цървулите и ги дай на Трайча, те са за него. Той е голямо момче, ходи на училище, ходи и в гората за дърва. Ще му премръзнат краката, ако газии бос в студената кал.

– А за тебе, моето момче? – попита баба Тиша.

– Аз съм лесен. Цяла зима ще стоя в къщи. А догодина, додето тръгна на училище, ще спечеля пари колкото за цървули, а и на тебе ще купя едни очила.

Баба Тиша се просълзи, прегърна милостивото сираче и го целуна по челото.

Ангел Каралийчев

1. Кой беше Нешко Татарчето?

- а) богат човек;
- б) сиротно момче;
- в) болно дете.

2. Кой го намери?

- а) учителят;
- б) шофьорът;
- в) пълдарят.

3. При кого го отнесе?

- а) при баба Тиша;
- б) при баба Тонка;
- в) при баба Марга.

4. С кого играеше момченцето?

- а) с гълъбите;
- б) с врабчетата;
- в) с гарваните.

5. Каква чорба варила бабата?

- а) бобена;
- б) грахова;
- в) копривена.

6. Какво набра Нешко за баба си от гората?

- а) гъби;
- б) ягоди;
- в) коприва.

7. Къде продаде момчето ягодите?

- а) на гарата;
- б) на спирката;
- в) на пазара.

8. Къде скри спечеления лев?

- а) под камъка;
- б) под дървото;

в) под керемидата.

9. Какво още продавал Нешко?

- а) ябълки;
- б) круши;
- в) дюли.

10. Какво оцеля след пожара в двора на Делча каруцарина?

- а) къщата;
- б) сайвантът;
- в) кокошарника.

11. Къде Нешко купи цървулите?

- а) на пазара;
- б) в дюкяна;
- в) на панаира.

12. Какво обеща Нешко да купи на баба си?

- а) цървули;
- б) очила;
- в) рокля.

§21. ЧЕТЕНЕ И АНАЛИЗ НА ХУДОЖЕСТВЕНИ ТЕКСТОВЕ

Упражнение 192

- Прочетете биографията на Алеко Константинов. Назовете основните събития от живота и творчеството на автора.

Алеко Константинов (1863 – 1897)

Алеко Константинов е от Свищов; семейството му е заможно, с авторитет в обществото, и възпитава у бъдещия писател високо родово самочувствие. Първоначално учи в местното свищовско училище. След това е в Габровската гимназия; после – в Руската империя (гр. Николаев), където продължава да учи. Завършва право в Одеса. У нас служи в съдебните институции (в Софийския окръжен съд, в Софийския апелативен съд), но все губи постове си – заради конфликти с управляващи-

те, заради неудобна категоричност при защитата на собственото мнение. След уволненията работи като адвокат. Преследяват го и лични нещастия (за пет години си отива и цялото му семейство – умира майка му, баща му и трите му сестри). През 1894 г. е кандидат за народен представител в родния си град Свищов, но не става депутат.

През 1897 г. е убит на път от Пещера за Пазарджик. Трябвало е да бъде застрелен човекът, пътувал във фойтона до Алеко през онази злополучна нощ – Михаил. Такъв бил политик с влияние, но и с доста врагове в района. Куршумът застига писателя Алеко Константинов. Трагичната му съдба се превръща в своеобразна алегория на конфликта между твореца с остро критична нагласа и обществената среда у нас в края на XIX в.

Още първите публикации на Алеко Константинов са със социално-критична насоченост – става дума за стихотворните му опити от началото на 80-те години на XIX в. Социалната критичност е характерна и за неговите фейлетони, които се печатат във вестник „Знаме” от 1894 г. насетне. Първият Алеков пътепис „До Чикаго и назад” се появява в началото на 90-те в списанието „Български преглед”, самостоятелното му издание е през 1894 г. „Бай Ганю”, произведението, което прави автора си свръхпопулярен, излиза в сп. „Мисъл” през 1894 и 1895 г. – същата година и в отделна книга. Алеко е автор на проза, описваща пътванията му из България, на интересни критически бележки върху литературни събития на епохата; той е също и преводач – запознал е българската публика с творби на Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Молиер и др. Литературните му и публицистичните му текстове имат своя сериозен принос за формирането на културния климат в страната през 90-те години на XIX в.

Алеко Константинов е писател моралист, критик на обществените нрави у нас, творец с високо гражданско самосъзнание. Неговият герой Бай Ганьо е пълната му противоположност. По този повод професор Иван Шишман казва: „Вземете опакото на Бай Ганя и ще имате Алека”. При това авторът няма амбицията да става писател, а творчеството му просто е отражение на действителността, в която живее. По силата на тази логика се ражда и разбирането, че Алеко не е измислил героя си, а го е прекопирал направо от действителността. Самият той подхранва това, като говори за щастливо хрумване при създаването на творбата. Като хрумването на Архимед, който, докато се къпел във ваната, открил закона за олекването на телата във водна среда, изскочил гол на улицата и извикал „Еврика!” (“Открих!”). Като хрумването на Нютон, който, докато седял под дървото, открил закона за гравитацията, когато ябълката го ударила по главата... Тази шаржова (шарж – карикатурно изображение е пресилено подчертаване на специфични черти на лицето или на

характера) митология на културата обаче влиза в крещящо противоречие с действителността и със съдбата на писателя. Случайното му убийство се тълкува като логично и закономерно, а художникът Илия Бешков създава карикатурата „Бай Ганьо убива автора си”. Писателят едновременно изстрада времето, в което живее, и произнася присъдата си над него.

Двете основни творби на Алеко Константинов не случайно се появяват във времето, когато страната излиза от рамките на Османската империя и се насочва към модерна Европа. В „Бай Ганьо” и „До Чикаго и назад” е обща темата за пътуващия човек, който обаче има два различни образа. Пътуващият човек Алеко Константинов е високообразован и културен, възприемчив, чувствителен, критичен. Той внимателно преценява плюсовете и минусите на западната цивилизация, сравнява, обобщава. Той знае, че днешна Америка е утрешна България, защото пътищата, по които се развива светът, са сходни. Затова той с основание може да се нарече изследовател на бъдещето. Пътуващият човек Бай Ганьо е некултурен, необразован, нечувствителен, сляп и глух за постиженията на западната цивилизация. Заедно с розовото масло той изнася на пазара на европейските стоки и своята национална идентичност. Героят е пародия на идеала за българина и българското. Ако през Възраждането се създава националният мит за бъдещета свободна държава като „чиста и свята република”, то чрез образа на Бай Ганьо Алеко Константинов създава национален контрамит.

В анкетата с писателя, направена от Иван Шишманов, на въпроса „Коя е любимата Ви миризма?” Алеко Константинов отговаря: „*Миризмата на параходите и железниците*”. В неговото творчество влакът и параходът не са само транспортни средства. Те са метафорични нишки, които свързват България и Европа, Европа и Америка, Стария и Новия свят като цяло, осъществяват взаимодействието между културите и цивилизациите, противопоставят геокултурната метафора Изток на геокултурната метафора Запад. Бай Ганьо е некултурен човек от Ориента, попаднал в културна западна среда. В този смисъл творчеството на Алеко е цивилизационен експеримент.

Алеко е създател на най-популярния герой в българската литература. За Бай Ганьо знаят и онези, които не са чели тези „Невероятни разкази за един съвременен българин”, както гласи подзаглавието. Във фейлетона „Честита Нова година 1895” в шеговит стил авторът разказва за писмото, което е получил навръх празниците от прототипа на главния си герой, търговеца Ганьо Сомов от Казанлък. В него между другото се казва: „Авторите обичат героите си, особено пък когато те са живи”. От дистанцията на днешното време можем да кажем, че Бай Ганьо още е жив. В една литература, в която мнозина автори далеч надживяват героите си, защото творбите им са

мъртвородени, Бай Ганьо многократно надживя Алеко не само защото има лична ” заслуга” за преждевременната му смърт...

(Из списание)

Упражнение 193

► Прочетете текста .

БАЙ ГАНЬО У ИРЕЧЕКА

Туй, дето го разказа Цвятко – обади се срамежливият Илчо, – то е по-подирна работа, пък аз знаая, че бай Ганьо по-рано е дохождал в Прага, бавил се е дълго време и е продал доста розово масло. Искате ли да ви разкажа?

– Щом е за бай Ганя, недей пита, разказвай! – отговорихме ний.

– Добре. Слушайте тогава. Пристигва бай Ганьо от Виена в Прага. Слиза на станцията, нарамва си дисагите и излиза на улицата. Файтонджиите се спущат да му предлагат услугите си – той им прави знак с глава, че не ще. Те разбират знака му за утвърдителен и един файтон се изпречва отпреде му. Бай Ганьо се сърди, блещи се и прави сърдити жестове. Това забелязва

полицейският и заповядва на файтоните да се оттеглят. Мисли си бай Ганьо от кого да узнае де живее Иречек, нашият историограф. Иречек е живял в България, обича българите, ще иде бай Ганьо у него: „Добър ден” – „Дал ти бог добро” – и може да го покани в къщата си; защо ще си дава паричките по хотели? – Додето си мисли така, пред него се изпречва един трегер с червена шапка и предлага да му носи дисагите. Бай Ганьо го пита знае ли де живее Иречек, трегерът отговаря отрицателно, подава надежда, че ще може да се намери, и пак простира ръце да поеме дисагите. Бай Ганьо не му ги дава, едно, защото мускалите са вътре и може „да запраши нанякъде” и, друго, гледа го облечен добре, кой знае колко ще го оскубе.

– Ваша милост, вървете напред, аз подире ви – казва вежливо бай Ганьо. – Оставете дисагите, аз ще ги нося.

Тази вежливост бай Ганьо я пуца със сметка: хем ще предразположи трегера към себе си, хем ще му покаже, че не е някой голям и богат човек, та да не мисли онзи да го оскубе.

Вървят, разпитват по кръстопътищата де живее Иречек; найсетне сетил се някой, че въпросът е за професор Иречек, казал им де да попитат, попитали и го намират.

Бай Ганьо казва на трегера едно „да си жив, благодарим” и влиза в квартирата на Иречека.

– О-о! Добър ден, бай Иречек, как си, добре ли си? – извиква бай Ганьо с един най-приятелски тон, щом влиза в кабинета на стопанина.

Последният му подава зачудено ръка, поканва го да седне и се сърди на своята памет, която не го подсеща кой е този любезен приятел.

– Не ме ли познаваш? – припомня бай Ганьо, като смесва ту „ви”, ту „ти”. – Вий нали бяхте министър в София?

– Да.

– Е и аз съм оттам! – заключава тържествено бай Ганьо. – То се казва емишерии сме, хе, хе, хе, ами как! Помниш ли статията във в. „Славянин”?

– Да, да, спомням си – отговаря сдържано-снизходително Иречек.

– Ей че бяха те нацапали!... Ама ти си гледай кефа, хич да не те е еня! Аз колко съм ви хвалил!... Те викат Иречек такъв, Иречек онакъв. – „Да ме прощавате – викам, – не е тъй”.

Иречек познава добре българите и затова никак не се учудва на тази фамилиарност на бай Ганя. Разговорът продължава няколко минути в този тон, сетне минува на по-практическа почва: бай Ганьо хвали квартирата на стопанина, загатва му доста осезателно, че „най-сетне има място и още един странен човек даже да се прибере тука”, говори му за гостоприемството на българите, изказва съжаление, че „виж, другите не са като нас, българите; чужденец да влезе в българска къща, ще го нахранят, ще го напият, ще му постелят”. Иречек се старае да му внуши, че квартирата е тясна за домашните му. Бай Ганьо си прави оглушки и развива темата за българското гостоприемство. От тази тема разговорът се извива към търговийката на бай Ганя. Той съобщава на стопанина, че е донесъл за продан розово масло, и му заявява: „Утре, ако щеш, води ме по всичките фабрики, аз съм съгласен; ще ми превеждаш, че не знам езика, а?” Иречек бърза да отговори, че не е запознат с фабрикантите на етерни масла, понеже занятията му са съвсем от други род, а освен това няма свободно време, но ще му каже де се събират българите студенти, та измежду тях някой може да му услужи.

– Ако щете, санким – допълня бай Ганьо, – няма да те пресилвам. Аз ще дам и на госпожата (тука ли е тя?) един мускал масло. Познавам я и нея, как не (Иречек не може да се начуди за коя госпожа е думата). Па ако имате тука роднини, приятели, кажете им, че съм донесъл масло – то не е срамота! Аз ще се навъртам по-често около вас, ще си приказваме за България. Па ако обичате, съгласен съм и у вас да остана, додето съм в Прага. А?

– Извинете, но...

– Казвам, санким, ако обичате – обяснява сплетено бай Ганьо, – и мен ми е по-добре на хотела, ама хайде, рекох, Иречек – наш човек...

– Благодаря за вниманието; аз бих ви задържал на драго сърце у дома, но не разполагам с лишни помещения. Днес обаче вий сте наш гост и ще обядвате у нас.

– Да обядваме, защо да не обядваме! – съгласява се бай Ганьо. – И ваша милост, казва се, ако не от мойта – от българска софра все сте яли.

Иречек е зает с една спешна работа, която с влизането на бай Ганьо се пресича. Стопанинът седи като на бодли и не знае как по деликатен начин да експедира временно сладкодумния си гост. Той звъни, явява се един слуга, комуто поръчва да съобщи на домашните, че им е пристигнал гостенин от България. Влиза след малко майка му. Бай Ганьо едва се повдига от стола си, прави с ръка едно двойно движение към челото си и снизходително изговаря: „О, здрасти, здраво-живо, дайте да се похванем, ха така, по български. Как сте още? Радвам се”.

Госпожата го приветствува любезно и с цял ред въпроси показва жив интерес към отечеството на гостенина.

– Е, кажете сега правичката – пита бай Ганьо, – къде е по-хубаво, в Прага ли, в София ли?

Госпожата е в недоумение, тя не е била в София, а бай Ганьо при тоя въпрос погледва с дяволска усмивка Иречека, като че иска да му внуши своя възглед за жените: „А бе жена нали е, какво ще приказваш с нея?..”

– Негова милост ще обядва днес у дома – обръща се Иречек към майка си и сетне, за да може да продължава занятието си, по немски я моли да заведе бай Ганя в друга стая. Госпожата предлага на бай Ганя да минат в съседната стая. Бай Ганьо погледва проникателно Иречека, погледва и дисагите с мускалите, прави сметка с вежди: „По немски нещо си продумаха, кой знай! Ама не вярвам. Най-сетне министър е бил у нас. А бе то и министрите не са стока я! Ама за тогоз не ми се вярва” – и след това става нерешително и тръгва по указанието на госпожата към съседната стая, но като дохожда до вратата, обръща се и иска да прочете на лицата на стопаните тяхното намерение и забелязва няколко неми знакове, с които действително в този момент се обмениха домашните; тези знакове означаваха: „Гледай да го занимаш с нещо по-дълго време, понеже имам много бърза работа”, но бай Ганьо го изтълкува иначе.

– Тези неща тука може да ви пречат – заявява той, като показва с очи на дисагите.

– О, никак не. Моля, не се безпокойте – отговаря Иречек.

– Ама все ще ви пречат, знам аз. Я чакай да ги взема в другата стая – и посягва да ги вземе, но домашните любезно се съпротивят. – Мигар ме е страх, не, ами така, рекох...

Минуват в приемната стая и госпожата затваря след себе си вратата, за да не се чува шумът в кабинета. Тя се старее всякак да занимае бай Ганя с нещо любопитно: предлага му разни албуми, показва

му картини, слага пред него цял куп илюстрации, но умът на бай Ганя е съвсем на друго място и той на любезностите на госпожата с престорено равнодушие отговаря:

– Не ща, благодарим: гледайте вий. Колко съм ги гледал аз такива картини и портрети! Не ме гледайте, че съм млад!

Бай Ганьо поглежда нетърпеливо на своя огромен сребърен часовник и почва един твърде интересен и своєвременен разговор:

– Аз много съм любопитен да изуча Европа. Ето сега например, да речем, у нас дойде ли пладне – сядат да обядват. У вас инак е наредено. Вий кога обядвате например?

– Ний обядваме в 5 часа обикновено, но днес можем да обядваме и по-рано. Извинете, ще ви оставя само за една минутка – каза госпожата и излезе из другата врата.

Бай Ганьо седи сам в салона, зяпа разсеяно картините, час по час плюе по килима (не че е гладен, ами кой знае!), разтрива го с ботушите и се вслушва при най-малък шум в кабинета. Чува той по едно време, че Иречек става от стола си, пристъпва няколко крачки и се спира. „Ама и аз диване, защо не си пренесох дисагите в тая стая.“ Бай Ганьо седи като на тръни; най-сетне не го сдържа, става, пристъпя тихичко по килима към вратата на кабинета, навежда си ухото към дупката на ключалката и слухти; той чува само собственото си често дишане и ударите на кръвта в ушите. Но и тук бай Ганьо не се успокоява, той не вижда нищо през ключалката и като натиска нерешително дръжката на вратата, отваря я, подава си тайнствено главата в кабинета и вижда Иречека, приклепнал близо до дисагите му пред един шкаф с книги. Бай Ганьо се хили насреща му:

– Хи, хи, хи, работите ли, работите ли? Хи, хи, хи! Чакай, рекох, да надникна. Работете си, нищо, аз пак ще затворя.

Иречек го гледа зачудено, без да му мине през ума причината на това своеобразно любопитство.

Обедът е готов. Минуват в обедната стая и сядат около трапезата: родителите на Иречека, сестра му, бай Ганьо и той. Бай Ганьо, преди да почне обедът, начева да се кръсти, хем се усмихва, с което иска да покаже на стопаните, че той не е от онези простите хорица и не че дотам вярва, ама все не е лошо (с дявола сме добре, какво бива и на господа малко тамян да покадим – за зор заман).

– Аз съм леберал, от лебералната партия – пояснява той, – ама сегиз-тогиз удрям по едно кръстене, то не е зле, хора сме... Това какво е, супа ли е? А, аз обичам супа. Чорбата е турско ядене. И ний сега повече супа ядем. Ах, пърдон, извинете, оцапах ви бохчата... Ц... ц... ц... Тях да се не види!...

Увлечен от желание да се препоръча за цивилизован човек, бай Ганьо не можа да поеме право чинията със супата, която му подаде стопанката, и изля доста от нея върху масата и додето да му попре-

чат, той събра една част с лъжицата и я изсипа в чинията си. Стопанката не искаше да му позволи да яде от тая супа, но той от деликатност загради чинията си с ръце и не искаше да му я меняват.

– Аз имам чушки в дисагите си – съобщи ненадейно бай Ганьо. Той гореше от желание да си разтрие една чушчица от дребните в супата, която се показва съвсем бледна за неговия стомах, но се стесняваше да извади чушки, да не го помислят за простак, та искаше по-напред да сондира стопаните.

– Да? Имате чушки? – обади се Иречек.

– Как не, нося си аз чушки; нали знаете, „Българйя, майка мила“ не може без лютичко – казва иронически бай Ганьо и без да чака повече, скача от стола, спуска се в кабинета, домъква дисагите си, прикляква над тях гърбом към стопаните и донася на трапезата две чушки.

– Две стигат за петима ни, страшно са люти – заявява той, като изгърсва половина чушка със семките в чинията си и остатъка любезно предлага на стопаните: – На, заповядайте, разтрийте си, хе, хе, хе, по български! Не, не, разтрийте, слушайте мене и ще видите какво нещо е. Е, вий знайте: насила хубост не става. Чакайте аз да си разтрия, че да ви покажа какво се вика супа.

И наистина, бай Ганьо разлюти супата си до такваз степен, щото един непривикнал човек би се отровил. И почна да сърба; ама сърба българинът, не се шегува, триста псета да се сдавят, не могат го заглуши. Едри капки пот му замрежиха челото и като че се стремяха да рукнат в чинията му. Бай Ганьо сръбне веднъж откъм върха на лъжицата, остави лъжицата и затисне лютата влага с два-три залъка хляб; пак вземе лъжицата, сръбне супа, смръкне с носа си навътре и пак два-три залъка хляб.

– Я ми подайте още едно късче хлебец. Вий съвсем без хляб ядете – учудва се бай Ганьо. – На българйята дай хляб; ние много хляб ядем; да не се хваля, ама с таквази чорба, пърдон, с таквази супа цял самун хляб изядам. Бас държа.

Бас не държаха, но и без това бай Ганьо унищожи доста хлебец.

– Туй винце отде го вземате – любопитствува бай Ганьо, не че го интересува отговорът, а така, да намери предлог за още някоя чашка.

– Купуваме го – отговаря стопанинът, – добро ли е ?

– А-а! Чиста стока! Купувате го, а? Я подайте шишето насам. Каквото се е запалил стомахът ми от чушката като нажежено желязо, да ливна сега цялото шише, ще зацвърчи отвътре. Ех, у нас винце, половин лев оката, като му светнеш една окица – тука ли си!... А, оригнах се, прощавайте: туй малко просташко пада, ама пърдон, човещина, не можеш да го задържиш!..

Обедът у Иречека благодарение на бай Ганя излезе доста оживен. Кафе им поднесоха в приемната стая. Бай Ганьо в благодарност за вкусния, а главно сития обед, иска да почерпи стопанина с една цигара тютюн и как да се случи тютюнът му в дисагите. Право казано, табакерата беше в джоба му, но трябваше да намери предлог да понавести дисагите, не може той да си остави мускалите така у чужди хора, всичко става на тоя свят.

Бай Ганьо не ще и да чува отказването на стопанина да запуши от тютюна му: „Как тъй, джанъм, хич може ли да бъде български тютюн да не запуши човек!“

Запуши бай Ганьо и почна с наслаждение да сърба кафето. Ето кое се казва сърбане!... Да се намираш в таквози приятно настроение, да минеш с един събеседник цели часове, да си в стая, дето никой няма да чуе какво приказваш, па и да чуе, няма да те разбере – при тия благоприятни условия да се сдържиш и да не заприказваш за политика, това е вълн от силите на бай Ганя. Не може да се сдържи той, изля си душата:

– А бе, бай Иречек, я ми кажи твоя милост леберал ли си, консерватор ли си? Май-май, че си консерва, както виждам. И аз, ако питаш, не мога да ги разбера нито едните, нито другите, ама хайде, да не им остане хатъра... Знайш, алъш-вериш е то, не е шега... Па да ти кажа ли правичката... (Тука дали няма някой да ни подслушва?) Да ти кажа ли правичката? – И едните, и другите са маскири!... Ти мене слушай, па се не бой! Маскири са до един!... Ама какво да сториш? Не се рита срещу ръжена!.. Търговийка, предприятийца, процеси имам в съдилищата – не може. Не си ли с тях – спукана ти е работата! Па и мене нали ми се иска – я депутат да ме изберат, я кмет. Келепир има в тия работи. Хората пара натрупаха, ти знаеш ли? Хубаво, ама като не им клатиш шапка – дявол не може те избра! Тъй е! Аз съм врял и кипял в тия работи, че ги разбирам...

Иречек едва ли се е съмнявал, че гостът му разбира „тия работи“.

(Из Алеко Константинов)

? Отговорете на въпросите:

1. Разделете „Бай Ганьо у Иречека“ на епизоди. Кой от тях ви се струва най-смешен? Защо?
2. Кой момент от развитието на действието бихте определили като кулминация? Направете му подробен преразказ.
3. Какво в поведението на Бай Ганьо ви размива най-много? А кое ви отвращава? Защо?
4. Как авторът е постигнал контраста между поведението на героя и това на неговите домакини?

5. По какъв начин езикът на Бай Ганьо внушава впечатлението и оценката, която имаме за него? Посочете изрази от речта му, които ви се струват най-характерни.
6. Коя от постъпките на Бай Ганьо бихте определили като най-нелепа и несъответна на обстоятелствата?
7. Какви типове характеристика на героя е използвал Алеко Константинов в „Бай Ганьо у Иречека” и каква е тяхната роля за въздействието на героя върху читателя? Дайте примери.
8. Направете подробен преразказ на тема „Един европейски обяд на Бай Ганьо”.
9. У нас за Бай Ганьо знаят и хора, които никога не са чели произведението. Как си обяснявате изключителната популярност на героя?

§22. ПРЕРАЗКАЗИ НА ТЕКСТА

Упражнение 194

- Прочетете текста. Определете стила и типа на речта, основната мисъл и темата му.

БЪЛГАРИЯ

Българската държава възниква през 681 г. Като побеждават могъщата Византия, прабългарите в съюз със славяните първи от новите европейски народи създават своя държава. Нейната тринаде-

сетвековна история минава през неизброими изпитания, през близо два века византийско и петвековно османско робство. Народът обаче оцелява, за да поеме отново своя път, за да се нареди сред най-будните, сред най-напредничавите.

Краят на деветото и началото на десетото столетие ознаменуват Златния век на старата българска култура. България дава много учени и писатели, създава значителна философска, историческа и художествена култура. Става достоен съперник на Византия.

Преди хилядолетия в България се разпространява богомилство. Тази ерес против християнска църква и против феодалния обществен ред обхваща цяла България, прониква във Византия, в Румъния и Русия. Чрез Сърбия и Босна тя преминава и в Италия, и Франция.

Българският народ неоднократно възстава срещу византийския гнет и възкресява прежната мощ на своята държава. През тринадесети век българските селяни вдигат първото в Европа антифеодално въстание и поставят на престола пастира Ивайло.

*Отбраната на Шипка,
август 1877 г.*

А когато над България ляга османското владичество, народът тръгва от индивидуалното отмъщение на хайдутите, за да стигне до четите, до една непозната по онова време организирана борба. Зачестяват множество масови въстания.

Най-много обаче развълнува света героичната народна епопея от Април 1876 г. Безпримерният подвиг на българските опълченци

и войниците от многонационалната армия на Руската империя на старопланинския проход Шипка отбелязва прелома в Руско-турската война. Активно участие в защитата на Шипка вземат войниците от Житомирския, Волънския и Подолския полкове. На Шипка е тежко ранен малкият брат на Панас Мирни Юрий Рудченко. В освободителната борба вземат участие Иосиф Шевченко – племенникът на Тарас Шевченко, легендарните генерали Тодор Радецки и Михаил Драгомиров. И дълго жадуваната свобода изгрява.

България дава в лицето на Димитър Благоев първия организатор на революционното движение на Балканите. Българските работници и селяни вдигат през 1923 г. първото в света антифашистско въстание.

През втората световна война в България се разгръща силно антифашистско и партизанско движение.

На девети септември 1944 г. България прекрачва в една нова историческа епоха. Тя започва изграждането на едно ново общество, в което разцъфтяват демокрацията и свободата.

Физическата сила на народа би се сломила, ако във вековните борби не го окриля едно горещо родолюбие, една могъща сила. Тази сила запалва чрез монаха Паисий от Хилендар искрата на националното възраждане. Тя издига национално-демократичната революция до организаторския гений на Васил Левски и саможертвата на Христо Ботев. Същата сила по-късно прелива в художественото слово на Иван Вазов, в огнедишащата поезия на Христо Смирненски и Никола Вапцаров, в нежната лирика на Пейо Яворов и Димчо Дебелянов.

Народно-демократичната революция разкрепостява не само физическата, но и духовната сила на народа. Израстват неподозирани таланти и трудови герои.

(Из книгата „Това е България“)

Отговорете на въпросите:

1. Как се създава българската държава?
2. През какви изпитания минава историята на България?
3. Кога и къде се разпространява богомилството?
4. Кога избухва първото антифеодално въстание в Европа?
5. Как се бори българският народ срещу петвековното османско владичество?
6. Кога избухва първото антифашистско въстание в света?
7. Кога България стъпва в нова историческа епоха?
8. Какво окриля народа във вековната му борба?

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО

По българските земи богомилството възниква през 928 г. в подземното на манастира „св. Параскева“. Първите български богомили са княз Бенеамин, патриарх Стефан, презвитер Йеремия, Симеон Антипа, Василий Византиец и Гавриил Лесновски. Водач на българското богомилство става княз Бенеамин, известен още като Боян Мага, а в негова дясна ръка се превръща презвитер Йеремия, по-популярен като поп Богомил.

Основната цел на богомилите била да приложат християнството, неподвластно на църквата и царете.

Всяка сутрин богомилите посрещали изгрева на Слънцето, защото смятали неговите първи лъчи за лечебни. Често се молели до преумора и изкачвали планини, за да се заредят с енергия.

Богомилите не забранявали брака, но безбрачието било желателно за служителите на религиозното движение. Те носели черни расо, малки кръстове и железни пръстени на показалците.

Богомилството разкривало скрити сили, които помагали да се постигне хармония между външния и вътрешния свят.

Упражнение 195

► **Изпълнете заданието.**

1. Определете значението на изразите и ги употребете в изречения:

вдигам въстание, вдигам се на борба, давам писменост, довеждам до победен край, запалвам искрата, прекрачвам в нова епоха, разгръщам дейност.

2. Заменете отделените думи със синоними.

Българската държава **възниква** през 861 година.

България **започва да изгражда** едно ново общество.

Във вековната си борба българският народ е **окрилен** от едно горещо родолюбие, от една **могъща** сила.

Богомилството прониква във Византия, в Румъния и други **държави**.

3. Употребете отделените думи в прякото им значение.

Тринадесетвековната история на България **минава** през неизброими изпитания.

Българският народ **се нарежда** сред най-будните, най-напредничавите.

Преди повече от единайсет века българите **дават** писменост на широкия славянски свят.

И дълго жадуваната свобода **изгрява**.

На девети септември 1944 г. България **прекрачва** в една нова историческа епоха.

Физическата сила на народа би **се сломила**, ако във вековните борби не го окриля едно горещо родолюбие.

Свободният човек **внося** дълбоки преобразования в панорамата на своята родина.

4. Съставете план и направете кратък преразказ на текста по плана.

Упражнение 196

► **Прочетете текста. Определете стила и типа на речта, основната мисъл и темата му.**

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА БЪЛГАРИЯ

България е разположена в югоизточна Европа, в източната част на Балканския полуостров.

България граничи с Румъния, Турция, Гърция, Македония и Сърбия. Нейната площ е три хиляди км². Релефът на България е много разнообразен. Шестнайсетте ѝ планини са: Стара планина, Рила, Пирин, Родопи, Средна гора, Витоша, Странджа, Баласица и др.

На юг от река Дунав се простира Дунавската равнина, където се отглеждат жито, царевица, много плодове и зеленчуци. На юг от Стара планина се намира Розовата долина, тук се произвежда прочутото розово масло. В Северна България се намира златна Добруджа, а в Южна България се простира Тракийската низина.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

Маслодайните рози започват най-напред да се отглеждат в Персия и тя е първата страна, която произвежда розово масло. Счита се, че войниците на Александър Македонски при походите си са я принесли на Балканския полуостров.

Натуралното розово масло е от най-скъпите в света. То се цени по-скъпо от златото и

платината. За да се получи един килограм розово масло, трябва три тона розови листа.

В България има много реки, но те не са големи. Най-голямата река на Балканския полуостров е река Марица. Тя извира от Рила и се влива в Егейско море. Марица напоява Тракийската низина.

Река Искър извира от Рила и се влива в река Дунав.

Водите на много реки са събрани в язовири, които дават електрическа енергия и напояват плодородните полета.

Населението на България е около 9 млн. души.

София е столица на България. Това е много голям и хубав град. Засега София е най-големият промишлен, научен и културен център на България. В София живеят над един милион жители. Навсякъде е оживено. Централните булеварди са задръстени с минувачи. Много трамваи, леки коли, автобуси, тройлебуси сноват по улиците и булевардите на София.

Много паметници украсяват столичните паркове, градини, площи и булеварди. С тях българският народ изразява своята безпределна любов към българските просветители и революционери.

Най-големите градове в България са София, Пловдив, Варна, Русе, Бургас, Стара Загора, Плевен и др.

България – държава, която има свой герб, свое знаме, свой химн.

Държавното знаме изразява суверенитета на българския народ и българската държава и е отличителен знак в международните ѝ отношения.

В средата на герба стои изправен и горд традиционният балкански лъв. От двете му страни го ограждат пшенични класове, обвити с лента от националния трибагреник – бяло, зелено, червено.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

Знамето е трицветно – бяло, зелено, червено, поставени водоравно отгоре надолу. В левия горен ъгъл на бялото поле е изобразен гербът на република България. Белият цвят на държавното знаме символизира миролюбие, трудолюбие и други добродетели на българския народ, зеленият – връзката на държавното знаме със знамената на борците за национално освобождение, любовта на българския народ към своята земя, червеният – готовността на българския народ да брани постиженията си.

ХИМН НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Горда Стара планина,
до ней Дунава синей,
слънце Тракия огрява,
над Пирина пламеней.

Мила Родино ,
ти си земен рай,
твойта хубост, твойта прелест,
ах, те нямат край!

Паднаха борци безчет
за народа наш любим.
Майко, дай ни мъжка сила
пътя им да продължим!

Мила Родино,
ти си земен рай,
твойта хубост, твойта прелест,
ах, те нямат край!

В България официалният език е българският език. Говори се от близо 9 милиона души предимно в България, но също и в Гърция, Македония, Румъния, Сърбия, Турция (европейската част), Украйна, Молдова, Австралия, Канада, САЩ, Германия и Испания.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО

Официалната азбука за писане на български език е кирилицата. Българският е първият славянски език, който разполага със собствена писмена система, датираща от IX век. През 886 година България приема глаголическата азбука, създадена от св. св. Кирил и Методий, която постепенно е заменена от кирилицата – азбука, създадена и наложена от Охридската и от Преславската книжовна школа в началото на X век. На 1 януари 2007 година България е приета за пълноправен член на Европейския съюз, кирилицата става третата официална азбука на съдружеството след латинската и гръцката.

Упражнение 197

► По дадения план съставете устен подробен преразказ на текста.

1. Територията на република България
2. Населението на България.
3. София – столица на България.
4. Най-големите градове на България.
5. Държавната символика на България.
6. Езикът на българския народ.

Упражнение 198

► Прочетете текста. Определете стила и типа на речта, основната мисъл и темата.

СТАРИЯТ ЩЪРК

Вършитбата отдавна мина. Полята лежаха оголени и пусти. Една нощ заваля дъжд – равен и тих. На сутринта небето се избистри, ала над земята пропълзя хлад. Сребърни паяжинки се проточи-ха между шубраците. Есента бе дошла.

Старият щърк разтърси криле, огледа небето и си каза:

– Време е вече.

После събра неколцина от младите щъркове и им поръча веднага да разнесат заповедта за тръгване.

И една заран овчарят от могилата погледна надолу и се смая: цялото равнище край село беше побеляло. Стотици щъркели се бяха събрали и се готвеха за нещо. Овчарят свали свирката от уста, вгледа се нататък и се вслуша. Старият щърк говореше.

– Време е вече, деца – думаше той, – време е да се лети на юг. Денят намаля, нощите станаха хладни, скоро и слана може да падне. Днес ще трябва да пътувате. Свиках ви сега да си изберете водач и да се сбогуваме.

Щъркелите се размърдаха изведнъж. Чуха се учудени викове:

– Какъв водач! Нали си имаме! Ти си ни водил досега, ти ще ни водиш пак. Не искаме друг водач!..

Старият щърк поклати глава и кротко отвърна:

– Не, аз няма да ви вода вече. Аз няма да летя с вас. Аз ще остана тук.

– Но как така, защо? – развикаха се щъркелите.

– Стар съм вече, деца, и не мога. Не мога летя с вас.

– Ние ще те носим, ние няма да те оставим! – викаха най-младите. – Толкова години ти си водил всички, сега ние пък ще те отнесем. Не ще те оставим тук самичък...

– Не, не, мои мили – усмихна се старият щърк, – не можете ме отнесе вие. Планини и моря има да минавате, себе си с мъка ще занесете, та и аз ли ще трябва да ви тежа!... Не можете, пък и аз не ща. В чужбина не ми се мре. Тук ще си остана.

Натъжиха се сърцата на младите щъркели. Как ще го оставят тук в студа, в дъжда, самичък? Но той отново се усмихна и подзе:

– Не ме жалете, не мислете за мене – така ми е по-добре. Мигар по-леко ще ми е да загина в топлите, но чужди краища или сред студените морски талози? Тук искам да остана и да умра аз. Че няма по-хубава земя от тая, дете съм видял слънцето за пръв път. Няма по-хубаво гнездо от онова гнездо върху сиромашкия комин, в което

се излюпих и в което отгледах моите млади рожби. Тук аз знам всеки дол, всяка локва, всяка хижа. Разбирам езика на хората и ги обикнах и те ме обичат като свой. Де и защо ще вървя другаде?.. Защо се връщам всяка пролет?.. Защо ще се върнете и вие пак насам, щом повече топлият вятър и се раззеленеят росните ливади?.. Ще видите вие много страни, много поля и реки, морета и планини и ще разберете. Ще разберете, че никъде дъгата не е тъй хубава, както тука; че никъде песента на щурците, вечер, когато полето засине, не е тъй радостна; че никъде димът на комините не е тъй топъл, както там, дето си пазил с крила малките си. Сега тръгвайте вече и добър ви път на юг!

Наведоха глави птиците и мълчаливо се сбогуваха. След малко – чу се гърхане на стотици криле. Ятото бавно се издигна. Закрепи се за миг в синьото небе. После се нареди в голям тригълник и полека се понесе в хоризонта. Само едно бяло петно остана в посърналото поле. След миг и то се раздвижи, дигна се и спря после на един селски покрив. Старият щърк отиваше да прекара последните си дни в гнездото, дето се бе родил.

(Из Константин Константинов)

► **Съставете устен подробен преразказ по дадения план.**

1. Вършитбата отдавна мина:
 - полята – оголени и пусти;
 - дъждът – равен и тих;
 - над земята пропълзява хлад;
 - есента е дошла.
2. Заповед за тръгване.
3. Избор на нов водач.
4. Думите на стария щърк:
 - най-хубава е земята, дето сме се родили;
 - най-скъпо е родното гнездо;
 - никъде дъгата не е така хубава;
 - никъде песента на щурците не е така сладка;
 - никъде димът на комините не е така топъл.
5. Отлитане на ятото.

Прочетете текста. Определете стила и типа на речта, основната мисъл и темата му.

Упражнение 199

ДРЕВЕН И ВЕЧЕН...

Създавайки първите славянски книги с помощта на своята азбука, братята Кирил и Методий са изваяли от славянската народна

реч първия славянски книжовен език – старобългарския, като са проявили в това дело изключително умение. Не бива да се мисли, че народната реч може да се превърне само с помощта на азбуката в книжовна реч. За да постигнат верен превод на изисканите гръцки текстове и да създадат първите произведения на най-старата славянска литература, солунските братя са обработили за книжовна употреба старобългарската народна реч, като не само са използвали умело народния речников материал, но и са разширявали смисловата му страна с нови значения и отсенки, създавали са и нови думи въз основа на подходящи народни образци. Подложили са също и простонародния славянски синтаксис на по-сложна обработка.

През следващите векове старобългарският книжовен език се развива и обогатява значително в творчеството на мнозина забележителни писатели като Климент Охридски, Йоан Екзарх, Презвитер Козма, Патриарх Евтимий, Константин Костенечки и др.

По-късно, при тежките условия на османското иго, книжовният живот в българските земи запада, обаче по-голямата част от старобългарското книжовно творчество остава запазена в черковнославянската книжнина в Русия.

В течение на вековете българският народен език преживява големи изменения в областта на фонетиката и граматиката. Поради това старинните ръкописни текстове и печатни черковнославянски книги, внасяни от Русия, стават трудно разбираеми за народа.

И когато няколко века след пропадането на българската държава идва времето на Българското възраждане, първият въпрос, който се поставя за решаване, е въпросът за писмения език – какъв да бъде той, на каква основа и с какви средства да бъде изграден?

Възраждането е процес на културно, икономическо и идейно развитие и издигане, процес на създаване и изграждане на светска просвета и книжнина за по-широки народни среди. Естествено езикът на черковнославянската книжнина не е можел да стане средство за нова просвета и за изграждане на нов културен живот – по-богат и по-сложен от традиционния народен живот. От друга страна, простонародният език не е разполагал с нужното богатство от изразни средства.

И ето, че втори път в нашата хилядолетна история се разгъва процес на книжовно езиково строителство. Изграждането на съвременния български книжовен език е един от най-съществените процеси през времето на нашето възраждане. Естествено е било новобългарският народен език с характерните си звукови и граматични особености да стане законна основа за изграждане на новия книжо-

вен език, достъпен на широките среди и подпомагащ тяхното развитие. От друга страна, богатото старобългарско книжовно словотворчество, запазено в черковнославянската книжнина, е подпомогнало в значителна степен бързото изграждане на новия книжовен език. По този начин е създадена значителна приемственост между старобългарския и новобългарския език.

Макар и вече изграден като един богат и оригинален културен език, продължава и днес да се развива и обогатява. За правилното му развитие и обогатяване са необходими много грижи от всички среди, които си служат или се занимават с него. За тези грижи не е достатъчна само обичта ни към него като към роден език, а са нужни и знания за неговия строеж, за неговите правила, за процесите на изграждането му, както и умение да си служим с голямото му речниково и стилистично богатство.

(Из Любомир Андрейчин)

? Отговорете на въпросите:

1. Какво създават Кирил и Методий с помощта на своята азбука?
2. Какво е било необходимо, за да бъдат преведени изисканите гръцки текстове?
3. Кои писатели съдействуват за развитието на старобългарския книжовен език?
4. Как се отразява османското иго върху книжовния живот в българските земи?
5. Кой е първият въпрос, който се поставя за разрешаване по време на Възраждането?
6. Какво представлява Възраждането?
7. Защо езикът на черковнославянската книжнина не може да стане средство за нова просвета и за изграждане на нов културен живот?
8. Как се създава приемственост между старобългарския и новобългарския език?
9. Какво е необходимо за развитие и обогатяване на българския книжовен език?
10. Какви грижи трябва да се полагат за езика?

► Свършете изреченията:

Не бива да се мисли, че народната реч

Подложили са също и простонародния език

По-голямата част от старобългарското книжовно и езиково творчество остава запазена в

Първият въпрос, който се поставя за разрешаване,

Езикът на черковнославянската книжнина не е можел да стане средство за

По този начин е създадена значителна приемственост между
За тези грижи не е достатъчна само обичта ни към него като към
роден език, а са нужни

- ▶ **Съставете изречения с дадените словосъчетания:** *става въпрос за, поставям въпроса за, задавам въпрос, отговарям на въпроса, повдигам въпроса за, въпросът се свежда до.*
- ▶ **Съставете план на текста от упражнение 199.**
- ▶ **Направете устен подробен преразказ на прочетения текст (упражнение 199).**

§23. ДИАЛОЗИ

Упражнение 200

- ▶ **Прочетете текста. Определете стила и типа на речта, основната мисъл и темата му.**

НА РАЗХОДКА

1

– Знаеш ли, Камене, че Поморие много ми харесва. Преди не бях чувал за този град. Обикновено свързах морето с Варна, Бургас и с курортните комплекси ”Слънчев бряг” и ”Златни пясъци”.

– Човек трябва да поживее известно време в града, за да почувства неговата атмосфера.

– Особено впечатление ми направи оживената търговска част в центъра на града.

– На мене пък ми харесва дългата скала на кея от хотел „Поморие” до новия квартал.

– Да, оттам се открива чудесен изглед към Бургас и към южната част на залива.

– Много е интересен хотел „Поморие” с архитектурното си решение. Просто е надвесен над морето.

– Разбрах, че старото име на града е Анхиало. Знаеш ли как е възникнал градът?

– Анхиало е най-младият от елинските градове по Черноморското крайбрежие. Предполага се, че е изграден от жителите на Созопол. Още от стари времена в Анхиало се добива морска сол.

– Вчера направих снимки на вятърните мелници. Видях и някои стари къщи с дървени еркери и балкони.

– Те са оформили градския пейзаж преди около един век. Сега са само спомен. Днес интересът към Поморие се свързва с възможностите, които градът предлага за калолечение и почивка.

2

– Няма ли да минем през Плевен?

– На връщане ще се спрем за няколко часа в Плевен, а сега трябва да стигнем навреме във Велико Търново, за да се настаним в хотела и да си починем.

– В кой хотел ще ноцуваме?

– В „Янтра”. Намира се на една висока скала над самата река.

– Спомням си го. Ние миналото лято минахме през Търново. Ходихме в този хотел, но нямаше места.

– Хареса ли ти градът? Какво ти направи най-силно впечатление?

– Трудно е да се каже. Градът е неповторим. Запомня се преди всичко изключителната архитектура на къщите, които сякаш са надвиснали над реката и над скалите. Старият крепостен град е изграден изцяло върху хълмовете Царевец, Трапезица и Света гора.

– А съвременният град също ли е построен върху хълмовете?

– Той се е разраснал по долните склонове на Трапезица и Орловец.

– Знаете ли колко са жителите на Велико Търново. Над 50000. Градът е не само паметник на българската архитектура и на българската история. Той е голям промишлен, земеделски и културен център.

– Велико Търново е и университетски град. В него се намира едно от най-големите висши учебни заведения.

– Ще имаме ли възможност да видим университета?

– Да, това е предвидено в програмата на екскурзията.

3

– След обяд организираме екскурзия до Витоша.

– Ще се върнем ли за вечеря?

– Не, няма да се върнем. Там ще вечеряме.

– Такава горещина е! Да се надяваме, че в планината ще бъде по-приятно.

– На Витоша няма да бъде горещо, а вечерта ще Ви бъде дори хладно.

– Хубаво е, че София се намира така близко до планината. Сигурно много столичани прекарват почивката си тук, на чист въздух.

– Да, софиянци обичат Витоша и се гордеят с нея. Тя е обявена за народен парк.

– А ние какво ще правим там?

– На Витоша има много хижи, почивни станции, мотели и хотели. Ние ще пътуваме с автобус до спирка „Златни мостове”, а след това ще вървим малко пеш. Ще обядваме в планината, след обяд ще играем на топка, ще пеем, ще правим снимки.

– Оттам може ли да се види София?

– От терасата пред хотела ще видите София като на длан.

– А през зимата почиват ли там софиянци?

– Да, разбира се. При хотела е създадена модерна ски-база. Ако дойдете при нас зимно време, ще можете да карате ски.

- За съжаление, не зная да карам ски.
- На ваше разположение ще бъдат и редица опитни учители по ски.
- Това е много хубаво и много удобно.

? Отговорете на въпросите:

1. Обичате ли да пътувате?
2. С какви видове на транспорта сте пътували?
3. Разкажете къде сте пътували? Кое място най-много Ви хареса? Защо?
4. Имате ли в мечтите си да пътувате? Къде именно? Защо?
5. Разкажете за някоя случка от вашето пътешествие.
6. Към кой стил на речта се отнасят диалозите?

Упражнение 201

▶ Прочетете диалозите.

МОЕТО СЕМЕЙСТВО

1

- Колко обичам родителите си!
- Защо?
- Те са по-големи от мене, обаче аз почти не забелязвам това, като че ли сме добри приятели.
- Пък моите родители винаги са заети. Много рядко ги виждам. Живея с баба си. Тя е много добра.
- Помагаш ли ѝ?
- Да, заедно се занимаваме с домакинството.
- Къде работят родителите ти?
- И двамата са агрономи.
- Имаш ли сестра или брат?
- Нямам нито брат, нито сестра.
- Пък аз имам и брат, и сестра.

- С вас ли живеят?
- Брат ми е женен, има две деца. Живее в съседното село.
- Това не е далече. Сигурно често се виждате.
- Да, почти всяка неделя той с цялото си семейство идва на гости у нас.
- А сестра ти има ли семейство?
- Не, тя е на 10 години, ходи на училище.

2

- Имаш ли брат или сестра?
- Имам две сестри.
- Омъжени ли са те?
- По-голямата ми сестра отдавна е омъжена. Тя има голямо семейство. Семейството ѝ се състои от петима души.
- Виж ти! В нашето село има ли още такива големи семейства?! Мисля, че няма.
- Наистина, семейството е голямо. Имам три племеннички.
- Да имаш трима племенници!
- Ако имаме предвид, че по-малката ми сестра също ще се омъжи някога, ще има деца, значи и аз, може би, ще имам племенник!
- Тя е учителка, мъжът ѝ е лекар.
- Кой гледа децата им?
- По-големите деца ходят на училище, най-малката по цели дни е при нас. Майка ми ги гледа.

3

- Как се казва твоята приятелка?
- Казва се Таня Иванова. Тя е ученичка. Живее в съседното село.
- На колко е години?
- Тя е на 16 години. Учи се в 10 клас.
- Какви са по професия нейните родители?

- И двамата са животновъди.
- Голямо ли е тяхното семейство?
- Таня има двама братя и една сестра. Освен това заедно с тях живее майката на баща ѝ.
- Ти беше ли у тях?
- Бях няколко пъти. Да знаеш колко хубаво е подреден техният дом! В къщи всичко е направено от бащата на Таня.
- Сигурно той има сръчни ръце. И самата къща, и мебелите, и водопроводът са направени от него.
- Голяма ли е къщата им?
- Разбира се. Те са 7 души. Стаите са пет.
- Майката на Таня работи, нали така? Кой подрежда стаите, готви, пере и гледа малките?
- Всички заедно. Всеки сам си подрежда стаята, момичетата знаят да готвят, момчетата пазаруват. Дядо и баба вече са на пенсия. Те помагат на родителите да гледат малките.

? Отговорете на въпросите:

1. Разкажете за своето семейство.
2. Как обикновено си провежда свободното време вашето семейство?
3. Какви празници се празнуват във вашето семейство?
4. Какво можете да разкажете за родовото ви гнездо?
5. Познавате ли добре семействата на вашите приятели?
6. Как обикновено те ви посрещат у дома си? А вие?
7. Гордеете ли се, че сте се родили именно във вашето семейство?
8. Какви са общочовешките ценности според вашето семейство?

Упражнение 202

▶ Прочетете диалозите.

ПРОФЕСИЯ

1

- Какви заводи има във вашия град?
- Те са много: завод за инструментални машини, локомотивен завод, завод за сачмени лагери, корабостроителен и кораборемонтен завод.
- Вие ходихте ли на практика в някой от тях?
- Разбира се. Учениците от нашия клас ходят в завода за инструментални машини.
- Интересно ли ви е?
- Да, много. Някои от машините, които сега добре зная и мога да разкажа за тях, за пръв път ги видях в завода.
- Доволни ли са родителите ти?
- Много са доволни, защото и двамата работят в завода.

- Баща ти какъв е по професия?
- Машинен инженер.
- А майка ти ?
- Тя е контролорка в завода, отговаря за качеството на продукцията.
- Харесва ли ѝ нейната професия?
- Да, много. Майка ми смята, че нейната професия е най-важната в завода.
- На колко смени се работи в този завод?
- Хората работят на три смени, за да се използва оборудването ефикасно.
- Каква професия ще си избереш?
- Още не знам. Бих искала да стана авиаторка или космонавтка.
- За какви професии мечтаят твоите приятели?
- Едната би искала да стане социална работничка, а другата – биоложка или зъболекарка.

Речник:

завод за сачмени лагери – завод з виготовлення кулькових підшипників

2

- Добър ден. Заповядайте, седнете. Как се казвате?
- Казвам се Али Рамадан. Кандидатствам по обявата за готвач. Изпратил съм автобиография.
- Да, виждам. Вие сте от Сирия, нали?
- Да аз съм бежанец и от 3 години живея в България със семейството си.
- Говорите добре български. Къде сте го учили?
- Ходих на курс по български език и също имам много приятели българи.

– Чудесно! В автобиографията Ви пише, че сте били главен готвач в Дамаск. Къде сте работили там?

– Работил съм в ресторанти на големи хотели.

– Също така сте работили в София. В кой ресторант?

– В ресторанта „Българска скара“. Там работих две години като помощник-главен готвач.

– И какво стана? Защо сега не работите там?

– Защото ресторантът вече не работи.

– Да, разбирам. Ресторантът ни предлага българска кухня. Ще се оправите ли?

– Да, имам опит с българската кухня. Казах Ви, че съм работил в български ресторант.

– Добре. Ще започнете на граждански договор за три месеца. Ако работите добре, ще подпишем трудов договор. Имате ли статут на бежанец?

– Да, имам. Благодаря много. А каква е заплатата?

– Сега ще говорим за това...

► Вярно или грешно?

1. Али кандидатства за работа като сервитьор.
2. Той е изпратил автобиография?
3. Той е от Иран.
4. Той е в България от пет години без семейството си.
5. Али е учил български език в университета.
6. Той няма приятели българи.
7. Той работил като главен готвач в Дамаск.
8. Работил е в ресторанта в град Пловдив.
9. Али не може да готви българска храна.
10. Той ще работи на граждански договор за 5 месеца.
11. Али няма статут на бежанец.
12. Шефът харесва Али за готвач в ресторанта.

Упражнение 203

► Прочетете диалозите.

ВРЕМЕ И ГОДИШНИ ВРЕМЕНА

1

– Отново съм без късмет!

– Защо?

– Днес исках да замина за София, но няма да мога.

– Да, и аз виждам, че дъждът все се засилва. Лее като от кофа.

– Мисля, че наистина, времето се влошава. Още вчера беше толкова топло, а днес небето е покрито с много тъмни и страшни облаци.

– Не разбирам какво да правиш? Може пътуването да оставиш за утре?

– Разбираш ли, работата ми е там. Искам или не, но днес трябва да замина.

– Тогава решавай сам! Единствено, което мога да ти посъветвам, за да си вземеш чадъра.

– Ти нали знаеш, че аз не нося чадър! Доста много чадъри съм изгубил през дъждовно време.

– Не излизай без чадър. Ще станеш вир вода, а там не е далеко и до простудата.

– Решавам да си облека дъждобрана и да тръгна. Друг начин няма.

– Да не забравиш да обуеш гумените ботушки и да не вървиш из локвите.

2

– Харесваш ли пролетта?

– Да, много я харесвам.

– Защо? Можеш ли да ми кажеш?

– Обичам да усещам мириса на едвам разцъфналите дървета и цветя, да вървя по зелените ниви и жълтозелените гори, да слушам сладкопйните песни на славеите и кукането на кукувиците от сутрин до вечер.

– Ти много красиво говориш за пролетта. Не знам дали и аз ще мога да говоря като теб за любимия ми сезон на годината.

– А ти се опитай. Нали, както вече разбрах, ти също обичаш пролетта.

– Да, и на мен ми харесва през пролетта да дишам миризмата на люляка и акацията, на сливовите, крушовите и черешовите дървета,

да се грея на топлото мартенско слънце, обаче като си спомням, че през този сезон времето е променливо...

– Да, тук си права.

– Особено през първия пролетен месец март. През нощта е много студено и почти всяка сутрин има поледица.

– Сега и аз разбрах, че ти не по-лошо от мен говориш за любимия си сезон.

– Ами нали надаром една от пословиците гласи, че с когото ще се събереш, такъв и ще станеш.

– В момента ми дойде на ум, че ние с теб можем да се опитаме да напишем едно стихотворение, което да посветим на пролетта.

– Много се надявам, че сезонът с неговото настроение ще ни помогне в това.

3

– Колко е красиво наоколо.

– Тъжно ми е, че зимата отива към края си и още малко остана да се върви по белия и мекия килим.

– Затова хайде да се наслаждаваме с последните дни на този необичайно прекрасен сезон.

– Не искаш ли да идем на баирчето и оттам да се спуснем с шейните?

– Не забрави ли на колко сме години?

– Разбира се, че не. Я припомни миналата седмица. Не ли се пързаляха нашите по-големи братя и сестри?

– Спомням си. Дори родителите ми и те искаха да идат с тях заедно на баирчето, обаче нямаха за това свободно време.

– Решавай какво ще правим. Ако не искаш да се спускаме с шейните си, хайде да караме със ските.

– Тази идея наистина ми харесва. Чакай ме след един час в училищния парк.

– Бързай, че още трябва да направим голям снежен човек.

4

– Обичам зимната ваканция!

– Защо си на това мнение?

– Защото е дълга и интересна.

– Лятната ваканция намного е по-дълга.

– През лятото обаче няма сняг.

– Пък аз всяка година с нетърпение чакам лятото. Не понасям студ и мраз. Освен това през лятото има много плодове и зеленчуци, можеш да пътуваш на море и други интересни места.

– Ами през зимата можеш да се пързалиш и играеш на снежни топки.

– Според мен, през лятото природата е по-красива: дърветата са зелени, цветята цъфтят, хлябът се ражда.

– Настоявам на това, че през зимата природата е много хубава. Всичко е обвито в прекрасна бяла дантела и свети от радост и красота.

– Всяка ли зима имате толкова много снеговалежи! При нас през зимата много рядко вали сняг.

– Знаеш ли, че при нас по-често вали дъжд, отколкото сняг?

– Сега разбирам, защо толкова силно се радваш на снега?

– Разбира се. Затова смятам, че по-хубав сезон от зимата няма!

– Също така мога да кажа за лятото.

? Отговорете на въпросите:

1. Кое ви е любимото годишно време?
2. Опишете любимия си сезон.
3. Дайте писмено отговор на въпроса „Защо харесвам най-много именно този сезон?“

ТЕЛЕФОНЕН РАЗГОВОР

1

Велева: Добър ден. Бихте ли ме свързали с господин Ботев?

Секретарка: Кой го търси, моля?

Велева: Ана Велева, фирма „Прогрес“.

Секретарка: Бихте ли изчакали за малко, сега ще Ви свържа.

Свързвам Ви.

Ботев: Тодор Ботев на телефона. С какво мога да Ви бъда полезен?

Велева: Добър ден, господин Ботев. Безпокоя Ви във връзка с предстоящата изложба.

Ботев: Добър ден, госпожа Велева. Тъкмо се канех да Ви се обадя. Чакам да ми изпратите материалите.

Велева: Обаждам се, за да Ви кажа, че материалите са готови и днес следобед ще Ви ги пратим по пощата.

Ботев: Радвам се да Ви чуя. Очаквам материалите.

Велева: Моля, обадете ми се, като ги получите. Дочуване.

Ботев: Докуване.

2

– Ало! Слушам ви!

– Извинете, мога ли да говоря с Нетка?

– Кой я търси?

– Лалка се обажда.

– Момиче, почакай един момент!

(след малко)

– Ало! Нетка е на телефона.

– Безпокои те Лалка.

– О, Лалке, здравей! Много отдавна не си се обаждала.

– Бях в Украйна. Току-що се върнах от Чернивци и веднага хванах слушалката.

– Да не се е случило нещо?

– Нищо. Всичко е наред. Нося ти подаръци от Тарас. Случайно го срещнах на аерогарата.

– Така ли? Как е той? Здрав ли е?

– Всичко е добре. Можеш ли да дойдеш у нас, за да ти предам разговора ни?

– За съжаление, днес много съм заета. Може ли утре?

– По-добре да е днес. Не знам какво е в куфара.

– Какво да се прави тогава! Нямам избор. Ще дойда. Обаче трябва да завъртя един телефон да предупредя родителите си, че ще се върна късно. След това ще ти се обадя и ще решим в кое време ще можем да се срещнем. Дочуване!

– Дочуване!

3

– Митко, помогни ми, моля!

– Ако имаш по-малък брат, само с него ще се занимаваш! Какво искаш?

– Виж какво, трябва да се обадя по телефона на Донка.

– Чудесно! От пет години почват да се обаждат по телефона.

– Много те моля! Но аз не зная да се обаждам по телефона.

– Добре, ще ти помогна, обаче всичко ще правиш сам.

– Съгласен съм! Кажете какво трябва да правя!

– Първо, дигни слушалката и я сложи до ухото.

– После?

– След това набери номера! Знаеш ли номера на Донка?

– Да, знам го. Набирам номера...

– Чува ли се нещо?

– Нищо не се чува.

– Дай ми слушалката! Е, да! Телефонът е повреден. Не работи.

– Митко! Какво да правя!? Много ми трябва да се обадя на Донка.

– Иди на улицата. Там има телефон. Ето ти картичката.

– Защо ми е?

– Без телефонната картичка няма да се свържеш. Като влезеш в телефонната кабина, пусни я. След това вдигни слушалката и набери номера.

– Разбирам. Благодаря. Отивам веднага!

– Чакай! Малък си. Няма да вземеш слушалката. Ще отида заедно с тебе.

Отговорете на въпроси:

1. Имате ли необходимост да общувате по телефона?
2. С кого най-много общувате?
3. Спазвате ли речевия етикет при общуването по телефона?

Упражнение 204

Съставете диалог, който би могъл да се състои в навечерието на:

а) Новата година; б) рождения ден на вашия приятел (приятелка); в) срещата с вашия приятел (приятелка), с когото (която) вие отдавна не сте се виждали.

§24. ПЛАН НА ТЕКСТА

Упражнение 205

▶ Прочетете биографията на Елин Пелин.

ЕЛИН ПЕЛИН (1877 – 1949)

Елин Пелин (псевдоним на Димитър Иванов Стоянов) е роден през 1877 г. в с. Байлово, Софийско. Учи в родното си село, по-късно – в Панагюрище и София. Отрано проявява интерес към литературата и към рисуването, дори през 1896 г. кандидатства в тогавашното рисувално училище, но не е приет. За кратко време е учител. От есента на 1899 г. Елин Пелин се установява в София, сътрудничи на различни издания, редактира списание „Селска разговорка“ (предназначено за учителите на село), а след време – хумористичния вестник „Българин“, както и списанията за деца „Веселушка“, „Светулка“ и др. През 1903 г. е назначен в Университетската библиотека, а по-късно – и в Народната библиотека. От 1926 до 1944 г. е уредник на музея „Иван Вазов“. През 1940 г. е избран за председател на Съюза на българските писатели и за член на Българската академия на науките. Умира в София през 1949 г.

Като ученик бъдещият писател съчинява стихотворения, повечето останали неотпечатани; по-късно се насочва към прозата. Първите публикации на Елин Пелин са от 1895 г. – разказите „Мило е отечеството“ (в сп. „Войнишка сбирка“) и „На майчин гроб“ (в ученическото списание „Извор“). С течение на времето публикациите му стават все по-зрели. Налага името си в българската литература със сборници „Разкази“, том 1 (1904) и том 2 (1911), които и до сега остават класически образци на темата за живота в българското село от края на XIX и начало на XX век. В тях преобладават мотиви от всекидневния живот, селската неволя, труда и характера на българския човек както в скръбта, така и в радостта. Дарбата му на художник се изявява в необикновено живописния и въздействащ природен свят, изобразен в разказите му. Елин Пелин е автор на повестите „Гераците“ (1911) – едно от най-високите постижения на българската белетристика – и „Земя“ (1922). Майсторството му в жанра на разказа се проявява и в по-късния му сборник „Под манастирската лоза“ (1936), където по обобщени и философски въпроси за съдбата на човека са засегнати едновременно чрез проникновен размисъл и открито жизнелюбие. Елин Пелин е известен писател за деца, сътворил е

за малките читатели множество стихотворения, приказки, разкази, както и два романа – „Ян Бибиян”. Приключенията на едно хлапе” (1933) и „Ян Бибиян на луната” (1934).

Сладкодумникът от Байлово, художникът със слово, разказва-чът с невероятен усет за природата и селската душа – това е Елин Пелин. Или са такива критическите клишета за него. Иначе всеки, който се е докоснал до чудната магия на разказите му, си е изградил собствена представа за техния автор. Неизменно първият досет с творчеството му съвпада с ранните детски години и първоначалния читателски опит на българина, защото героите на този писател навлизат в съзнанието ни още с първото посягане към книгата и остават там за цял живот.

Нашата литература не познава друг, по-класически белетрист от Елин Пелин. Шедьоврите на късия разказ, които оставя той, изпълват традиционното пространство на жанра, създават модела, от който се ръководят впоследствие всички изкушени от тайните и възможностите на художественото повествование. Елин Пелин създава нормата за разказа, мярката за него и насища жанра с такива значения, които му отреждат водещо място в нашата словесност до ден днешен.

Тематичният кръг на Елин-Пелиновите творби е организиран около драмите и неволите на селския живот. Но от горчилките на битието писателят съумява да извлече поезията на делника. Любовта не е по-маловажна от страданието, социалният конфликт не отнема възможността за личен избор, действителността не предопределя еднозначно посоките на въображението и съзнанието. Разказите на Елин Пелин са реалистични и в този смисъл остро конфликтни, но в тях животът не е опростен, не е сведен само до онова, което „става на село”, а е облъхнат от извисяващата и облагородяваща мисия на изкуството – да твори красота, да създава неповторимости.

Поетиката на Елин-Пелиновите разкази включва няколко задължителни компонента. Те винаги са изградени върху една случка, концентрирани са около едно важно събитие, което обикновено се развива в рамките на няколко часа. Обикновено финалът в тези разкази е изненадващ, но закономерен. Яркото събитие дава основание на някои да говорят за анекдотичния характер на тези разкази, но така поставен, този акцент ги опростява. Защото почти във всички разкази на писателя задължително идва пейзажът като „душа на събитието”. И той обикновено хармонира с характера на случката. Както твърди изследователката Искра Панова, осъществява се принципът „Авторът мълчи – говори пейзажът”. Диалогът, който е почти задължителен, е част от динамиката на действието,

придвигва случката напред. Ако продължим цитираната мисъл, авторът замълчава, но говорят героите... А колкото до разказвача, подставеното лице на автора в епическата творба, той стои невидим, скрит зад кулисите на действието и оставя героите да постъпват според логиката на своите характери, а сюжетът да се развива според логиката на своите характери.

? Отговорете на въпросите:

1. Разкажете биографията на Елин Пелин.
2. Прочетете текста, извадете онези изречения, които носят най-много и най-важна информация.
3. Съставете план на текста, като се опирате на извадените изречения.
4. Напишете биографията на Елин Пелин по съставения план.

Упражнение 206

▶ Прочетете разказа на Елин Пелин.

НА БРАЗДАТА

Като заваля дъжд, та цяла неделя! Тихо, кротко, ден и нощ. Вали, вали, вали – напои хубаво майката земя, па духна тих ветрец, очисти небето и пекна топло есенно слънце. Засъхнаха нивята. Оправи се време – само за оране.

Боне Крайненецът впрегна пак Сивушка и Белчо и тръгна след ралото. Нивата му е в един хубав широк валог. От всички страни гора и завет. Земята изпръхнала и се рони като захар. Той размаха копралята и извика:

– Де-е, хайде, братя!

Ехото се обади живо из гората.

Старият Белчо замаха опашка и тръгна спокойно. Сивушка – слаба кравичка, два пъти по-малка от Белчо – прави усилие и върви успоредно с него.

И ето че се редят бразда, две, три – леха... Тъжното лице на Боне се разведри малко. Той забрави неимотията и си подсвирна с уста.

– Не бързай толкоз, Белчо, че Сивушка не може като тебе... Хайде, Сивушке, хайде, слабушке, хайде, миличка... Уморихте се, ама какво да ви правя? И аз се уморих... Де-е, горе! Доле!

Белчо, изпечен стар вол, пъхти с ноздрите и пристъпя като някой големец. Дребната Сивушка се напъва с всичка сила. Устата ѝ се отворила, гръбнакът и се превил на кочияшка, тънката и опашка се накокържила. Белчо пристъпи еднаж, тя – два пъти. Оплезила език – върви!

Наоколо няма никой. Из гората леко шумолят босите нозе на есента и под тях слабо трещят сухи съчки.

– Хайде, Сивушке, хайде, мила! – подвиква Боне и със страх гледа как кравата му все повече се уморява и губи сили.

– Стой!.. Хайде малко почивка!

Уморените добичета се спряха. Боне отиде пред тях и ги замилова по челата.

– Белчо, ти от човещина не разбираш, умори много Сивушка! Нали, Сивушке? – заговори им той.

А Сивушка и Белчо спокойно и безстрастно го гледаха с тъжните си очи и дишаха тежко. От устата на Сивушка капеше пяна. Тя погледна белия си другар, погледна стопанина си и наведе жално глава.

– Що, миличка? Кажми! Тежко ли ти е? Сивушке-слабушке! Сърцето ти плаче, миличка. И днес да поработим, па утре е празник, цял ден ще си почивате. Ти какво ме гледаш, Белчо? Юнак си ти – говореше им Боне.

Но Сивушка не изправи главата си. Думите на господаря ѝ сякаш не бяха утешителни за нейното болно сърце. Хлътналите и хълбоци тупаха силно и бързо. Краката ѝ трепереха.

– Кажми ми, Сивушке-слабушке, какво ти стана? – заговори уплашено Боне и почна да я милва като дете. После хвана ралото и подвикна: – Де... хайде... да се поразтъпчете.

Белчо се напъна да пристъпи. Сивушка направи усилие да го придружи, но не можа и той се спря.

– Де! Хайде, хайде! – викна с висок и ободрителен глас Боне.

Ехото из гората живо му се обади.

Белчо тръгна пак. Сивушка направи още едно усилие, но краката ѝ се разтрепериха, тя се повали, падна в ярема и измуча жално.

Боне захвърли уплашено копралята, изпрегна бързо Белчо и застана смутен пред Сивушка. Тя лежеше неподвижно, с протегната шия, с муцуна, заровена в ровката пръст, със затворени очи и дишаше тежко.

– Стани, Сивушке, стани! – освободи я от ярема Боне и почна да я вдига за рогата.

Сивушка едвам отвори очи, погледна с молба господаря си, като че искаше да му каже: „Остави ме да си умра спокойно“, и пак замижа.

Боне се завайка около нея и не знаеше какво да прави. Нивата орана не доорана се печеше на слънцето. То едничко гледаше от

небето и полека-лека отскачаше от пладне и клонеше зад баирите. Наблизо нямаше никой. Гората беше глуха.

– Хайде, Сивушке! Стани! Виж, Белчо ти се смее. Стани! Не шегувай се, мила... я виж колко е ровка земята – само за оране!

Боне хвана кравата за роговете и полека почна да я вдига. Тя запъна краката си в земята и направи последно усилие да стане, но едвам се помръдна. И отпусна пак болно главата си на ровката земя и задиша по-тежко.

Боне седна пред нея, взе на колене главата ѝ, па я замилва и зацелува по челото.

– Не прави така, миличка! Съжали ме! Слушай! Само тая нива остана. Да орем, да я доорем, после почивка... До живот няма да те впрегна. Ще порасте твоята малка Галица и ще помага на Белчо. Пък ти цял ден ще си лежиш в обора и ще си преживяш. Децата ще ти носят водица с белия медник, всяка сутрин ще те чешат, ще ти давам кърмилото... Ти ще се оправяш, ще оздравееш и ще заякнеш, нали, миличка? Тогава Галица и Белчо ще орат, а ти ще пасеш на слога, ще ги гледаш и ще им викаш: работете, работете – и ще им се радваш. А вечер, като пусна Галица, тя ще те ближе и ще ти вика: добър вечер, стара майко! Стани, миличка! Стани! Хайде!

Но Сивушка се не поклати, нито отвори очите си да го погледне. Тя трепереше като трескава.

Боне стана, отчупи комат хляб, посоли го и го поднесе до устата ѝ:

– На, слабушке, хапни си!

Сивушка отвори очите си, погледна умилително господаря си и пак замижа.

Боне въздъхна отчаяно. Погледна нивата, която пръхнеше, погледна гората, която мълчеше, погледна Белчо, който пасеше кротко на слога, погледна слънцето, което бързаше, и видя, че е самичък в тоя валог, че отникъде няма помощ.

Той пак се обърна към болната Сивушка.

– Стани, миличка! Стани, че мечката е в гората, ще дойде да те изяде! – почна да я плаши той.

После взе от колата вехто скъсано чердже, наметна се с него, влезе в гората и почна да реве като мечка и да лази на четири крака към бедната крава.

– Бау!... Ауу!... – приближи се той до нея.

Тя отвори очите си. Дълбоко в нейния измъчен жален поглед гореше бесен ужас. Животното вдигна главата си и промуча отчаяно, но пак не можа да стане.

Боне хвърли черджето, изправи се отчаян над нея, прекръсти се и заплака.

Сивушка промуча още веднъж, отвори страшно очите си и престана да диша.

(Из Елин Пелин)

? Отговорете на въпросите:

1. С какво ни е близък Елин Пелин?
2. За какво служи натрупването на глаголните форми в разказа?
3. Какви черти на селския стопанин разкрива Елин Пелин чрез образа на Боне Крайненеца?
4. Опишете картината на неуморния труд на българския селянин в началото на миналия век.

Упражнение 207

► Направете устен кратък преразказ на текста.

СПАСОВА МОГИЛА

Дядо Захари върви полека и крепи на гърба си малкия Монка. Той е скопчил сухите си ръце около шията му и безсилно се е отпуснал. Браздулицы пот шарят изгорялото лице на стареца и мокрят опънатата му от налягане шия. Ръчичките на Монката го душат и мъчат тъй, че пред очите му минават кървави мъгли, но той върви полека и грижливо крепи товара си.

Слънцето вече захожда. Наоколо из миризливите ливади, из зелените нивя, из храсталаците и тъмните кории, които се простират надалеч, тайнствено и с въздържано дихание дебне нощта.

Пък хора, хора! От всички страни, по всички пътеки идат хора един през друг, настигат се, заминават се, все към оная висока, стръмна и островърха могила, Спасова могила. Дядо Захари гледа и се чуди. Отде се взе тоя народ, това чудо! С кола, с коне, пеша, отблизо и отдалеч, отвсякъде идат хора и бързат нататък. Между тях какви не, какви не! Бедняци, дрипави, с оголени меса. Богати, пременени празнично. Всички носят по един недъг и по една надежда за изцеление.

– Дядо, къде отива тоя народ? – пита болният Монка.

– Всички там отиват, чедо.

– Всички болни ли са, дядо?

– То целият свят е болен, синко. Едни от това, Други от онова.

Няма здрав човек на света.

Дядо Захари седна уморено край пътя и въздъхна:

– Прекръсти се, чедо!

Монката откопчи ръце от шията на дядо си, па и двамата дълго се кръстиха, седнали в зеления бурен край пътя.

– Дядо, искам да походя.

– Слабичко си, момченцето ми, ще се умориш.

– Искам да походя, бе дядо – настоя плачливо Монката.

По бледото му сухо лице се прозираха големи сини жили, краката му се преплитаха от слабост, ръцете му висяха като клечки. Големите му сини очи, някак страшно отворени, се въртяха навред и

с едно умилено учудване следяха ту птичките, които мълчаливи прехвъркваха към гнездата си, ту гривите гълъби, които чезнеха във вечерното сияние към тъмната кория на запад, ту златните мушички, които жеркаха като водни капки във въздуха.

Дядо Захари вървеше съвсем полека, за да не умори малкия, но като видя, че слънцето вече заседна и хората по пътя намаляха, той отново го качи на гръб и тръгна по-бързо.

По върха на могилката се мяркаха човешки сенки безцелно, като заблудени.

– Хората си търсят вече място, закъсняхме, сине – рече старецът.

– Дядо господ рано ли ще слезне там, дядо? – пита Монката.

– Къде ти рано! Той ще чака да дойдат всички, които са тръгнали. Зер има и отдалече, има сакати, слепи, има такива, дето не знаят пътя, може да се заблуди някой... Като се приберат всички и като заспят всички, дядо господ ще повика едно ангелче да му носи патерицата и ще му каже – хайде! Ще се спуснат мълчаливо там отгоре, измежду звездите, и полека-лека ще слязат долу. Ще мине дядо господ между тоя народ, дето е тук, тихо, никой да го не чуе, никой да го не види, и ще каже изцеление на всички.

– Болните ще оздравеят ли, дядо?

– Всички – всички! – отговори с дълбока увереност дядо Захари. – Може сега, може след година, след пет, след десет. Който вярва, ще се спаси.

Монката слушаше тайнствените думи на дядо си, пропити с гореща вяра, и макар че не ги разбираше, на душата му ставаше светло и топло.

Монката не каза нищо.

Като излязоха на върха, беше вече тъмно. Звезди обсипваха гъсто небето, една до друга, като никога. Тяхното кротко и чудно сияние притискаше мрака към земята и Монката освен сънливите сенки на околните върхове не можеше да види ни корията, ни полето, ни тяхното село, ни пътя, по който дойдоха.

Като повечеряха, дядо Захари уви Монката хубаво в абата си, па и двамата легнаха един до друг край мъждивия огън.

На Монката се не спеше. Той слушаше откъслечните говори на хората, които лежаха тъмни и неподвижни като мъртвци около огньовете.

Монката отхвърли покривката от главата си, обърна се по гръб и се загледа в небето

Отведнаж на Монката му стана зле. Остри тръпки минаха по тялото му, главата му се замая. Върху очите му пада една черна пелена, пада друга, трета, четвърта. Той иска да извика дядо си, но черните пелени чезнат една по една и нему му става леко, хубаво,

сякаш някой тихо-тихо го люлее. Той отваря очи и вижда как небето и звездите са се дигнали високо, много високо.

– Мамо – вика за пръв път той, – мамо!

И тая чудна дума му звучи тъй сладко, тъй мило.

Душата му се стоплюва от нея и той се държи здрав и радостен за ръката на дядо господата.

Рано, преди слънце, дядо Захари се събуди и погледна наоколо. В сумрака по всички пътеки на могилата, низ стръмнините и камънаците, хората бягаха надолу като луди. Мъже, жени, деца, слепи, сакати, едни с патерици, други по ръце, с кола, с коне – всички бягаха и чезнеха като призраци.

Дядо Захари се сети, че според обичая трябва да се бяга отук преди изгрев слънце, та да оставят болестта. И той забута Монката:

– Монка, чедо... хайде, синко!

Но Монката лежеше по гърба си неподвижен и студен, с лице, обърнато към небето, с тихо склопени очи. Една лека и чудна детска усмивка бе замръзнала на устните му.

Той беше вече горе, в скута на майка си.

(От Елин Пелин)

§25. РЕЦИТИРАНЕ НА СТИХОТВОРЕНИЕ И ОТКЪС ОТ ПРОЗА

Упражнение 208

▶ Направете устен кратък преразказ на текста

ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА

(1893 – 1991)

Жизнен път

Елисавета Л. Белчева, влязла в българската литературна история с псевдонима, Елисавета Багряна, е родена на 16 април 1893 г. в София, в чиновническо семейство. Завършва гимназия в родния си град (1910), учителства в с. Афтане, Бургаско (1910–1911), следва славянска филология в Софийския университет (1911–1915), гимназиална учителка е във Враца и Кюстендил (1915–1919). От 1921 г. участието на Багряна в културния живот на страната става забележимо. От студентските ѝ години литературни приятелства я свързват с личности като Г. Райчев, К. Константинов, Д. Дебелянов, Хр. Ясенев, Й. Йовков. За ней-

ната житейска и творческа съдба имат голямо значение отношенията и с Боян Пенев, с Матвей Вълев. Багряна е от поетите, които се оказват важни за националната ни култура не само заради създадените текстове, но и заради самата си личностна биография, превърнала се във въплъщение на специфична идея за свобода, за истински пълноценно съществуване. В „Пенелопа на ХХ век” поетесата изповядва: „Бих искала в един безумен скок в безкрая/да скъсам всички възли – и да видя/освободена – себе си – лика си/ без минало, без родословие, без възраст, име!”

Творчески портрет

Елисавета Багряна е първата поетеса, достигнала върхове на нашата литература. Появила се в преломното десетелетие след Първата световна война, нейната поезия е пронизана от характерния за това време общ устрем към свободен полет на човешкия дух и обновление на остарелите жизненни форми, като пречупва този устрем през живота и душевния облик на жената.

Лирическата героиня на излязлата през 1927 г. Стихосбирка „Вечната и святата” за първи път в българската поезия подчертава откровенено и смело своята природа на жена. И неслучайно и до днес поетичната представа за Багряна се обвързва най-вече с тази стихосбирка и с нейното изразително название. В нея поетесата очертава ония най-съкровени и същностни черти на своя лирически облик, на които остава ярна през цялото си многолетно и пълнокровно развитие.

Поезията на Багряна подчертано се отблъсква от господстващия в предходното десетилетие на българската литература символизъм. На свръхземната душа, раздирана от предвечни противоречия, тя противопоставя сърцето – сърце човешко, „пълно със земна любов, и с възторг, и с умора”. Една от основните стихосбирки на авторката носи названието „Сърце човешко”. С поетична сплав от непринудена откровеност и предизвикателна дързост нейната лирическа героиня разкрива своето сърце на „първата и сетна” жена – жената, която по силата на самата си природа намира осъществяване в любовта и чрез любовта.

Съзряла като човек и поет в атмосферата на започналото в световен мащаб разкрепостяване на човешката личност, Багряна превръща в лайтмотив на своята лирика страстния порив към свободна изява и естествен пълнокръвен живот, спонтанния протест срещу консерватизма на социално-битовите традиции, обвързали жизнения път на жената със затвореното пространство на дома. Лирическата ѝ героиня не може да побере своя свят в тесните стени на стаята. Мащабите на нейния свят се определят не от бита, а от природата. Постоянни елементи в стиховете на поетесата са просторът на небето и морето, неизвестните пътища, безкраят. Поезията ѝ е изпълнена с

копнежа за далечни страни и морета и с лирически отзвуци от пътешествията ѝ по широкия свят. Една от стихосбирките ѝ се нарича „Звезда на моряка”, а друга – „От бряг на бряг”.

Жизнеутвърдителното светоусещане на лирическата героиня на Багряна се слива с всевечните закони на естеството. С мъдрото спокойствие на самата природа дори и в смъртта тя вижда само миг от неспирния кръговрат на живота. Това виждане ражда една от най-дълбоките творби на поетесата – „Вечната” – апотеоз на жената майка като носителка на безсмъртното жизнено начало.

В лириката на Багряна неизменно присъства образът на родната страна, не в оня класически вазовски смисъл на сливане с нейното историческо битие, а като една по-обща, но определяща за поезията ѝ атмосфера.

С върховното напрежение на дълбокото лирическо изживяване Багряна успява да превърне личните си трепети в човешки и национални обобщения с непреходна сила и да създаде един негубещ свежестта си поетичен свят, изпълнен от едновременно променлива и вечна, подчертано земна и българска атмосфера.

Упражнение 209

► Прочетете творбите на Елисавета Багряна.

ВЕЧНАТА

Сега е тя безкръвна и почти безплътна,
безгласна, неподвижна, бездиханна.
Очите са притворени и хлътнали.
и все едно – дали Мария, или Анна е,
и все едно – да молите и плачене, –
не ще се вдигнат тънките клепачи,
не ще помръднат стиснатите устни -
последния въздъх и стон изпуснали.
И ето че широк и чужд е вече пръстенът
на нейните ръце, навеки скръстени.

Но чувате ли вие писъка невинен
на рожбата ѝ в люлката съседна?
Там нейната безсмъртна кръв е минала
и нейната душа на тоя свят отседнала.
Ще минат дни, години и столетия
и устните на двама млади, слети,
ще шепнат пак „Мария” или „Анна”
в нощта сред пролетни благоухания.
А внучката ще носи всичко: името,
очите, устните, косите – на незримата.

ПОТОМКА

Няма прародителски портрети,
ни фамилна книга в моя род
и не знам аз техните завети,
техните лица, души, живот.

Но усещам, в мене бие древна,
скитническа, непокорна кръв.
Тя от сън ме буди нощем гневно,
тя ме води към греха ни пръв.

Може би прабаба тъмноока,
в свилени шалвари и тюрбан,
е избягала в среднощ дълбока
с някой чуждестранен, светъл хан.

Конски тропот може би кънтял е
из крайдунавските равнини
и спасил е двама от кинжала
вятърът, следите изравнил.

Затова аз може би обичам
необхватните с око поля,
конски бяг под пляска на бича,
волен глас, по вятъра разлян.

Може би съм грешна и коварна,
може би сред път ще се сломя –
аз съм само щерка твоя вярна,
моя кръвна майчице-земя.

МАЙЧИНА ПЕСЕН

Няма вече да оправям
вечер твоето креватче,
приказки да ти разправям
за небесното ти братче,
песни да ти пея тихо –
да не чуваш зимен вихър,
топличко да те завивам
и над тебе да заспивам.

Няма вече да те водя
в улиците за ръчица,
да ти соча в небосвода
нейде полетяла птица

и да сещам как прелива
в сложената доверчиво
мъничка ръчица твоя –
щастieto и покоя.

Аз ще скитам безутешна
в безучастната чужбина.
Твой връстник когато среща,
просълзена ще отмина...
Ти ще си играеш кротко,
ще отиваш на разходка
и понявга – нявга само
ще запитваш: „Де е мама?“

СВЯТАТА

Аз те знам, Богородице бледа,
с младенец осиян на колене.
Твоят поглед е странно загледан,
твоите устни нашепват моление.

Мъдреци беловласи и славни,
пред нозете ти ничком склонени,
за отрока, предречен отдавна,
са дошли на свето поклонение.

И наричат го син на небето,
и наричат го цар на земята,
но ти чуваш: „Друг друга любете“ –
и над люлката виждаш разпятие.

ЖЕРТВАТА

Пред малкото креватче на колене
тя трети ден, немигнала, се моли
и бавно гълта сълзите солени.

Едничкият ѝ син е тежко болен
и само нишка го дели от края -
а долу другите деца играят

и слънцето в прозореца поглежда,
и дюлята подава пълни клони,
но той е ням и сляп, и безнадежден...

През първий ден към старата икона
мълвеше тя, прекръствайки се мигом:

"Върни детето ми, от смърт спаси го."
През вторият, очите без да снема,
се молеше, от скръб обезумяла:
"Вземи живота ми – и дай го нему."

А днес на третия, едва прозряла,
тя рече мъдро: „Майко свята, стига,
вземи го, но от мъките спаси го."

И стана чудо: мина малък пламък,
детето мръдна устни загорели
и промълви полека: „Хлебец, мамо!"

? Отговорете на въпросите:

1. Кое от стихотворенията на Елисавета Багряна знаете най-зуст?
2. От кой цикъл на стихосбирката са дадените стихотворения?
3. Характеризирайте лиричните герои в стихотворенията.
4. Как се свързва образът на жената в дадените стихотворения с названието на поетичния цикъл "Вечната и святата" ?
5. Каква е темата и идеята в стиховете?
6. Към кой вид и жанр се отнасят дадените лирични произведения?
7. Кои моменти от историята на българската народност в стиховете чувствате най-близки?
8. Докъде достигат знанията ви за историята на вашия семеен род? Напишете есе за родовите си корени и чувствата, които те будят у вас.

Упражнение 210

▶ Прочетете текстовете.

ЕНЬОВДЕН

По времето на юдейския цар Ирод живеел свещеник на име Захарий. Веднъж той служил в храма, когато му се явил архангел Гавриил и му казал, че жена му Елизавета ще роди син, който ще се нарича Йоан. Захарий не повярвал и затова архангелът го наказал да мълчи до раждането на детето.

Детето се родило на 24 юни. Родителите и роднините му били много щастливи, а на осмия ден, когато трябвало да му дадат име, Захарий понеже не можел да говори, написал на една плочка „Името му е Йоан”. Архангелът му върнал словото и щастливият баща отново проговорил.

Йоан се родил няколко години преди Христос, за да прокара пътя на неговото учение сред юдеите, затова се нарича Предтеча. Той пръв започнал да ги покръства във водите на р. Йордан, за което е наречен Кръстител.

Еньовден (Яньовден) е един от най-големите летни празници Среди лето. За народа е по-важно било друго – Еньовден се пада на 24 юни – най-дългия ден в годината, в който слънцето има най-голяма сила. (След това денят започва да намалява, годината „тръгва” към есента и зимата.)

На Еньовден имат имен ден и всички с името Еньо, Яна, Янко. Името и празникът са отново много силно свързани с представата за плодородие, труд и честит живот в семейството. Това личи и от следната народна песен:

ОЙ, ЕНЬО, ЕНЬО, ЕНЬО ЕРГЕНЬО

*Ой, Еньо, Еньо, Еньо Ергеньо
сутрин ставай, Еньо, на нива иди,
в ръка си вземи, Еньо, паламарката,
паламарката, Еньо, салтамарката,
жито да жънеш, Еньо, снопи да вържеш,
нови халбари, Еньо, ти да напълниш,
на нива, Еньо, сватба да дигнеш,
в село да дойдеш, Еньо, майка да видиш,
майка да видиш, Еньо, и млада булка!*

(Из „Етнография на България” на Христо Вакарелски)

? Отговорете на въпросите:

1. Как в песента е изразена представата за плодородие и щастие в семейството?
2. Непознатите думи изпишете в речника си.

ЕНЬО БИЛЪОБЕР

С Еньовден са свързани представите на народа за поврат в природата. От наблюденията си народът знае, че „слънцето се завърта към зимата”. Смята се, че при изгрева си на този ден то се преобръщало три пъти и се връщало назад. Във връзка с това, че обедната сянка на този ден е най-малка, съществува изразът: „Еньо си наметнал кожуха да върви за сняг”. Поради това с Еньовден са свързани обичаи за гадание, за прогноза на съдбата.

Този календарно-повратен ден е твърде удобен за действия и обичаи с магичен характер. Така например, всеобщ е обичаят да се берат срещу Еньовден билки. От това е означението „Еньо билъобер”, св. Иван Билъобер”. Смята се, че в този ден билките имат най-голяма лековита сила, а след това се „отвърщат”, т.е. престават да бъдат лекови. Набраните на Еньовден билки връзват на букет – „Еньова китка”, и ги сушат, за да служат през цялата година за лекарства.

ОЙ, ЯНИ, ЯНИ, БРЕ СВЕТИ ЯНИ

*Ой, Яни, Яни, бре свети Яни!
Тръгнал ми Яни с кола за биле,
с кола за биле, за янъвиче,
за янъвиче, за камомиче.
Срещна го срещна Янъова майка,
Тя си на Яня тихо говори:
– Ой, Яни, Яни, бре свети Яни,
върни се, Яни, върни се, синко,
други отишли, обрали са го,
обрали са го, върнали са се.*

(Фолклорна песен)

? Отговорете на въпросите:

1. Как в обичая „брание на билки” в сутринта на Енъовден се съчетават народните представи за силата на слънцето и лечебната сила на растенията – билките?
2. Непознатите думи запишете в речника.
3. Какви песни при вас се пеят на празника Енъовден?

ЕНЪОВА БУЛЯ

С празника Енъовден е свързан и друг широко разпространен обичай – гадаенето за кого ще се омъжат момите и какво ще бъде тяхното бъдеще. В нощта преди Енъовден всяка мома връзва китка, към която прикрепя своя пръстен. Всички китки се потапят в съд с „мълчана вода” (*вода, която се налива и се принася в пълно мълчание, за да не се наруши нейната магическа сила*), а съдът се поставя на открито, под звездите. Предварително е избрана „Енъовата буля” – малко момиченце, което девойките носят на ръце на Енъовден заедно със съда с китките, докато пеят песни.

После започват гадаенето: превързват очите на момиченцето – „Еньовата буля” – с червено було и пеят:

*Ой Еньо, Еньо, Еньово буле,
Сегни, извади сребърен пръстен...*

Момиченцето наслуки вади една подир друга китките от съда с вода, като всяка китка получава и своето гадание за кого ще се омъжи момата, чиято е китката с пръстена. Ето някои от тези гадания, записани от българските етнографи Димитър Маринов и Христо Вакарелски:

*На стол да седи, пари да брои.
(Момата ще се ожени за богат човек.)
През дол да бяга, цървул да стяга.
(Ще се омъжи за хайдутин.)
Сама купичка на кръстопътя.
(Ще се омъжи за сирак.)
Драна крава на поле реве.
(Ще се омъжи за гайдар.)
На стол седи, пером пише.
(Ще се омъжи за учител.)
Тиха вода под камъче.
(Ще се омъжи за кротък тих човек.)*

и т.н.

Този обичай е известен в цяла България, но в някои западни краища той се изпълнява не точно на Еньовден, а през пролетните празници (Великден, Гергьовден и др.)

? Отговорете на въпросите:

1. Връзката между думите гадания и гатанки е лесно различима. Опитайте се да превърнете някои от еньовденските гадания в гатанки. Прочетете ги в класа.
2. Защо празникът Еньовден заема особено важно място в народния слънчев календар?
3. В какво се изразява календарната противоположност на Еньовден и Коледа?
4. Опишете последователно народните обичаи на Еньовден.
5. Защо брането на билки е важен обичай на Еньовден? На какво друго, освен на лековитата сила на природата, човекът във фолклора е можел да се уповава за опазването на здравето си?
6. Защо гаданията и предсказанията за бъдещото – както например в обичая „Еньова буля” – са толкова нужни на човека във фолклорната общност?
7. По какъв начин празникът Еньовден изразява връзката на човешката общност с живота на природата?

Упражнение 211

▶ Запознайте се с биографията на Христо Смирненски.

ХРИСТО СМИРНЕНСКИ (1898 – 1923)

Започнал да съчинява стихове още като ученик, за осемте години, през които гаи публикува, Христо Смирненски създава творчество, с чийто обем може да се похвали далеч не всеки поет. А създадената му за непълни три години лирическа поезия го нарежда между утвърдените първенци на българската литературна класика.

Наричат го „слънчевото дете” на българската поезия не само защото умира, ненавършил 25 години, но и защото поезията му дава израз на едно по младежки ярко и категорично, бунтовно и същевременно жизнерадостно възприемане на света. Широко отворено към неспокойната обществена действителност след Първата световна война, то е многообразно в своите жанрови и стилкови изяви, но основното му деление е на хумористично-сатирично и лирическо. Като и в двата дяла има свое показателно развитие.

Седемнадесетгодишният ученик Христо Измирлиев започва активно да сътрудничи на хумористични периодични издания. С група събрани около него ученици дори започват да издават собствено хумористично списание „Смях и сълзи”. Подписва се с различни псевдоними, от които особена популярност добива псевдонимът „Ведбал”, с който излиза през 1918 г. и първата му книга „Разнокалиберни въздишки в стихове и проза”. Започнал със забавната лека развлекателност, този дял от творчеството му се насочва към все по-сериозни проблеми на човешкото общество, за да завърши с оставените ни като поетическо завещание идейно-етични послания на предсмъртните му философско-сатирични творби – „На гости у дявола” и „Приказка за стълбата”.

С излязлото през 1920 г. стихотворение „Първи май” започва бързото и яркото разгръщане на Смирненски и като лирик. Твори бързо и леко, създаденото му за три непълни години лирическо наследство е удивително и като обем, и като художествена значимост. В началото на 1922 г. излиза и първата му и за съжаление последна приживе издадена лирическа стихосбирка „Да бъде ден!”, която за една година претърпява две издания.

Вдъхновена от избуялите по това време в Европа идеи за революционно изграждане на по-справедлив свят, още със своето изпълнено със символичен смисъл название стихосбирка ни насочва към една характерна и показателна черта на лирическия свят на Смирненски – подчертаното присъствие в поетическата му образност на светлината във всичките ѝ изяви и на всичко, което я създава – слънцето, звездите, огънят. При това светлината разкрива символичното си значение на живот и радост, а огънят се обвързва със символичната представа за революционното преобразование на света.

Но още в този патетично интониран основен дял от поезията на Смирненски, свързан често с използването и на митологични символи в „Да бъде ден” е очертана и друга характерна за поета тематична и стиллова линия – конкретните предметно-пластични изображения на града и специално на „Децата на града”, както е наречен поетическият му цикъл, обхванал стихотворенията „Работникът”, „Вълкът”, „Братчетата на Гаврош”, „Старият музикант”, „Уличната жена”. Спонтанно съзряло поетическо обобщение на този дял от лириката му е една от неговите създадени малко преди смъртта му и най-хубави творби, назована „Зимни вечери”.

Христо Смирненски умира, ненавършил 25 години, но неговите стихове продължават поетическия му живот във времето, вписвайки в разноликия строй на българската литературна класика образа на един светъл юноша, изпълнен с любов към хората, съчувствие към техните страдания и мечти за един щастлив за всички живот.

Отговорете на въпросите:

1. Какво можете да кажете за епохата, в която твори Христо Смирненски?
2. В какво семейство е роден?
3. Кога се появява първата му публикация?
4. Кои стихове навлизат в поетическия му цикъл „Децата на града”?
5. Кой е творческият псевдоним на Христо Смирненски?
6. Защо Христо Смирненски е наречен „Дете на града”?

Упражнение 212

 Прочетете изразително стихотворенията на Христо Смирненски.

ЗИМНИ ВЕЧЕРИ

Като черна гробница и тая вечер
пуст и мрачен е градът;
тъпо стъпките отекват надалече
и в тъмата се топят.

Глъхнат оградите, зловещо гледа всяка
с жълти стъклені очи,
оскрежената топола – призрак сякаш –
в сивата мъгла стърчи.

Странни струни са изопнатите жици,
посребрени с тънък пух,
и снегът, поръсен с бисерни искрици,
хрупка с вопъл зъл и глух.

А в мъглата – през безплътните и мрежи
мълком гаснеща от скръб,
младата луна незнаен път бележи
с тънкия си огнен сърп.

* * *

Вървя край смълчаните хижи,
в море непрогледна мъгла,
и вечната бедност и грижа
ме гледат през мътни стъкла.

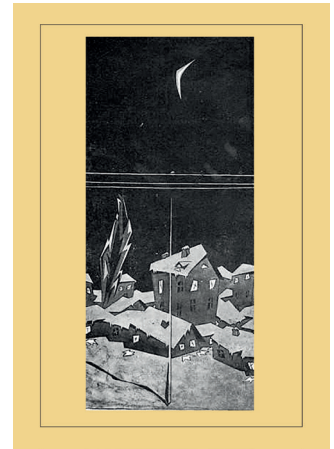
В стъклата с десница незрима,
под ледния дъх на нощта,
чертала е бялата зима
неземни сребристи цветя.

Но ето къщурка позната;
в прозореца детска глава;
и грубо гърмят в тишината
пияни хрипливи слова.

Завърнал се в къщи – безхлебен,
пиян пак – бащата ругай:
и своя живот непотребен,
и своята мъка без край.

Завесата мръсна, продрана,
и едър мъглив силует
размахва ръцете в закана,
от помисли странни обзет.

Децата пицят и се молят,
а вълка, привела глава,
сред своята скръб и неволя
жена поридава едва.

Сякаш плачът и дочули са,
сякаш са ехо в снега –
звъннаха в сънната улица
песни на скрита тъга.

Трепка цигулка разплакана,
сепна тя зимния сън,
мигом след нея, нечакано,
хукнаха звън подир звън.

Пак ли са старите цигани?
Пак ли по тъмно коват?
Чукове, сърчно издигнати –
сърчно въртят се, гърмят.

Трепна в бараката сгушена
пламък разкъсан и блед;
а от стрехата опушена
спускат се змийки от лед.

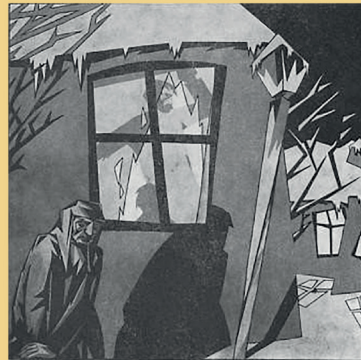
Пламва стомана елмазена,
вие се, съска, пълзи –
с тежките чукове смазани,
пръска тя златни сълзи.
Синкави, жълти и алени
снопчета пламък трептят,
в огнен отблясък запалени,
черни ковачи коват.

*

А навън мъглата гъста тегне,
влачи своя плащ злокобно сив,
и все се мъчи да пробегне
остър писък на локомотив.

Мяркат се незнайни силуети,
идат странни – странни гинат пак:
електричен наниз морно свети,
през завесите от черен мрак.

И в мъглата жълтопепелява,
в нейното зловещо празненство,
броди тежко, неспокойно плава
някакво задгробно същество.

Той е – слепия старик се връща,
с него натоварено дете,
потопени в хаоса намръщен,
бавно, бавно се разтапят те.

Братя мои, бедни мои братя –
пленници на орис вечна, зла –
ледно тегне и души мъглата, –
на живота сивата мъгла.

Тежък звън като в сън надалеч прозвъни.
Полунощ ли е пак?
В уморения мрак
като копия златни пламтят светлини
и се губят по белия сняг.

Струят се без ред бледожълти петна
от прозореца в скреж,
и – разкъсваш, зловещ –
през стъклата процежда се плач на жена,
и горят и трептят свещ до свещ.

Сред стаята ковчег положен,
в ковчега – моминско лице,
и жълти старчески ръце
у дъсченото черно ложе.

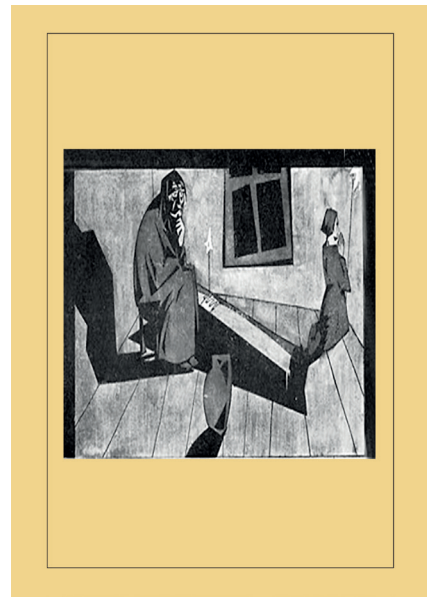
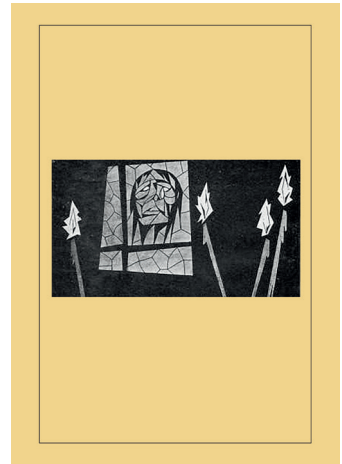
Проточено ридай старуха,
нарежда горестни слова,
в миг потреперва и едва
сподавя кашлицата суха.

Неясно по-стените голи –
пробягват сенките завчас;
пред мъничък иконостас
детенце дрипаво се моли.

В прозореца свещите бледни
целуват ледени цветя,
и, в свойта кратка красота,
цветята се топят безследно...

* * *

И пак край смълчаните хижи
вървя в бледосиня мъгла

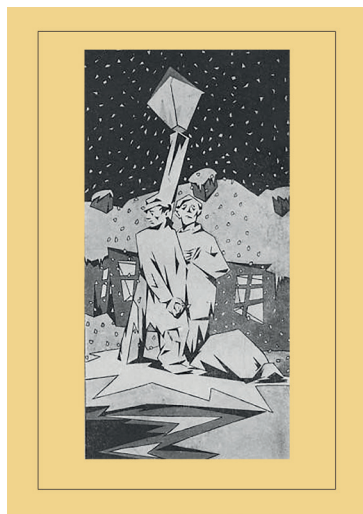
и вечната бедност и грижа
ме гледат през мътни стъкла.

Като че злорадствени песни
напяват незнайни беди,
и трепнат, угаснат и блеснат
над затвора двете звезди.

А спрели за миг до фенеря,
чувалчета снесли от гръб,
стоят две деца и треперят
и дреме в очите им скръб.

И сякаш потрошена слюда,
снежинки край тях се въртят;
и в някаква смътна почуда
децата с очи ги ловят.

А бликат снежинки сребристи,
прелитат, блестят кат кристал,
проронват се бели и чисти
и в локвите стават на кал.

? Отговорете на въпросите:

1. Как бихте определили уводната картина в цикъла „Зимни вечери” – повече като красива или повече като зловеща? Защо според вас поетът не е пропуснал да покаже и нейната своеобразна красота?
2. Кое обединява сюжетно несвързаните помежду си части на поетическия цикъл „Зимни вечери”, който неслучайно някои определят и като поема?
3. Как се изяснява в ”Зимни вечери” присъствието на един лирически Аз? Каква е основната му художествена роля?
4. Как бихте определили основното състояние на човека в изобразените в цикъла картини от живота?
5. Какви чувства будят у вас тези картини от живота на хората?
6. Опитайте се да „разиграете” във въображението си някоя от зафиксираните в картините от „Зимни вечери” човешки драми и я опишете.
7. Разгледайте изобразените в цикъла поетични картини по отношение на цветовете и звуците, чрез които са изградени. Какви емоционални внушения постига техният подбор?
8. Какви чувства, мисли и идеи събуждат у вас метафоричните внушения на финалната картина със ставащите на кал снежинки?

БРАТЧЕТАТА НА ГАВРОШ

Ти целия скован от злоба си,
о шумен и разблуден град,
и твойте електрични глобуси
всуе тъй празнично блестят!

Че всяка вечер теменужена
ти виждаш бедните деца
и обидата незаслужена
по изнурените лица

Съдбата рано ги излъгала,
живота сграбчил ги отвред
и ето ги: стоят на ъгъла,
с прихлупен до очи каскет.

Какво им даваш от разкоша си
ти – толкоз щедър към едни,
а към бездомните Гаврошовци
жесток от ранни младини?

Пред твоите витрини блескави
накуп застават често те
и колко скръб в очите трескави,
и колко мъка се чете!

Но тръгват си те пак одрипани,
с въздишки плахи на уста,
а тез витрини са обсипани
с безброй жадувани неща...

Ти целия скован от злоба си,
о шумен и разблуден град,
и твойте електрични глобуси
всуе тъй празнично блестят!

? Отговорете на въпросите:

1. Познавате ли кои са Гаврошовци?
2. Каква цел преследва авторът в стихотворението „Братчетата на Гаврош“?
3. Намерете най-силното двустийшие в стихотворението.
4. Какво е основното чувство, което внушава стихотворението „Братчетата на Гаврош“?

5. Кой са най-важните противоположности в художествения свят на творбата? Аргументирайте си отговора.
6. По какъв начин поетът е разкрил мъката и отчаянието на бедните деца?
7. Открийте в творбата всички словосъчетания, чрез които са изобразени блясъкът и разкошът, от една страна, а от друга – бедността, мизерията и житейската обида.
8. На чия страна е поетът в „Братчетата на Гаврош“?
9. Какво е главното послание на Христо Смирненски към читателя?
10. Смятате ли, че стихотворението изобразява явления, които срещаме и днес? Отнася ли се то и до нашия съвременен живот? Защо?
11. Съставете устно съчинение-разсъждение „Защо децата заслужават щастливо детство“.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО

ГАВРОШ НА ВИКТОР ЮГО

Големият френски писател Виктор Юго създава романа си „Клетниците“ през 1862 г. Гениалният писател разкрива съдбата на нещастните бедняци, отхвърлени от обществото.

Любим герой на поколения читатели е Гаврош. Дете на големия град, на блестящия Париж от началото на XIX век, той няма свой дом, където би могъл да получи топлата майчина ласка и бащина закрила. Родителите му, притиснати от мизерията, са забравили своя дълг: „баща му нехаеше, а майка му не искаше да знае за него“. Рано помъдрял от изживените страдания, Гаврош философски приема истината: „Понякога е по-добре да не знаеш къде са, отколкото да знаеш“.

Гаврош не се страхува да се появи и на барикадата, сред защитниците на свободата. Презрял опасностите, палавникът повдига духа на въстаниците с шеговитите си и остроумни реплики. Когато враговете започват да стрелят по него, той се изправя „в цял ръст, с развени от вятъра коси и ръце на хълбоците, загледа дръзко войниците и запя...“ Миг преди смъртта си Гаврош пее песен, с която се прощава с живота: „аз не съм нотариус, banker... аз съм малка птичка без гнездо,... шегобиец съм в голям размер... и не ям аспержи и месо“. Строполил се на земята, улучен от куршум, Гаврош успява да се надигне и отново да запее.

Образът на Гаврош се превръща в символ на стремежа към свобода и човешко достойнство. Бездомното и отхвърлено дете от народа не се страхува нито от бедността, нито от смъртта. Обаятелен със своето жизнелюбие, Гаврош продължава да живее в сърцата на хората по света и да им помага в борбата с непоносимите изпитания.

§26. ПРЕВОД

Упражнение 213

► Преведете на български език.

ЖАР-ПТИЦЯ

Усе було дивовижним: чисте небо, море блакиті, м'яке сонячне світло; перша зелень на деревах, ще недавно похмурих і кострубатих, була схожа на хмари зеленого диму, що ось-ось здійметься догори. Не хотілося сідати ні в автобус, ні в тролейбус, і він пішов пішки, відчуваючи, що його тіло – велика й легка пустка, на яку, очевидно, перетворилася його недавня радість, його піднесеність почуттів. Ніжність, зовсім недавня, тендітна, ще начебто звучала в душі, але це вже були рештки тієї великої, справжньої ніжності, яка частково перетворилася на попіл, частково згасла, а частково її випромінювали спогади.

Колись у дитинстві йому снилися сни: він тримав у руках жар-птицю, а потім, прокинувшись, навіть відчував на долонях дотик золотого, сліпучого пір'я. Здавалось іще деякий час, що він зловив-таки жар-птицю, але тануло останнє марево сну, і приходила до нього сумна впевненість, що ніякої жар-птиці не було, що все це привиділося, але тепер усе начебто відбувалося у зворотному порядку.

Вуличний рух, метушня чи, навпаки, навіть непоспішливість – усе це було осмислене. Оглядаючи вулиці вечірнього міста, він зрозумів: у передчутті ночі люди прагнуть не самотності чи суму – хочуть бути комусь потрібними.

(В. Шевчук)

Упражнение 214

Напишете съчинение-разсъждение по тема „Какво е необходимо на човека, за да е щастлив?“

Упражнение 215

► Преведете на български език.

Я ПІЗНО ЗРОЗУМІВ...

Мати моя була маленькою худенькою жінкою з дуже м'яким і веселим характером. Її всі любили. А вона любила мене, для мене жила і працювала. Рано ставши вдовою, так і не вийшла заміж. Я добре пам'ятаю, як вона вперше повела мене до школи. Ми з нею дуже хвилювалися. На шкільному подвір'ї було багато дорослих, і

всі вони трималися за своїх дітей. Коли дітям звеліли вишикуватись у шеренгу, батьки вишикувались разом із ними. Кучерявий учитель з усмішкою сказав: «Дорослі, відійдіть, школярі підуть у класи без вас». Мати, відпустивши мою руку, сказала: „Не плач, опануй себе, ти ж чоловік”, – і підштовхнула мене. Та я дуже швидко при звичаївся до нових обставин і заявив, що ходитиму до школи самостійно, і мати по телефону сказала подрузі: „Він став зовсім дорослим, до школи ходить сам і послав кішку до бісової мами”.

Пам’ятаю, у четвертому класі одна дівчинка подарувала мені живу черепаху. Мені ніхто ніколи не дарував черепах, і я дуже полюбив цю дівчинку. Я зробив їй у подарунок каламар із кори, та вона віддала той каламар іншій дівчинці, сказавши, що це не каламар, а „бузня”. Вдома я, не витримавши, розревівся й розповів усе матері. „Знаєш,— сказала вона,— зі мною одного разу сталося таке саме. Це дуже боляче, і я теж плакала, але я жінка, мені це можна пробачити, а ти чоловік, опануй себе”. Мені стало легше, і я відразу розлюбив те примхливе дівчисько.

Свого батька я не пам’ятаю, мати сама виховувала мене. І я не замислювався, легко їй чи важко. Ми дружно й весело жили. Вона працювала, я вчився, у вільний час ми ходили на лижах, у театр, а вечорами любили мріяти про майбутнє. Вона мріяла, що в мене буде сильний характер і що я буду письменником, а я – про те, як матиму постійний пропуск у кіно. Так було до дев’ятого класу.

Тут, як казала мати, мене підмінили. Може, це сталося тому, що в мене з’явилися нові приятелі, яких мені хотілося наслідувати, але я думаю, що перекладати провину на приятелів не варто. Мені було 16 років, і дещо я вже тямив.

Я почав вести самостійне життя. Це виявлялось у тому, що я пізно приходив додому, став погано вчитися, навчився курити й перестав дивитися матері у вічі. Одного разу я, повертаючись о третій ночі, помітив біля своїх воріт маленьку фігурку матері. Від сорому, що вона не спить через мене, що зараз вона побачить, що я випив, я пройшов повз неї, ніби не впізнав.

Після десятирічки до інституту я не потрапив, адже доки жив самостійним життям, по суті, не навчався. Я пішов працювати. У мене з’явилися власні гроші, але я віддав матері лише першу зарплату.

Якось я помітив у неї на столику валідол, але я ніколи не чув, щоб вона скаржилася на серце. Сусіди вважали, що останнім часом вона змінилась, але я бачив її щодня й не помічав цього, точніше, не хотів помічати.

Так минув рік, настала весна, і мати стала вмовляти мене готуватись до іспитів. Я розумів, що вона має рацію, та мені не вистачало волі. Настав травень. Зустрів я його добре. Два святкових дні в мене збиралась компанія. Мама, все нам приготувавши, йшла до подруги. Третього я поїхав з хлопцями за місто. Їдучи, забув залишити матері записку, що не приїду ночувати.

Прийшов додому я четвертого після роботи, але її вже не застав: вона померла третього ввечері, коли у квартирі нікого не було.

З компанією, яка не подобалась моїй матері, я відразу порвав. Справжніх друзів серед них не було, я це зробив зовсім без жалю. Не кидаючи роботи, я став готуватися до іспитів і восени, склавши все на п'ятірки, раптово зрозумів, що радість, яку немає з ким розділити, втрачає свою чарівність.

На другому курсі я дуже подружився з одним студентом. Олег був серйозним і добродушним хлопцем. Дивлячись на нього, я думав, що він сподобався б моїй мамі. Вихованець дитячого будинку, він зберіг лише неясні спогади про своїх батьків, яких втратив у ранньому дитинстві.

Я відчував страшенну потребу розповісти йому все про свою матір, про наше чудове життя до останніх двох років, про те, як я мучив її і втратив. Слухаючи мене, Олег ставав усе суворішим, одного разу він крізь зуби процідив: „Мерзотник!” А я, розповідаючи, раптом ясно зрозумів, що для того, щоб убити людину, зовсім не треба хотіти її вбити, – це можна робити щодня байдуже, не розуміючи, чим це може скінчитись. Я зрозумів це надто пізно.

Зазвичай, коли ми сиділи з Олегом у мене, я потім проводжав його до метро. Того вечора він сухо сказав: „Не проводжай”. Я відчував, що можу втратити друга. Найдужче того вечора мені хотілося почути слова: „Не плач, опануй себе, ти ж чоловік”.

За тиждень Олег підійшов до мене. „Маю до тебе прохання, – сказав він, – напиши все, що ти мені розказав.

Так, як розказав, так і напиши. Твоя мама хотіла, щоб ти писав, спробуй для неї...”

Та, кому я присвятив це оповідання, ніколи його не прочитає й не дізнається, що я все життя старатимусь стати таким, як вона хотіла, – я опанував себе, адже я – чоловік.

(Є. Ауербах,

з циклу „Маленькі оповідання”)

Упражнение 216

Напишете съчинение-разсъждение по тема „Цената на късните разкаяние”.

§27. РЕФЕРАТ

РЕФЕРАТ

Думата реферат е от лат. *referat* – „нещо донесено, съобщено“. Рефератът е научно съобщение въз основа на чужди идеи и установени преди от други изследователи научни истини. Рефератът се съставя при научни трудове. Неговото предназначение е да се запознае аудиторията, обикновено от ученици или студенти, с научните изследвания и открития по определен проблем. Така например, по биология може да се изнесе реферат на тема „Как се развиват видовете според Дарвин“, по физика – „Законите на Нютон“, по български език – „Словотворческите идеи на академик Балан“.

В увода обикновено се изяснява кои научни трудове са използвани и се съобщава кои и какви са авторите им.

В изложението се описват научните открития и постижения, като се набляга на приноса на изследователите, които са достигнали до тях. Авторът на реферата трябва да разкаже за научните постижения, а не да преписва наготово от източниците изрази, които понякога са неясни и за него. Не трябва да засяга въпроси, които сам не е разбрал и няма да може да обясни. Ако срещне непознати термини, трябва да провери значението им и да ги обясни в реферата.

В заключението се прави извод с какво се е променила съответната област на науката в резултат на новите открития и постановки.

След прочита на реферата слушателите могат да задават въпроси. Авторът трябва да отговори на въпросите или най-малко да насочи слушателите към трудове, от които могат да получат повече сведения.

Стилът на реферата е научен, изключени са емоционални и възторжени излияния. Езикът трябва да е ясен и разбираем на аудиторията. Тъй като е предназначен за слушане, рефератът не бива да съдържа прекалено много факти, дълги неясни изречения, които разсейват и дори приспиват слушателите. Обикновено да се напише реферат, се прочитат големи научни трудове. Рефератът обаче не бива да бъде много дълъг, защото вниманието на слушателите не може да се задържи прекалено много време. Добре е прочитът да трае около 20 минути. Това задължава автора да пресее фактите, които ще събщи. Като подбере по-значителните. Обясненията му да бъдат кратки и ясни, като за непознати с проблема.

Прочитът трябва да става достатъчно отчетливо, ясно и на висок глас, за да не се мъчат слушателите. Истински успех за автора на реферата е да събуди интерес у някои от слушателите си и ги накара да се разровят и да прочетат повече по въпроса.

Добре е да се възлага реферат на ученик или студент на въпрос, който го интересува. Никой не бива да се наема да прави реферат по проблематика, която предварително не му е поне малко позната.

Упражнение 217

- ▶ Напишете реферат на тема „Слънчевата система“, като използвате научнопопулярни списания и енциклопедии.

Упражнение 218

- ▶ Потърсете в речника значението на думите *референт* и *референдум*. Те са сродни с думата *реферат*. Какво е общото в значението им?

Упражнение 219

- ▶ Какво е по-трудно: да се научи един урок от учебника, или да се напише реферат по същата наука?

Упражнение 220

- ▶ Напишете реферат по една от следните исторически теми: „Египет при фараоните“, „Кръстоносните походи“, „Откриването на Америка“. Какви източници ще използвате?

Упражнение 221

- ▶ Подходящо ли е това начало за реферат? Редактирайте го:

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО

Бил Гейтс – американски програмист и бизнесмен, съосновател на компанията „Microsoft“

НОВИТЕ ПОСТИЖЕНИЯ В ОБЛАСТТА НА КОМПЮТЪРНАТА ТЕХНИКА

Веднага искам да кажа, че аз не се интересувам от хардуер, а само от софтуеър. Тук ще ви запозная с новите постижения на софтуеъра, които се свързват с така наречената империя на Бил Гейтс, но трябва да знаете, че той, колкото и да е умен, постиженията не са само негови. Истината е, че той е измислил иконите за компютрите на фирмата ИВМ, обаче преди него са измислени иконите за компютрите на Макинтош. Те обаче се продават по-малко и затова Бил Гейтс в момента е най-богатият човек в света. Вярно е също, че той дари много пари за борба със СПИН, но доколкото знам, наскоро го осъдиха за монополизъм.

Упражнение 222

Подходящ ли е текстът за увод на реферат? Редактирайте го:

СТАРОБЪЛГАРСКИЯТ СИНТАКСИС СПОРЕД ПРОФЕСОР КИРИЛ МИРЧЕВ

Както на всички ви е известно, старобългарският език не е новобългарски и изобщо не е български. Той, разбира се, си има синтаксис, защото е език, въпреки че не е ясно дали някой е говорил на него, защото тогава не са правени магнетофонни записи, тъй като е имало малко или никак магнитофони. Имало е писменост, както твърди проф. Кирил Мирчев, който е живял тогава. Но вие всички знаете за него, защо знаете за Кирил и за Методий. Така че приминавам към това да ви разкажа за синтаксиса, т. е. как се правят изречения, което също знаете, щом говорите.

§28. ИЗКАЗВАНЕ ПО ОПРЕДЕЛЕНА ТЕМА

Упражнение 223

▶ Прочетете текста.

РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО

Рождеството Христово се възприема като един от най-светлите и почитаните християнски празници. То се празнува много тържествено (в България и като ден на семейството). С течение на времето празникът се променял и преосмислял. В началото на нашата ера римляните чествували празника Календе, на който пренасяли жертви на боговете си, устройвали игри и угощения, разменяли си дарове и си пожелавали щастие.

Формирайки своята идеология и празничност, християнството не можело да не се съобрази със съществуващите древни обичаи и религиозни нагласи. Затова църквата сляла старата Календа с Рождеството Христово, за да се утвърди чрез големия празник, без да лиши народа от правото да спазва традициите си.

Празникът започва на 6 януари (в България на 24 декември) – Бъдни вечер или както го нарича народът Малка Коледа. През деня малките коледари, момчета от 6 до 12 години, обхождат домовете с приготвени дрян timer пръчки-коледници, изказват благопожелания, пеят кратки песнички. Стопанката ги дарява с кравайчета, орехи, сушени плодове.

А вкъщи с особена тържественост кипят приготвленията за бъдни-вечерската трапеза. Тя се споделя само от най-близките – семейството и роднините. Вечерта започва рано, за да озреят рано житата на яденето, за да не стават квачките от яйцата. Може да стане само стопанинът, но трябва да ходи приведен, за да се привият житата от зърно.

Важна роля играе бъдникът. Това е дъбово или крушево дърво, отсечено и донесено от млад мъж, за да се поддържа с него огънят през цялата нощ. Донасяйки го, мъжът пита: „Славите ли млада Бога?“. Жените му отговарят: „Славим, славим! Добре дошъл!“ той отговаря: „Аз вкъщи и Бог с мене!“. По това как гори бъдникът, се гадае за плодородието през новата година.

През нощта срещу Коледа тръгват големите Коледари. Те са само мъже, предвождани от избрания на дружината цар „кудабашия“, който трябва да е женен. В групата има и по-млади момчета, които вървят пред коледарите и с песни известяват за тяхното идване. Има и магаре, което носи събраните краваи и дарове. Коледарите са в традиционно празнично облекло, закичени с китки и венци от сушени плодове, пуканки, стафида. От полунощ до сутринта те обикалят всички домове в селото, като всяка група ходи в предварително определена махала.

Особено значение имат песните, свързани в цели коледарски цикли и наричанията на водача, посветени на всеки член от дома, в който се намират. Коледарската благословия се изрича след песните от водача, който държи подарения от стопаните кравай.

Интересен обичай е търгът при продаването на моминските краваи на Коледа, когато всеки момък се стреми да откупи кравая на своята избраница.

Рано сутринта, или още на предния ден, се коли свинята, която е определена специално за Коледа. Тъй както никоя българска къща не минава на Гергьовден без печено агне, така и никой нашенец не

посреща без свинско месо Коледа. На Рождество Христово свършва дългият коледен пост и затова обядът е блажен и много богат; на него задължително се поднася баница с най-различни плънки – месо, зеле, гъби, праз, тиква и др.

Спазват се и някои коледни обичаи. Всеки домакин гледал въщи да влезе най-напред момиче или млада жена, та агнетата да бъдат все женски. На обяда се пие най-напред блага ракия, при което младите, като я поемат, целуват ръка на по-стария. След това иде ред и на очакваното през коледните пости печено свинско.

На Рождество Христово празнуват имен ден всички, свързани с името Христо, Божин.

Коледа е празник, с който се чества раждането на християнския Бог – Исус Христос. Не се работи. Всички ходят на църква за празничната служба. Заедно с Великден този празник е един от двата най-важни дни за всеки християнин. След тържествената служба се посрещат гости, в селата се събират на традиционно хоро.

Рождеството Христово има някаква особена сила да обуздае буйните, да примири непримиримите, да насърчи изгубили надеждата, да даде криле на устремените.

Ето и една от най-разпространените фолклорни коледарски песни, която обикновено се пее на стопанина на дома:

Станенине, господине

*Станенине, господине,
добри сме ти госкѣ дошли,
добър сме ти глас донесли
низ хубава долна земя:
Овци ти се изягнили,
се овчици ваклошати
и овньовци ваклошати,
и овньовци виторожци;
кози те си изкочили,
се козици виторожки
и пърчевци ярчорожци;
кравици се изтелили,
се кравици белобозки,
се воловци еленчовци;
кобилки се изждебили,
се кобилки левогривки
и коньовци папуньоши.
Станенине, господине,
Тебе пеем, господине.*

*(Из „Етнография на България”
на Христо Вакарелски)*

Отговорете на въпросите:

1. Има ли в текста на песента отклонения от книжовната норма?
2. Изпишете непознатите думи в речника и определете значението им.
3. Какви са основните благословии и благопожелания, които коледарите отправят към дома на семейството?
4. Каква е ролята на коледарите за превръщането на Коледа от празник на отделното семейство в празник на цялата общност?

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

Коледни поличби:

- Каквото е времето след Коледа, такова ще е и след Петровден.
- За да се раждат много агнета през годината, новородените агънца садят върху шубата на първия гост, дошъл да честити с Коледа.
- Пет пъти годишно играе слънцето: на Коледа, Богоявление, Благовещение, Светло Възкресение, Йоаново рождение.

Ако Коледа се падне:

- Ако Коледа се падне в понеделник, зимата ще е студена и дълга, пролетта и лятото ще са дъждовни, а есента суха.
- Ако Коледа се падне във вторник, през зимата ще има много сняг, през пролетта много дъжд, а есента ще е суха. Да не се пътува през море.
- Ако Коледа се падне на сряда, зимата ще е студена и дълга, пролетта ще е суха, ще има голямо плодородие. Ще има мир.
- Ако Коледа се падне на четвъртък, зимата ще е мека и топла, пролетта и лятото ще са много ветровити. Ще има малко мед и зеленчуци, и много плодове. Управниците ще се сменят.
- Ако Коледа се падне на петък, зимата ще е много студена, лятото ще е дъждовно, есента суха. Ще има хубаво грозде. Управниците ще имат успех.
- Ако Коледа се падне на събота, зимата ще е много снежна, пролетта ветровита, а лятото дъждовно. Няма да има голямо плодородие. Ще има природни бедствия.
- Ако Коледа се падне на неделя, зимата ще е мека, лятото ще е сухо, а есента ветровита. Ще има голямо плодородие. Управниците ще страдат.

Отговорете на въпросите:

1. В родното ви село запазен ли е този обичай?
2. Също ли такова название носи празникът във вашият край?
3. Посрещали ли сте коледари, или сами сте коледували?
4. Ако да, то какви впечатления ви остави празникът?
5. Вярвате ли в народните поличби?

6. Запомнете деня, на който се пада Коледа тази година, и проверете на колко е вярно народното поверие.
7. Инсценирайте празника в класа си.

Упражнение 224

- Прочетете текстовете. Какво ново разбрахте за народните обичаи и традиции на българите? Има ли нещо подобно в традициите на другите народи, които живеят в Украйна?

ТРИФОН ЗАРЕЗАН

На 14 февруари всички българи празнуват деня на Свети Трифон. Той е роден в малоазийската област Фригия в Римската империя през 225 г. в семейството на вярващи християни. Едва 17-годишен юноша Трифон излекувал душевноболната дъщеря на римския император Гордиан, след когото престолът е зает от Траян. За християните настъпват много тежки дни. Трифон е убеждаван многократно да се отрече от християнството и да принесе жертва на боговете им, но той отказва, като се позовава на Бога. За тази му мъдрост и неотстъпчивост съдът нарежда да го мъчат до тогава, докато се отрече от своя Бог. Заради непреклонността му отсичат главата, с което Трифон се нарежда в пантеона на светите мъченици. Това става по времето на император Декий Траян (249–251). Свети Трифон се тачи като чудотворец-лечител, покровител на лозята и затова на този ден в храмовете се освещава вода, с която се поръсват лозовите насаждения, и се поставя началото на лозарския сезон. На неговия празник става ритуалното първо зарязване на лозята.

Поливат с вино лозята, къпят царя на лозето, черпят се на празнична трапеза. Началото на лозарския сезон се поставя точно на Трифонов ден. По иконите го рисуват с лозарски нож в ръка, а народното му прозвище е Трифон Зарезан, заради обредното зарязване на лозята точно на неговия празник. Рано сутринта веднага след обредната църковна служба всеки стопанин се запътва към своето лозе. В някои села сред лозята излизат само мъжете на селото. Но обредите за празника са едни и същи навсякъде. Най-напред стопанинът се прекръства с лице към изгрева, към слънцето, което ще даде зрелост на гроздето. После изрича богослов за лозето и своя труд в него и че може да започне резитбата само символично в този празничен ден. Всеки стопанин изрязва по три пръчки от корена в центъра или от три края на своето лозе.

Като завършек на този обичай стопанинът полива с вино току-що зарязаните корени. В някои села обичаят е да се смесва вино със сажди от домашното огнище и с орехи, запазени от бърдни вечер. Към тази магическа смес лозарят добавя благословията: „Колкото сажди в комина, колкото орехи по дървета, толкова грозде”. Отрязаните лозови пръчки се свиват на венци и с тях окичват мъжете калпаците си, опасват раменете и гърдите си и ги отнасят у дома. Лозовите пръчки са първата растителност, която ще внесе нова живност след зимното мъртвило. Зарязването на лозята е първата земеделска работа в новия стопански сезон. След това ритуално начало идва ред на празничната трапеза край лозята, но преди да започне пиршеството, лозарите извършват още един много важен ритуал – избират своя нов цар, той ще се ползва с изключителна почит от всички лозари чак до следващия Трифонов ден. Неговата дума ще има най-голяма тежест, когато става дума за гроздето и виното. Неговата работа ще бъде мярка за останалите. За цар се избира вещ лозар и да е имотен, и да е късметлия. Всички вярват, че царят ще носи късмет и на останалите. Коронясват с лозов венец и всеки отива да го честити. Той черпи всички със своето вино и ги благославя: „Хайде да бъде честито и берекетлия!” Ако през неговото царуване реколтата стане добра, догодина ще изберат отново него. След общата празнична трапеза край лозята мъжете ще отнесат царя на лозята до селото на рамене или от двуколка, теглена от самите тях.

Всеки домакин в този ден има изпечен овен като жертвоприношение на лозята и неговия покровител Трифон Зарезан.

ТОЯ ПРАЗНИК ИДВА ОТ ЛОЗЯТА

Те са още в сън дълбок.
Но през хладина в далечината
бавно стапя се тоз зимен срок.
Пък лозята с болка я подрязват
и горещи капят пак сълзи
и от тоя зимен хлад пак трябва
тя, лозата, да се размрази.
Капят сълзи, капят от лозята
И се впиват в сухата земя.
А се ширва звучно в необята
песен от далечни времена.

(Народна песен)

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО

Поличби и мъдрости за Трифон Зарезан:

- Ако на Трифон има много звезди – пролетта ще е късна.

- Достатъчно да видиш лозето, за да разбереш какъв е стопанинът му.
- Чуждо лозе ражда по-едро грозде.

ЗАРЕЗАН

Свети в меката зима
 февруарският дрян;
 и лозницата има
 празник свой – Зарезан.
 Над лозарите скрежът
 от огньовете сълзи.
 Идват те да подрежат
 и асми, и лози.
 Режат, вдигат – „наздраве“!
 Пълни бъклиците те:
 по лозниците прави
 грозд до грозд да расте.
 От надежда опити,
 режат пръчки и здрач.
 В смях заплакват лозите
 и се смеят през плач.
 Слушат: ножица щъка,
 шушне в огъна скреж
 и трептят не от мъка,
 а от майчин копнеж...
 Свети в меката зима
 февруарският дрян:
 и лозницата има
 празник свой – Зарезан.

(Николай Зидаров)

? Отговорете на въпросите:

1. Разпитайте своите близки и роднини как по-рано са празнували Трифон Зарезан.
2. Разкажете на съучениците си какво знаете за Свети Трифон.
3. Напишете непознатите думи в речника си.
4. Как разбирате народните мъдрости за празника Трифон Зарезан?
5. Съставете сложен план на текста.
6. Разпитайте близките си за песните, които се пеят в родното ви село на Трифон Зарезан.
7. Запазен ли е този народен обичай в родното ви село?
8. Ако и днес в родното ви село се празнува Трифонов ден, напишете разказ за празника.

▶ Прочетете текстовете.

СВАТБА

Сватбата е един от най-важните семейни празници, които са съществена част от бита на българина. Тя е възлово събитие в живота на рода, защото е свързана със създаването на семейството – условие за появата на нов живот и за оцеляването на общността. Семейството открай време организира човешкото съществуване – чрез

него се съхраняват сътворените от хората материални и духовни ценности и се предават на следващите поколения. Колко важно е семейството за човека, личи и от това, че в митовете и легендите, които разказва, в религиите, които изповядва, той вижда своите богове и герои също обвързани в брачни и кръвни връзки. В основата на родовите традиции стоят именно повелите да се цени като най-важното в живота кръвната връзка, да не се накърнява верността в брачната връзка, да се раждат и отглеждат деца, да се опазва родовото имущество. Изпълняването на точно тези повели осигурява целостта и трайността на рода.

Сватбите по нашите земи се извършват с богати ритуали, като почти във всяко селище има и подробности, различни от тези, характерни за останалите места. Но навсякъде, във всички краища на страната фолкнорните певци и разказвачи са създавали творби, посветени на женитбата (да си спомним как обикновено завършват приказките), на отношенията в семейството, на радостите и скърбите в домашния свят на човека. Ето една от народните песни, която разказва за забулването на невестата с плътна червена тъкан, така, че лицето ѝ да не се вижда.

*Ела се свива превива,
Мома се с рода прощава:
– Прощавай, родо голем,
и ти, рожделна майчице,
ти, дете си ма носила
девет месеца на сърце
и три години на ръце!*

*(Из „Етнография на България“
на Христо Вакарелски)*

? Отговорете на въпросите:

1. Какво е основното чувство на фолклорната песен „Ела се вие, превива“?
2. Какво изтъква като причина за скръбта си момата в „Ела се вие, превива“?
3. Каква мелодия (бърза или бавна) предполагате, че има песента „Ела се вие, превива“? Защо?
4. Какво е стихосложението в песента? За да отговорите, пребройте сричките във всеки от стиховете. Какво открихте? Как се нарича това стихосложение?
5. Кои са постоянните епитети в „Ела се вие, превива“?
6. Какви песни се пеят във вашата местност при извеждане на невестата от дома ѝ. Разпитайте своите близки и роднина.

СВАТБЕНИЯТ ОБРЕД

В стародавната българска традиция сватбата е предхождана от годеж. На него родителите на младите уговаряли материалните изисквания на двете семейства и се разменяли дарове за годеницата и годеника. Годезите били съпроводени с музика и гощавки.

Самата сватба се състояла от множество последователни действия.

Първо трябвало с бъклица вино да бъдат поканени роднините и близките, които ще присъстват на женитбата. Важен в подготовката е бил обредът „засевки“, при който и в двете къщи се сеело брашно и се месели хлябове и краваи за сватбата. После се приготвяло сватбеното знаме от бяла и червена кърпа върху прът, накичен с цветя, ябълка или глава лук, червени конци и билки. Някъде се правело и сватбено дръвце – елово или борово клонче, окичено с цветни прежди, панделки, цветя, ябълки и т.н. Сватбените венци на младоженците се приготвяли от живи цветя в дома на кума – докато ги правели, пеели специални песни... На някои места се правели прощална момкова вечер в неговата къща и прощална вечеря за девойката в нейния дом, на която се пеели жални песни.

Забулването от кумата е последното, което трябвало да се стори, преди да изведат булката от бащината къща. Пристигнали за нея сватбари обикновено намирали портата затворена – някой от тях трябвало да прояви особена сръчност, да преодолее изпитание, та да ги пуснат в двора.

За да им отворят пък вратата към стаята, в която е невестата, обикновено трябвало да платят откуп. После идвал най-трогателният момент в сватбения обред – прощаването на булката с родителите, на които тя се покланяла и целувала ръка. Това най-често ставало, докато се пеела песента „Ела се вие, превива“. В някои краища невестата се прощавала и с родната си къща, покланяйки ѝ се три пъти.

След църковния обред младоженците отивали в момковия дом. Щом влизали в него, завеждали булката при домашното огнище, на което тя се покланяла.

Докато песните, свързани с извеждането на младата жена от дома ѝ, били тъжни, песните, с които я посрещали и въвеждали в новия дом, били радостни – идва нова помощница на свекървата.

В дома на младоженеца майка му посреща булката си с мед и масло или хляб и сол. За нея се пее като за снаха – отменница. Невестата трябва да бръкне в огнището, за да се приобщи към новия дом. В песните, които се пеят у момкови, се говори за красотата на младоженците и често булката се сравнява със слънцето.

На другия ден рано сутринта невестата се отбулва, извежда се на двора под плодно дърво и булото и се замята на него. Първият ден тя ритуално се включва в домашната работа и с това се утвърждава принадлежността ѝ към този дом.

Сватбата завършва с така наречените „повратки” – една седмица след централното сватбено тържество младите отиват на гости у родителите на невестата.

След завършването на всички сватбени обреди младоженците са официално признати за семейство, което започва свой самостоятелен живот.

*(Из „Етнография на България”
на Христо Вакарелски)*

? Отговорете на въпросите:

1. Какво можете да кажете за този обичай по нашите села?
2. Разпитайте родителите си какъв спомен им оставила тяхната сватба.
3. Какво знаете за роднинството си? Посочете хората, с които имате „кръвна връзка”.
4. Какво разбирате под „брачна връзка”?
5. Какво свързва хората в един род? Дайте писмен отговор на поставения въпрос.

Упражнение 226

СЕМЕЙСТВОТО И РОДЪТ

Още при раждането си всеки човек се оказва част от една общност. Той е син или дъщеря, внук или внучка, брат или сестра, той е „от семейството”. Заедно с това е и братовчед, и братовчедка, племенник или племенница. А след време не само ще научи за някой праядо, на когото може би прилича, за чичо или вуйчо, прочул се извън родното място – детето ще се научи да ги тачи. Защото е част от своя род. В ежедневието, в скръбните му и веселите моменти, малкият човек с помощта на възрастните изгражда своя емоционален свят: започва да изпитва привързаност, обич, другояче, научава

се да живее заедно с хората край себе си, да ги възприема като близки и важни, да държи на мнението им, да се съобразява с тях, да тъгува, когато са тъжни, и да се радва с радостите им. Научава се да спазва правилата на общността – всяка общност се гради върху основата на определени правила. И ако някой от членовете ги наруши, той неминуемо ще бъде порицаван от околните или дори отхвърлен, защото ще е показал, че не зачита ценностите, важни за всички останали („Той не е един от нас!“).

Животът на човека не се определя единствено от мястото му в семейството и в рода. Личността присъства в ред общности, формирани по различни белези. Това от какво вероизповедание е някой, решава към коя религиозна общност принадлежи; това какъв е по народност, определя етническата общност, която разпознава като своя. Заради мястото, където е роден, той се оказва „земляк“ с другите, произхождащи от същото селище. Политическите му възгледи също го превръщат в част от група хора. Това, което работи пък, го причислява към определена професионална общност; материалното му състояние го кара да се възприема като един от успешите или неуспешите; дори привързаността му към определен спортен тим го „сроднява“ с всички останали привърженици на същия тим, нищо, че не ги познава лично. Расата, полът, възрастта – има още и още характеристики на човешкото, които определят формирането на една или друга общност.

Между отделните общности често са възниквали и възникват напрежения и противоборства. Историята и всекидневните новинарски емисии разказват за религиозни войни, междуетнически вражди, революции, разрушаващи дадена политическа система... та дори и за битки между феновете

на различни футболни отбори. А във всяко време отделни личности по един или друг начин са преживявали болезнен сблъсък със собствената си общност – оказвали са се неразбрани, дори преследвани от своите. Но въпреки че съществуването в общност съвсем не предполага само щастливи преживявания, никой не може, а и не би искал да живее свършено сам, без каквато и да било обвързаност с околните. Както е казал един голям английски поет преди векове, „човекът не е самотен остров...“. И дано все повече хора да разбират посланието на този стих.

Дайте писмен отговор на въпроса „Какво свързва хората в един род?“

§29. СЪЧИНЕНИЕ

Упражнение 227

- Вие сте ученици от 10 клас. Скоро ще трябва да изберете някаква професия. Прочетете долупосочените съчинения на вашите връстници. Съгласни ли сте с авторите? Назовете силните и слабите страни на дадените ученически творби. Редактирайте при необходимост. Изкажете мнението си относно тази важна стъпка в живота на всеки човек, като напишете съчинение по тема „Моята бъдеща професия“.

МОЯТА БЪДЕЩА ПРОФЕСИЯ Е ЕКСКУРСОВОД

В нашето съвремие светът е пълнен с млади хора, които следват своите амбиции. Всички ние мечтаем да се занимаваме с любимата професия, да се издигаме все по-нагоре в живота, да заслужим уважение за способностите си. За младежите като мен животът едва започва. Някои от нас искат да бъдат архитекти, други адвокати, трети лекари. Моята мечта е да бъда екскурсовод. Свързвам тази професия с пътуването по света, с възможността да общувам едновременно с миналото, настоящето и бъдещето на човечеството. Съществуват много възможности в днешно време, които позволяват постигането на тази мечта. За да можем да я изпълним, трябва да използваме идеите, които ни предлага животът. Пътуването с познавателна цел дава свобода на духа, на инициативите и общуването, и този, който го е избрал, трябва да бъде свободолюбив и предприемчив. Той трябва да притежава много други качества, да не се страхува от трудностите, които ще възникнат, а да положи необходимите усилия за преодоляването им. Всички ние, които сме избрали тази професия, носим вътре в себе си искрицата надежда, която ни топли и ни кара да вярваме в мечтите си, в това което наистина искаме и към което се стремим.

В днешния свят има много хора, които са постигнали своите мечти. Когато един човек има възможност да се развива и да доказва себе си, то той го прави по всички възможни начини. За мен възможността да пътувам означава да открива всички скрити чудеса в света, които завладяват сърцата ни, и да науча нови неща, които да обогатят моите познания. Това е шанс, който може да ни преобрази, да ни вдъхнови за изява. Успехът идва, когато се научиш да следваш уверено стъпките на съдбата си и да ръководиш опасните ходове, с които е възможно да се препънеш в действията си. Шансът да пътуваш ти позволява да опознаеш историята и културата на човечеството и на отделните народи, да обиколиш всички чудни места. Той

запалва онзи огън, който ти носи радостта и щастието, че можеш да се докажеш и да заявиш на всички, че съществуващ и имаш място между хората. Друга възможност, която носи тази професия, е запознанството с хора от различни националности. Тя ни помага да покажем компетентност на различни нива в контактите с различни личности. Така си създаваме много нови приятели, на които можем да разчитаме. Те ни помагат да подобрим преценката си за събитията и спецификата на общуването в различните общества. За хората като мен, които имат свободен дух и големи амбиции, препятствията, които се изпречват на пътя ни, разкриват нашите качества, които нищо друго не би могло да разкрие. Целият свят е една възможност, едно препятствие, което ни помага да бъдем по-добри и да искаме повече от това, което имаме.

Всеки от нас има качества, които му помагат да постигне това, което желае. За да направим нещо определено, трябва да имаме силно желание, което да ни води по пътя към постигането на мечтите. Това желанте ни води до научаването на нови неща. Спецификата на познанията, до които достига екскурсоводът, е такава, че непринудено изостря жаждата му да научава нови факти и да ги осмисля в културен, национален и общочовешки план. За да можеш да пътуваш, трябва да си свободолюбив, да си способен да правиш компромиси и да се откъснеш от всичко и от всички. За да направиш това трябва да притежаваш голяма смелост, волен дух и творческа нагласа към новото и необикновеното. Аз мисля, че всеки, който иска да пътува, да опознае културата на различните народи по света, трябва да бъде способен да прави много компромиси в личния си живот, за да може да се посвети изцяло на своята професия. Много е важно да знаем чужди езици, които да ни помагат в пълноценното общуване с различни хора. Чуждият език е тайнство, което трябва да разгадаем, за да разберем същността на хората, които го говорят. Езикът е съкровеният образ на отделния народ и ако владеем смисъла на словото, ще станем част от света на този народ. За мен пътуването и общуването с хората по света е възможност, която те дарява с жизнеутвърждаваща нагласа към човешката история и към бъдещето ни. Тя ти дава волност, стимулира за промяна на ежедневието и незабравими изживявания. Много важно е да имаш самочувствие и вдъхновение за изява, които да те водят напред по желания път. Човек, който няма самочувствие, е човек без цел в живота. Той не може да реши какво иска и какво може. За да се посветиш на определена професия, трябва да си уверен, че ще можеш да се изправиш пред всичко, с което тя те предизвика. За да можеш да поемеш по пътя, който те води към мечтата ти, трябва да бъдеш готов да пожертваш много неща в живота си.

Като тръгнеш по пътя на щастие, ще се сблъскаш с много трудности, които щети направят по-силен, ако съумееш да ги превъзмогнеш. Те трябва да бъдат преодолявани с много желание и устрем. За да пътуваш, трябва да можеш да се справяш с всякакви условия, да се пригодиш към определен начин на живот и да можеш мигновено да реагираш на всякакви обстоятелства. Аз мисля, че всички ние, които обичаме професията на екскурсовода, полагаме много усилия, които са неимоверно трудни. Необходимо е да учим много, да имаме голяма твърдост и постоянство, да можем да се разбираме с много различни хора, дори и някои от тях да са ни неприятни. Всички тези препятствия разкриват личността на човека. Аз вярвам, че всичко, през което трябва да преминем, ще ни доведе до желаната цел. За да можем да пътуваме по света, трябва да сме силни и смели, да сме романтични, но и трезво мислещи личности. Когато знаем, че сме направили всичко възможно, постигнато е много по-красиво и ценно за нас. Хората, които се стремят с всички сили да постигнат мечтите си, са много щастливи. За тях успехът с цената на много труд е много по-скъп от този, който е дар от съдбата. Всички млади хора имат сво мечти, които ги водят напред в живота. За да постигнем това, което искаме, трябва да вярваме в себе си и да поддържаме мечтата вътре в нас. Тя ни носи искрата надежда, която ни дава сили да продължим към успеха.

МОЯТА БЪДЕЩА ПРОФЕСИЯ Е УЧИТЕЛКА

Каква искам да бъде моята професия, какъв искам да бъде моят живот? Човек е щастлив, когато притежава това, което сам обича, а не това, което другите харесват. За мен самата, човекът трябва да се ръководи в избора си от желанието, от реалната представа в какво е най-добър и какво би работил всеки ден без досада, а с предизвикателство. Работата трябва да бъде приятна за човека, давайки му възможност за изява, развитие и реализация. По този начин ще я върши с удоволствие и качеството на работа ще бъде много по-добро. Сега съм ученичка в десети клас. С всеки изминал месец все повече се замислям за моя живот след години, за това каква искам да бъда. Моето най-голямо желание е да бъда учител – преподавател по икономика. Учителят за мен е човекът, от когото се учим. Този, от когото взимаме съвет, когато ни трябва. Той ни помага, когато имаме нужда. Учителят не само обучава по даден предмет, но и възпитава. Старае се да даде повече знания за заобикалящия свят. Учи да различаваме добро от зло, красиво от грозно. Показва, че светът е изпълнен с много трудности. Затова трябва да имаме силна воля, голяма упоритост и дълбока всеотдайност. Учителят е този, който изгражда младежта като личности. И ако е добър преподавател, предава свои-

те качества и своя ентузиазъм. Тогава става пример за поведение и амбиция. Учителят е този, на когото родителите поверяват децата си, т.е. те му се доверяват като на родител и професионалист. От него очакваме да прави нещо присъщо за родителя – да бъде приятел, да ни разбира, когато нещо ни тревожи. До него се добираме, когато искаме да попитаме нещо. В някои ситуации той става психолог, дори и лекар. Ако не носиш любов към децата, тази професия би ти изглеждала кошмарна, но изпълнен ли си с идеи, обич, търпение и търсиш ли предизвикателство, значи си на правилния път. Въпреки че днес тази професия не е толкова престижна, учителството е едно голямо себеотдаване, което отнема голяма част от времето и се работи с внимание. Работата с млади хора, които са жизнерадостни, весели, изпълнени с оптимизъм за бъдещето – това провокира в мен желанието да бъда учител. Всеки ден да даряваш част от себе си за тях. Да ги накараш да почувстват красотата на знанието. Поддържайки огъня в сърцето и жаждата за познанието. Едно от най-хубавите неща е приятелството, което остава, връзката между учител и ученик. Това са отношения, които остават завинаги и са искрени и топли. Благодарността на ученика и удовлетворението на учителя остават следа за една добре свършена работа. Много от хората, търсейки си работа, се ръководят по това тя да носи по-големи доходи. Учителството не е високо платена професия, но може би и заради това не е толкова привлекателна за младите хора. Но за мен тя не е само професия, но и едно голямо призвание, което носи удовлетворение непрекъснато. За да промениш света, трябва първо да промениш себе си. Да не бъдеш егоист и да се раздаваш. Да бъдеш учител е това. Затова искам да бъда учител. Защото за мен учителството е най-искренната и чиста професия в света. Да бъда учител е моята детска мечта. Любовта към децата, привързаността към училището може би са причина за това. Всяко едно малко момиче, още в ранните си години учи своите кукли. Показва им какво да правят и какво не. Нещото, което ме кара да искам да бъда учител, е средата. Среда сред млади хора, мотивирани, знаещи какво искат и как да го постигнат. Всеки един поглед, докато обясняваш, те мотивира за работата. Да знаеш, че си полезен за някого. Това те кара да учиш ти самия още и още, за да бъдеш полезен и пълноценен. Избирах си икономиката, защото това е, което ме привлича. Икономиката е предмет, който дава всичко, което е необходимо на децата за тяхното професионално развитие. Тя не заобикаля отвсякъде. По телевизията слушаме за пари, пазар, бюджет, инфлация, все неща, които икономиката изучава. Много неща от действителността се дават примери в нея, по този начин нещата се възприемат много по-лесно и предизвикват интерес у ученика. Въпреки че нямаме в Украйна толкова развита икономика, тази наука

предизвиква интерес. Помага на много бъдещи предприемачи и дава основа от знания, които трябва, за да започнат свой бизнес. Така тя удовлетворява някои техни потребности – постигане на добри доходи, положение в обществото и власт. „Нашата най-голяма слабост лежи в отказването. Най- сигурният път да успеем е винаги да опитваме още веднъж.” С тези думи изобретателят и успешният предприемач Томас Едисън съветвал хората да не се отказват лесно, а винаги да опитват още веднъж, защото много от провалите са на хора, които не са осъзнавали колко близко са били до успеха, когато са се отказали. Затова човек трябва докрай да преследва целите си. Да гледа да се развива, да бъде полезен както на себе си, така и на останалите. Трябва да е уверен в това, което прави и да го върши с удоволствие. Тогава той ще разбере, че не си струва да пропуснеш възможността си само защото е в работнически дрехи и го чувстваш като задължение, а да го усеща като забавление, в което влага знания и умения, и така то никога няма да изглежда.

МОЯТА БЪДЕЩА ПРОФЕСИЯ Е СОЦИАЛНА РАБОТНИЧКА

Всеки млад човек има мечти и цели, които иска да постигне в живота си. Точно така повечето деца, имах за мечти и желаниа да стана лекар, така че да имам възможността да облекчавам страданията на много хора. Бях щастлива, че ми беше предоставен спокоен и уравновесен семеен уют. За съжаление някои деца не разполагат със същата стабилност в домовете си, каквато съм имала аз. Човек става още по-беззащитен и уязвим, ако не получава никаква морална и социална подкрепа от най-близката социална система – семейството и приятелите. В подобни случаи социалният работник е единствена силна социална система и подкрепа за субекта. Той е длъжен да се опре на остатъчните психически и физически сили, на положителното и индивида и разкрие неговите потенциални възможности и резерви за борба, оцеляване и промяна. Искам да бъда в състояние да достигна до колкото се може повече деца, които се нуждаят от такова влияние! Знам, че социалната работа обхваща много повече, но това е една от моите основни причини, поради които искам да бъда в тази област.

Принципът на работата на социалния работник и за подобряване на условията и качеството на живота на деца в неравностойно положение посредством научни изследвания, разпространяване на психологически знания, а а също така чрез практическото прилагане на тези знания във всички области на човешките взаимодействия. Притежавайки тези знания, социалните работници могат чрез своята професия да способстват за благоприятните промени при отделните деца. Самия характер на работа на социалните работници изисква от тях винаги да се съобразяват с моралната страна на своята дейност.

Един от основните принципи на социалната професия е, че всички деца имат право на лична неприкосновеност и че тя не бива да се нарушава. Затова работниците трябва да се отнасят особено внимателно към този аспект от своята работа или своята натура, които могат да представляват опасност за личната неприкосновеност и достойнството на всяко дете.

Социалният работник е този, който ежедневно се сблъсква с трагедията и мъката на хората. Той е този, който трябва да работи за спазването на човешките права, работейки сред най-бедните и неоправданите. Децата мечтаят да станат лекари, пожарникари, учители или просто фолк певци, докато професията социален работник е непозната не само за децата, но и за много възрастни. Това е така, защото в страната ни малко се знае за същността на социалната работа. До голяма степен разбирането за нея е сведено до това да се изчисляват помощи, да се преследват хората, да бъдат наставлявани, а не да бъдат подкрепени, за да могат да вземат живота си в собствените си ръце.

Трудът на социалния работник както в Украйна така и в България е най-ниско платеният сред помагащите професии, учители, лекари, здравни работници и т. н., но от него се очакват чудеса – да застава наравно с полицаия, при операции и издирвания, да защитава правата на децата пред съда, да разплита конфликти и да бъде посредник сред враждуващи съседи, родители или дори цели общности. Социалният работник работи в най-голямата бедност и мизерия с хората, които живеят в институции, затворите, махали, отдалечени села и често е обект на агресия и враждебност.

Днес социалната работа е една по същество нова и масовизираща се професия. Ние все още сме в преходната фаза на благородното детство на тази професия при обучаването за нея и в нейното ефективно практикуване. Добре би било по-бързо да върнем махалото в центъра, където има баланс, където различните характеристики и предназначения на професията не се изключват едно друго, а намират съвместимост.

Посвещавайки се в бъдещето на тази работа искам да си взема за сметка, че всички хора, които ще се нуждаят от помощта на социалния работник да получат помощта и съпричастие към мъките им и трагедиите им. Според мен, животът е устроен така, че всеки има нужда от помощ понякога. И пред всекиго се отваря възможност да помогне на друг. Дали ще го направи – той сам да решава!

ИСПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Бояджиев Т., Христова И. и др. Български език за 12 клас – задължителна и профилирана подготовка : учебник. – София: „Анубис”, 2002. – 111 с.
2. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – Київ : „Академія”, 2000. – 368 с.
3. Курдова С. Бесарабските българи в Болградско – исторически и лингвистични бележки // „Българите в Северното Причерноморие”. – 1994. – Т. 3. – №1. – С. 313–321.
4. Матеева А., Кърлова Р. Българската граматика в правила и тестове. – София: „Наука и изкуство”, 2006. – 208 с.
5. Норман Б. Ю. Български език. – Минск: Издателство на БДУ, 1980. – 288 с.
6. Програма „Болгарська мова для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською (російською) мовою навчання, рівень стандарту”. – 2017. – 24 с.
7. Стоянов І. А., Чмир О. Р. Болгарсько-український словник = Българско-українски речник. – К. : Наукова думка, 1988. – 780 с.

СЪДЪРЖАНИЕ

Скъпи ученици и ученички!	3
§1. Увод. Езикът и речта. Езикът като система	4
§2. Развитие на българския книжовен език. Българският език като един от славянските езици	10
§3. Кирило-Методиевото дело и християнството в контекста на културното развитие на Европа	15
§4-5. Правоговорни и правописни норми на книжовния български език	19
§6. Своеобразие на фонетичните закони в българския език	30
§7. Отстраняване на диалектни навици, правописни грешки, които се дължат на диалектни отклонения	38
§8. Думи от различни сфери на общуването	48
§9. Синоними. Контестови синоними	53
§10. Многозначни думи. Стилистични функции на многозначните думи.....	60
§11. Съставяне и редактиране на изречения с подбиране на уместни думи	65
§12. Речников състав на езика.....	69
§13. Антоними	94
§14. Омоними и пароними в българския език.....	99
§15-16. Етимология на думите и тяхното значение. Архаизми, неологизми. Ролята на диалектизмите в художествената творба	107
§17. Клишета и канцеларизми	114
§18. Конспект	118
§19. Аудиране	123
§20. Четене наум	134
§21. Четене и анализ на художествени текстове	143
§22. Преразкази на текста	152
§23. Диалози	163
§24. План на текста.....	176
§25. Рецитиране на стихотворение и откъс от проза	183
§26. Превод	200
§27. Реферат	203
§28. Изказване по определена тема	205
§29. Съчинение	216
Използвана литература	222

Навчальне видання

ІВАН ГАЙДАРЖИ, ОЛЕНА ПРОДАНОВА, АНАТОЛІЙ МІЛКОВ

БОЛГАРСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти
з навчанням українською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

В оформленні використано матеріали з відкритих інтернет-джерел

Ілюстрації на с. 193–198 взяті з видання:

Х. Смирненски. Зимни вечери (художник А. Жендов)

Редактор *Х. Ніколова*

Коректор *М. Ніколов*

Технічний редактор *С. Максимець*

Дизайн і верстка *П. Давиденка*

Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 18,14. Обл.-вид. арк. 16,00. Наклад 1068 прим. Зам. № 1319.

Видавець і виготовлювач видавничий дім „Букрек”,
вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.

Тел./факс (0372) 55-29-43. E-mail: info@bukrek.net
www.bukrek.net

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.*